

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XIX-lea, N-le 4-6.

April-Iunie 1933.

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA

SUMARIUL :

- Francisc Pall*: Acte suspecte și false în colecția „Documentele lui Ștefan-cel-Mare” a lui Ioan Bogdan.
- N. Iorga*: Un ordin al Caimacamului Ștefan Vogoridi (1821).
- ” ” Ducele Ramunc.
- ” ” Un adaus la raporturile Domnilor români cu Patriarhia de Constantinopol
- ” ” Încă un călător german la noi.
- ” ” Părerii engleze despre Români.
- Valeriu Papahagi*: Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.
- Gheorghe Potra*: Călătoria unui boier moldovean în Europa la mijlocul secolului al XIX-lea.
- V. Mihordea*: Un medic frances la Curtea lui Constantin-Vodă Mavrocordat: doctorul Bertin (1741-1743).
- Emilian Stoica*: Informații nouă privitoare la „protectorii Unirii” din Transilvania.
- N. Iorga*: O mențiune neobservată a Românilor la Bizantinii.
- ” ” Noi scrisori ale lui Tudor Vladimirescu.
- ” ” Un oaspe elvețian în Basarabia.
- Đ. Theodorescu*: O mai veche confederație dunăreană.
- Traian Ionescu*: Note de Istorie literară cehoslovacă.
- Dări de samă, Cronică și Notițe de N. Iorga și alții.**

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 45 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XIX-lea, n-le 46.

April-Iunie 1933.

Acte suspecte și false în colecția „Documentele lui Ștefan-cel-Mare” a lui Ioan Bogdan¹

În anul 1915, I. Bogdan a publicat, în vol. I al „Buletinului Comisiei Istorice a României”, de supt conducerea sa, studiul: *Documente false atribuite lui Ștefan-cel-Mare* (pp. 103-161), ca un adaus la cele două volume de documente ale marelui Domn, pe care le publicase în anul 1913. La începutul acestui studiu el spune: „În aceste volume au intrat numai trei documente ce în parte mi s'au părut suspecte: a) documentul de la 30 Octombrie 1458 (no. XII din vol. I) asupra hotarelor mănăstirii Bistrița, cunoscut numai în traducere românească; b) documentul de la 26 Octombrie 1491 (no. CCXLIII din vol. I) asupra hotarelor mănăstirii Humorului (no. 4 de la p. 104: cf. adausul de mai jos, pp. 160-161, și planșa no. 6); c) documentul de la 23 Ianuar 1502 (no. XCIV din vol. II) asupra unei donații din târgul Hușilor, cunoscut iarăși numai în traducere. La tustrele documentele listele de martori nu sint autentice; la toate trei însă numai forma, nu și cuprinsul lor, mi s'a părut supusă îndoielii. Cu alte cuvinte o falsificare cu un anumit scop nu am putut-o constata în ele cu siguranță (nota 5 de la p. 104: „vezi și cele spuse asupra lor în «Îndreptări și adause la Documentele lui Ștefan-cel-Mare», vol. II, pp. 499-500”)². Afară de aceste trei acte pe care I. Bogdan le considera, în parte, suspecte și asupra cărora vom reveni, ni se pare că în volumele amintite se mai găsesc alte două documente a căror autenticitate nu poate fi admisă: a) documentul de la 9 Mart 1479 (no. CXXI din vol. I), prin care Ștefan-Vodă dăruiește lui Avram Frincul un sat în ținutul Neamțului, cu iezer și cu mori pe Bistrița; b)

¹ Lucrare pregătită în Seminarul de Istoria veche a Românilor de la Universitatea din Cluj de supt direcția d-lui prof. Al. Lăpădatu.

² I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan-cel-Mare*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, București 1915, vol. I, p. 104.

documentul de la 13 Novembre 1498 (no. LXXI din vol. II), prin care Domnul donează mănăstirii Bistrița o vic în ținutul Bacăului și în privința căruia Bogdan nu era sigur¹.

Ne vom ocupa cu patru din aceste cinci acte, încercînd să completăm observațiile lui Bogdan asupra documentelor de la 30 Octombrie 1458, 26 Octombrie 1491 și 13 Novembre 1498, citate mai sus, și să arătăm acele indicii care ne fac să negăm autenticitatea documentului de la 9 Mart 1479, pomenit mai sus. Nu ne vom ocupa de documentul de la 23 Ianuar 1502, citat și acesta mai înainte, despre care nu putem spune mai mult decît Bogdan².

1. Să începem cu documentul de la 30 Octombrie 1458, prin care Ștefan-Vodă confirmă mănăstirii Bistrița, la rugămintea egumenului *Eustatie*, hotarele branîștii sale (no. XII din vol. I). Acest act e cunoscut numai în traducere românească³. Bogdan spune următoarele despre el: „Documentul acesta este suspect; boierii de la Duma Braevici pînă la Goian Vornicul inclusiv corespund celor din an. 1459 (cf. d. p. doc. din 13 Ian. 1459), iar de la Șteful pînă la Petrică Comisul celor din an. 1499, cu oarecare lipsuri; Logofătul și diacul corespund iarăși anului 1457 și 1462. Evident, partea aceasta din document nu este autentică. Neposedînd originalul, nu putem ști cum s'a făcut această mistificare; ea este în tot cazul anterioară anului 1846, cînd documentul s'a tradus în Iași „din sîrbește“, cuvînt de cuvînt“⁴. După toate probabilitățile, se pare că e vorba de un act plăsmuit anume în vederea unui proces, ca atîtea alte falsificate făcute nu numai la noi, dar, mai mult chiar, și în Apus, pentru justificarea unor preținse drepturi de proprietate prin acte domnești. În adevăr, această „tălmăcire de pe uricul sîrbesc“ a fost înaintată tribunalului la 1849 de epitropia Sf. Mormint⁵.

Spre completare sau mai bine zis, spre a precisa afirmațiile lui Bogdan și pentru a face și mai evidentă lipsa de autenticitate

¹ *Idem*, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, București 1913, vol. II, Indicele de persoane (supt cuvîntul: Teoclist II).

² *Idem*, *Documente false atribuite lui Ștefan-cel-Mare*, p. 104; *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 500.

³ Se găsește în Arhivele Statului din Iași, dosarul no. 244, tr. 1765, fol. 25=, op. 2014, ap. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 23.

⁴ *Ibid.*, p. 24.

⁵ *Ibid.*, p. 23.

a listei boierilor martori, adăugăm următoarele: de fapt, boieri ca Șteful, Luca Arbore, Cilnău, Isac, Dumșa și Petrică, citați în acest document, apar mai târziu. Șteful, făcând abstracție de documentul de la 9 Martie 1479, act neautentic, precum vom vedea mai la vale, e menționat ca pircălab de Hotin în documentele de la 11 August 1479¹ și 27 Maiu 1480² și este citat ca martor în aceeași funcție de la 1-iu Februar 1481³ până la 1491 singur, iar după aceea tot în aceeași funcțiune, dar în tovărășia altor boieri⁴. Luca Arbore „portarul de Suceava“ apare în documente începînd numai de la 14 Septembrie 1486⁵, ca și „Cilnău Spătar“, neținînd samă de pomenitul act fals de la 9 Mart 1479. Cit privește pe „Isac Vistiernicul“, el apare în documente de la 15 Mart 1490 și este

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVIII, p. 158.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 241.

³ O. c., p. 249.

⁴ Țin să mai adaug că I. Ursu (*Ștefan-cel-Mare*, București 1925, p. 257) greșește când afirmă că acest Șteful se constată în Sfatul boieresc prin documentul de la 7 Maiu 1470 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 148). De fapt, acest Șteful nu e pircălabul, ci un boier oarecare, Șteful Cernat, căruia Ștefan-Vodă-i confirmă satul Motiseștii (la 15 April 1463, o. c., p. 74) și alte posesiuni (la 24 Septembrie 1468, o. c., p. 130) și e citat între martori de la 2 Octombrie 1468 până la 3 Septembrie 1473 (o. c., pp. 133, 182). La 14 Maiu 1484 avem încă o mențiune despre el, cînd Domnul confirmă unor boieri niște posesiuni cumpărate de la Șteful Cernat (o. c., p. 282). De altfel, Ursu mai face asemenea greșeli. Astfel cînd vorbește despre solia a doi boieri ai lui Ștefan-Vodă în Polonia (la anul 1470), spune că aceștia erau: Stanciul și Pascu (Ursu, o. c., p. 59, 314). De fapt, nu e vorba de Pașcu, ci sau despre Postelnicul Iuga, menționat în această demnitate între 5 Iunie 1469 și 22 Maiu 1476 (Bogdan, o. c., pp. 136, 209) sau despre boierul Iațco Hudici, cum crede d. I. Minea. Pașcu e pomenit în documente la 1470 ca pircălab de Chilia, după ce a fost mai înainte Postelnic (amintit în această funcție pentru ultima dată la 9 Februar 1469 (o. c., p. 134). În această demnitate îi urmează Iuga. În adevăr, Dlugosz spune că cei doi soli ai lui Ștefan-Vodă, de cari e vorba, erau: „Stanciul și Iuszko Postelnicul“ (prioribus nunciis Stanczulone videlicet et Iuszko Pusthelnik; *Historia Polonica*, Leipzig, 1712, t. II, lib. XIII, col. 458). D. I. Minea crede că acest „Iuszko Pusthelnik“ e Iațco Hudici (*Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 51), dar adaugă: „În documentele anului 1470 (I. Bogdan, o. c., I, p. 151, etc.) se găsesc boierii Stanciul, Iațco Hudici, dar ca Postelnic e arătat Iuga. Să fie oare lectură greșită de editor în textul în care utilisăm cronica lui Dlugosz?“; *ibid.*, no. 6). Prin urmare chestia nu e lămurită încă, dar un lucru e sigur: de Pașcu, în cazul acesta, nu poate fi vorba.

⁵ Bogdan, o. c., I, p. 290.

citat ca martor între ceilalți membri ai Sfatului începînd cu documentul datat de Bogdan din Mart 1491¹. Pe „Dumșa Postelnicul“ îl găsim citat ca martor în documente numai de la 20 Ianuar 1497, iar pe „Petrică comisul“ de la 17 Februar 1492².

În ce privește lista de boieri citați în acest document (de la 30 Octombrie 1458) ca membri ai Sfatului domnesc, avem impresia că scribul acestui act ar fi încercat un compromis, grosolan de altfel, între boierii citați în Sfat în documentele dintre anii 1457-1462 și aceia din documentele începînd de la anul 1480. Pe altă parte, nici chiar „intitulația“ acestui document nu se potrivește cu cea din documentele autentice contemporane, căci în acestea din urmă Domnul nu-și cuprinde în titlu, după „Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan Voevod, Domn al Țerii Moldovei“, și atributul: „fiul lui Bogdan Voevod celui Bătrîn“, ca în cazul acestui act suspect.

2. Supt no. CXXI din vol. I al „Documentelor lui Ștefan-cel-Mare“, Bogdan publică un act din Suceava, prin care Ștefan-Vodă dăruiește unui oarecare *Avram Frincul* satul *Podolenii* din Ținutul Neamțului, cu iezer și mori pe Bistrița, cumpărat de la Bogdan Stolnicul. Documentul poartă data de 9 Mart 6987 (1479). În primul rînd Sfatul domnesc pe care-l citează arată că avem înaintea noastră un act neautentic. În adevăr, boierii pomeniți ca martori în acest document nu apar cu titlurile menționate aici decît după o intrerupere mai mult sau mai puțin lungă. Astfel Postelnicul *Ieremia*, amintit în acest act, e pomenit în documentele autentice numai de la 15 Octombrie 1481³. *Săcară*, menționat aici ca pircălab de Cetatea-Nouă, e citat între boierii martori începînd cu documentul de la 14 Septembrie 1486⁴. *Cîlnău*, citat, după cum am văzut, în documentul de la 30 Octombrie 1458, un act suspect, ca Spătar, în documentul de față e pomenit tot cu acest titlu, de și documentele autentice îl amintesc și pe el numai de la 14 Septembrie 1486. Tot așa stau lucrurile și cu boierii *Andreico*, *Boldur*, *Micotă*, *Reașes* și *Șandru*. „*Dragoș Vornic*“ din acest document este amintit și el numai de la 14 Septembrie 1486. Între timp sînt pomeniți însă doi boieri martori cu numele de *Dragoș*: unul ca

¹ *Ibid.*, p. 462.

² *Ibid.*, II, p. 96; I, p. 495.

³ Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 259.

⁴ *O. c.*, p. 290.

pircălab de Cetatea-Nouă, amintit între 11 Februar 1478 și 29 Maiu 1484¹, celălalt ca Spătar, menționat între 17 August 1483 și 8 Iunie 1484². Nu știm cu care dintre acești doi Dragoș l-am putea identifica pe al nostru, pe Dragoș Vornicul, fiind citați ambii aproape în același timp³.

Se știe că boierii citați ca martori în actele domnești, de obicei sînt pomeniți într'o ordine oarecare, potrivit demnităților lor. În frunte, în documentele interne, este citat boierul cel mai cu vază în Sfat; după el vin pîrcălabii, apoi, sau chiar înaintea acestora, Vornicul, apoi Spătarul, Vistiernicul, Postelnicul, Păharnicul, Stolnicul și Comisul (ordine ce se poate constata și la documentul de față). Să vedem deci Sfatul boieresc din acest act, de la 9 Martie 1479. El se compune din boierii următori: Zbiera, Neagu, Duma, Gangur, Dragoș Vornic, Hărman, Iațco Hudici, Dajbog, Șteful pîrcălab de Hotin, Andreico, Grozea, Săcară pîrcălab de Cetatea-Nouă, Cilnău Spătar, Boldur Vistiernic, Ieremia Postelnic, Andreico Păharnic și Șandru Comis. Să comparăm acest „Sfat” cu acela al documentului imediat precedent (de la 11 Februar 1478)⁴: Stanciul, Vlaicul, Duma pîrcălab de Cetatea-Albă, Hrană Vornic, Zbiera, Gangur, Hărman pîrcălab de Cetatea-Albă, Neagu pîrcălab de Chilia, Ivașcu pîrcălab de Chilia, Dajbog pîrcălab de Neamț, Gangur pîrcălab, de Orhei, Dragoș pîrcălab de Cetatea-Nouă, Iațco Hudici, Ivașcu Hincovici, Coste Spătar, Gherman Postelnic, Ioan Păharnic, Petru Stolnic și Grozea Comis. Să arătăm acum lista boierilor martori din documentul de la 29 April 1479⁵, imediat următor celui de la 9 Mart același an: Stanciul, Vlaicul, Zbiera, Hrană Vornic, Duma și Hărman pîrcălabi de Cetatea-Albă, Șandrea portar de Suceava, Dajbog pîrcălab de Neamț; Gangur pîrcălab de Orhei, Dragoș pîrcălab de Cetatea-Nouă, Neagu, Ivașcu, Iațco Hudici, Coste Spătar, Iuga Vistiernic, Gherman Pos-

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, pp. 219, 286.

² *O. c.*, pp. 270, 288.

³ Vezi și Teodor Bălan, *Vornicia în Moldova*, în *Codrul Cosminului*, vol. VII (1931-1932), Cernăuți, 1932, p. 103.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 219.

⁵ *O. c.*, p. 224. Cf. și Sfatul boieresc, fragmentar, al documentului așezat de d. Gr. Nandriș la anii 1479-1480. D-se identifica însă pe Dragoș, pîrcălab de Cetatea-Nouă, pe nedrept cu vornicul Dragoș din documentul de la 9 Mart 1479 (Gr. Nandriș, *Patru documente de la Ștefan-cel-Mare*, Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1927-28, Seria III, vol. VIII, p. 263).

telnic, Ioan Păharnic, Petru Stolnic și Grozea Comis. Din această comparație rezultă că martorii citați în documentele de la 11 Februarie 1478 și 29 April 1479 sînt aproape identici și pomeniți în aceeași ordine. Lista boierilor citați ca martori în aceste două acte autentice, unul anterior, celălalt următor, ca dată, documentului nostru, presintă o fundamentală nepotrivire cu Sfatul boieresc din actul din urmă:

Zbiera, citat în fruntea boierilor martori din acest document, în actele anterioare este citat în locul al cincilea, iar în cele următoare, până la documentul de la 20 Septembrie 1479¹, în al treilea, de la 20 Septembrie 1479 în locul al doilea (după Vlaicul) și, numai după ce dispare acesta din documente, — la 8 Iunie 1484 e amintit pentru ultima dată², — ajunge el în fruntea Sfatului, unde e pomenit pentru întâia dată la 14 Septembrie 1486³, deci numai cu șapte ani după data documentului de care ne ocupăm. La fel și *Neagu*, citat în locul al doilea între boierii martori din documentul de la 9 Mart 1479, e menționat în acest loc tot de la 14 Septembrie 1486, cînd *Zbiera* ajunge în fruntea Consiliului.

Se poate deduce, prin urmare, că documentul de la 9 Mart 1479 a fost plăsmuit după un act autentic de pe la anul 1486, căci lista boierilor martori pe care o citează corespunde aproape în întregime aceleia din documentul autentic de la 14 Septembrie 1486, citat mai sus⁴.

În ce privește limba în care e scris acest act, Bogdan spune următoarele: „Documentul de la 9 Mart 1479 e interesant prin limba foarte necorectă în care e scris. El ni arată că în cancelaria domnească se găseau printre diaci și oameni cu totul ignoranți, în ce privește gramatica limbii pe care o trebuiau încă în mod

¹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 234.

² O. c., p. 288.

³ O. c., p. 290.

⁴ În adevăr, făcînd o comparație între listele de martori citați în documentele de la 9 Mart 1479 și 14 Septembrie 1486, constatăm numai următoarele deosebiri: în documentul prim nu sînt citați între martori Micotă și Reaș, pîrcălabi de Neamț, fiindcă ei ar fi hotărnicit satul în cheștiune, Podolenii, și în această calitate sînt pomeniți în document mai înainte (o. c., p. 221); Andreico Ciortorovschi, Grozea pîrcălab de Orhei și Ion Săcară din documentul al doilea sînt pomeniți mai simplu în primul (Andreico, Grozea, Săcară); Luca Arbore portarul de Succava și Matei Stolnicul din documentul al doilea nu sînt arătați în cel de la 9 Mart 1479.

exclusiv în toate actele diplomatice. Diacul Alexic¹ face greșeli elementare în formele cele mai obișnuite”, și regretatul nostru slavist citează câteva pilde convingătoare². Acest lucru e cu atât mai semnificativ, cu cât ținem samă că în cancelaria domnească se găsiu diaci buni și foarte instruiți atât în slavonește, cât și în latinește. Pe de altă parte, pe neînvățatul diac Alexie nu-l mai găsim pomenit să fi scris vre-un hrisov afară de acesta.

În urma celor spuse credem că avem destule indicii pentru a tăgădui autenticitatea acestui document.

3. Documentul de la 26 Octombree 1491 (no. CCXLIII din vol. I al „Documentelor lui Ștefan-țel-Mare”) asupra hotarelor mănăstirii Homorului este suspect, după cum a arătat Bogdan, care l-a cercetat foarte de aproape, fără a putea „afirma cu deplină convingere că el este fals”³. În acest act e citat ca martor Teoctist, Mitropolit al Moldovei. Se știe însă că Mitropolitul Teoctist, cel care l-a uns pe Ștefan-țel-Mare Domn la „Direptate”, a murit la 18 Novembre 6986 (1477) și i-a urmat Gheorghe⁴. Ar fi vorba deci, la această dată, a documentului nostru, de un Mitropolit Teoctist al II-lea al Moldovei⁵? Acest lucru e foarte puțin probabil, dacă ținem samă că actul de față este suspect, că documentul de la 13 Novembre 1498, de care e vorba mai jos și care citează și el un Mitropolit Teoctist al Moldovei, este mai mult decît suspect, e fals, și, în sfîrșit, că atât înainte de aceste două acte, unul suspect, celălalt fals, cât și după ele, documentele citează

¹ Cel care a scris acest document.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-țel-Mare*, I, p. 233. V. și p. 221 nota 2, unde Bogdan observă că diacul, în frasa în care e vorba despre unchiul Domnului, a uitat să pună și pe Ilie, după Ștefan.

³ *Idem*, *Doc. false*, în *Buletinul* citat, I, p. 161; cf. și *Doc. lui Ștefan-țel-Mare*, II, p. 499 și *Indicele de persoane* supt cuvîntul: Teoctist II.

⁴ Izvoarele citate la N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, Vălenii-de-Munte 1908, I, p. 83, nota 4.

⁵ După cum au admis: N. Iorga, *o. c.*, p. 88 și *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatbildungen*, Gotha 1905, I, p. 396 (în traducere românească de Otilia Enache Ionescu, București 1925, vol. II, p. 187), și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-țel-Mare*, II, p. 499 și *Indicele de persoane* supt cuvîntul Teoctist II. Cf. *Idem*, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, București 1891, p. 252 (nota 14). (în tabla la *Istoria Bisericii românești*, e trecut cu semn de întrebare; N. I.).

ca Mitropolit al Moldovei pe Gheorghe¹. Din nenorocire, în acest document nu se dă lista boierilor martori, care ni-ar servi foarte mult la stabilirea autenticității, ori, ceia ce e mai probabil, a neautenticității acestui document.

4. Documentul de la 13 Novembre 1498 (no. LXXI din vol. II al „Documentelor lui Ștefan-cel-Mare”) nu ni s'a păstrat în original. Avem o traducere românească făcută la anul 1806, pe care o reproduce Bogdan. El nu este deplin sigur nici în privința acestui document². În adevăr, se spune în acest act că Ștefan-Vodă dăruiește mănăstirii Bistrița o vie la Călugăra, lângă Bacău, împreună cu un schit și o prisacă, pentru pomenirea fiului său Alexandru³ și că a făcut aceasta și cu consimțimintul Mitropolitului Teoctist și al episcopului de Roman Tarasie. Am văzut că Teoctist murise la 1477. Nu știm precis cînd a murit Tarasie, în orice cas înainte de 15 Octombrie 1488, de cînd apare în documente, ca episcop de Roman, Vasile⁴.

În cazul de față, vorbindu-se de Teoctist, este evident că se face aluzie la Mitropolitul decedat la 1477, dat fiind că e citat împreună cu Tarasie, episcopul Romanului, mort și el între 14 Octombrie 1473 (ultimul document în care e amintit poartă această dată) și 15 Octombrie 1488, cînd este menționat pentru întâia dată Vasile ca episcop al Romanului⁵. Prin urmare, ipoteza unui Teoctist al II-lea ca Mitropolit al Moldovei în cazul de față este exclusă. Documentul e fals; căci Ștefan n'a putut fi sfătuit de aceste două fețe bisericești, Teoctist și Tarasie, la 13 Novembre 1498, data acestui act, pentru simplul motiv că muriseră de mult. Traducerea reprodușă de Bogdan nu dă din nenorocire pe boierii

¹ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 233 (doc. 20 Septembrie 1479), p. 235 (doc. cu aceeași dată), p. 406 (doc. 15 Mart 1490), p. 419 (doc. cu aceeași dată); II, p. 209 (doc. 17 Novembre 1502), p. 425 (doc. 12 Iulie 1499).

² O. c., II, Indicele de persoane supt cuvîntul: Teoctist II.

³ Mort la 26 Iulie 1496. V. I. Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie*, București 1909, p. 94 (extras din „An. Ac. Rom.”, Mem. Șeșt. Ist., seria II, t. XXXI). Cf. și „Analele de la Pătna” (I. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 147), care dau însă 26 Iunie 1496. Ureche (ed. C. Giurescu, București 1916, pp. 69-70) dă data de 25 Iulie 1496.

⁴ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 365; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, I, p. 89. Ultimul document în care sînt citați Teoctist și Tarasie e ce de la 14 Octombrie 1473 (Bogdan, o. c., I, p. 186).

⁵ Bogdan, o. c., I, pp. 186, 356.

Sfatului domnesc, menționarea cărora ni-ar fi putut oferi și alte elemente pentru demonstrarea neautenticității acestui act. E semnificativ și faptul că egumenul Bistriței arătat aici ca numindu-se *Teodor* e pomenit numai în acest loc, fiindcă, atît în documentul precedent relativ la această mănăstire, cit și în cel imediat următor, este citat ca egumen al ei *Grigore*³.

Francisc Pall.

Cluj, Novembre, 1392.

Un ordin al Caimacamului Ștefan Vogoridi (1821).

Cineva imi dăruiește originalul unui ordin dat la 10 Decembre 1821 de Ștefan Vogoridi, Caimacamul Moldovei, după mișcarea Eteriei.

Scris pe o foaie lungăreată de hirtie de fabricație orientală, el n'are nicio pecete.

Cu o lungă introducere pretențioasă și goală, el cuprinde numirea ca Vornic de Țara-de-jos a fostului Mare Postelnic Gheorghu Cuza:

„Caimacam Moldavvii.

Înbrătoșare acelor ce cu toată sărguința să indeletnicescu întru săvârșire celor ce să atîngu de patrioțiceștile datorii, fiind o lucrari care de obștia spre pașire innainte a politiceștii bunii orăndueli cu invecchime obiceiului să întrebuintează, fiind cè mai delicată datorie a Ocărmuirii și pravățul cel mai însămnat al celor ce alcătuesc sistema polițičască, ne supuni și pre noi purure intru îngrijăre celor mai buni măsuri spre a nu să zătici niici odinioară sporire spre fapți bune și aducătoare de folos obștii. Fiind, dar că și duml. biv Vel Post. Gheorghii Cuza au arătat slujbi plăcuti în nevoitele acesti vremi, luind sama după toată dreptate îl cinstim cu cinul Vorniciei de Țara-de-gos după plirexusiotita ci ni să sloboadi prin innaltile și vrednici de inchinăciuni fermanuri spre răsplătire ostenelilor dums., și să adaog toate pronomiile ce să cuvin acestui cin după lege țării, trecându-să și în obștiasca condică a Visterii.

1821, Dechmy. 10.

Στ. Βογοριδης.

S'au trecut în condica Visteriei.

Dim. Cog[ilni]čanu (?) Spat."

N. Iorga.

³ O. c., I, pp: 447 (document de la 15 Octombrie 1491), 153 (document de la 23 Novembrie 1499).

Ducele Ramunc

Se știe că în vestita epopee germană *Nibelungenlied* se vorbește, în legătură cu un Attila contemporaneizat, de ajutorul ce i-ar fi venit lui Attila de la Ruși, Greci, Poloni și Vlahi, toți călăreți, de la Chievieni, de la Pecenegii vecini și de la „herzog Râmunc uzer Vlâchen land“.

Pasagiul e discutat acum în urmă, de d. Nicolae Drăganu, în cartea sa *Romii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii* („Studii și cercetări“ ale Academiei Române, XXI, București 1933), p. 226.

Și aici se menționează părerea că „Ramunc“ înseamnă Romin: numele poporului în loc de al șefului.

E de sigur o greșeală. „Ramunc“ nu poate fi decit un nume de om. Și, cum cîntecul *Nibelungilor* trebuie să fie de pe la începutul secolului al XIII-lea. cînd, de altfel, numele Vlahilor se popularizează prin împrejurările din Balcani, se dă ca șef al lor prințul galițian, regele *Roman* din secolul al XIII-lea.

N. Iorga.

Un adaus la raporturile Domnilor romîni cu Patriarhia de Constantinopol

Într'un manual epistolar din secolul al XIV-lea, reprodus de Migne, în *Patrologia graeca*, CVII, c. 397 și urm., după acela în care se pomenesc cei doi Mitropoliți munteni, cel care ține locul de Nicomedia și e exarh al Ungrovlahiei și al plaiurilor și cel al „unei părți din Ungrovlahia către Severin“, înlocuind pe acela de Amasia, plus Mitropolitul Moldovlahiei (*Μαυροβλαχία* e o greșeală; c. 401), se dă această formulă pentru despoți: ὅπως γράφει ὁ Πατριάρχης πρὸς δεσπότην μὴ ὄντα βασιλέως ὕβιν: Εὐτυχέστατε δεσποτα, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ποθεινότητι οὐκ ἐτὴς ἡμῶν Μερριότητος. Καί, εἰ μὲν εἶναι ῥωμαῖος ἄνθρωπος, καὶ τῶν εὐγεγεστάτων, οὐ προστίθῃσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εἰ δὲ ἑσθλός, οἷος ἦν ὁ Τομπροτίτζης καὶ οἱ τῆς Βλαχίας δεσπότες, καὶ οἱ τοῦ Ἀλβάνου, προστίθῃσι καὶ τὸ ὄνομα (c. 410). Stăpînitoului Serbiei i se scrie ὑψηλότατε μέγα κνέζη πάσης Σερβίας, συνετώτατε, ἐν Κυρίῳ ὑπερήδιστε καὶ τριπόθητε κήριε καὶ οὐκ ἐτὴς ἡμῶν Ταπεινότητος (c. 409). E deci după așezarea acolo a lui Lazăr. Ca Papă de altfel e pomenit Urban V (c. 416-7). Patriarh e Nil (*ibid.*). Aceasta poate servi și pentru a data moartea lui Dobrotici.

N. Iorga.

Încă un călător german la noi

La 1860 apărea la Viena, în condiții luxoase, călătoria la Locurile Sfinte a Monseniorului Mislin, abate la S. Maria din Dég în Ungaria (*Die Heiligen Orte, Pilgerreise nach Jerusalem: von Wien nach Marseille durch Ungarn, Slavonien, die Donaufürstenthümer, Constantinopel, den Archipelagus, den Libanus, Syrien, Alexandrien, Malta und Sicilien*). În volumul I, p. 66 și urm. sint și pagini despre Romîni în anul 1848.

La Orșova el vede pe vapor pe „fiul unui boier valah care, în mijlocul unui mare cerc de ascultători, vorbia contra rușinoasei purtări a soldaților svițeri la Neapole“, ceia ce aduce pe clericul ungar să protesteze (pp. 66-7). Venia de la Paris cu alți studenți, cu ziarul *National* în buzunar și cîntînd Marsiliesa.

Tot acolo află că la București a izbucnit revoluția, că s'a așezat un guvern provisoriu, că s'a proclamat „toată fericirea și libertatea“. Și aici aceste țăuvoitoare, dar profetice cuvinte: „Și după douăzeci sau treizeci de ani Valahii, urmașii nenorociților pe cari-i văd înaintea mea în această clipă, îmbrăcați ca niște Samoiezi, stînd pe călcîie și apucîndu-și cu degetele sărăcacioasa mincare pe care li-a pregătît-o lenea sau sărăcia lor, nu vor sta la o masă mai strălucită; agitatori și ambițioși se vor fi îmbogățit pe socoteala lor, dar li vor fi făcut robia și mai aspră prin aceia că li vor fi luat religia care-i ajută s'o suporte“.

Tinerii Romîni, cari aveau moșii, își temperează îndată entuziasmul pentru libertatea despre care, și supt raportul social, vorbiseră până atunci. Ei încep a se lega de „demagogii străini, de răii supuși, de nobilii ruinați și de citeva familii puternice care voiau să răstoarne pe Bibescu“.

Se descriu Porțile de fier, dincolo de care se trece pe alt vas unguresc, *Arpad*. Severinul e un sat, dar podul lui Traian chiamă atenția călătorului, care se oprește lung asupra lui.

Aici se coboară călătorul, — la a cărui tovărășie se adaugă cîțiva Francesi. Satul pe care-l vede Mislin îl umple de milă; e alcătuit din bordeie; copii goi între porci și capre. Bisericile au clopotele prinse de niște simple pișghii.

Cu vasul se merge, la 29 Iunie, mai departe. La Calafat portul „alb și roșu“ al femeilor îi amintește pe Dacii de pe Coloana lui

Traian. Vidinul interesează nesfârșit mai mult. Dar se află ceva despre obiceiurile păgine rămase în creștinismul românesc.

La Giurgiu căruța așteaptă pe tinerii Romini. „Dacă s'ar fi gândit boierii a da Valahilor biserică, pine, străzi și un adăpost, ar fi fost cu mult mai bine decît Marsiliesa și libertatea presei, mai ales pentru oameni cari nu știu ceti și cărora nu li arde să cînte“.

Coborîrea la Giurgiu, unde e holera, de care abatele se teme mai puțin decît de revoluție. În orașul de 4.000 de locuitori sînt cinci sute de bolnavi, de și boala scade: mor doar șase, șapte pe zi, din sărăcime, și patru preoți, dar agentul navigației austriace spune că, de spre aceștia, „nu e mare pagubă“.

Toată lumea are tricoulul la butonieră. Fugarii se suie pe vas; între alții fostul prefect; cel nou vine și el, pentru inspecție. „Un om foarte tînăr, cu pălărie calabresă și o cocardă mare de aceeași formă ca la Viena și a doua cocardă pe piept.“ „Ținuta e corespunzătoare. Călătorii îi vorbesc franțuzește: nu răspunde; nemțește, nu; italienește, nu; latinește, nu; nu e probabil că pricepe bine românește. De altfel are o bună suită: cinci sau șase indivizi, un fel de Tataři, cu un arsenal de pistoale, săbii și pumnale în briu, merg pas de pas după dînsul, stau cînd stă el, privesc unde privește, strănută cînd strănută el; dar, pe lingă toate, sînt liberi ca Spartăni. Ei poartă cocarde tricolore și poporul își mîncă ciorba neagră care se chiamă mămăligă, și tot mămăligă va mîncă... Nu vă credeți în cine poartă patriotismul la pălărie.“

I s'a spus clericului străin că revoluția s'a făcut așa. La Islaz „un avocat și un maior“ au adunat „poporul suveran“. „Avocatul li-a vorbit de n'au înțeles nimic.“ Atunci maiorul li-ar fi zis: „Romani, strămoșii noștri erau liberi și voi, voi sînteți sclavi. Voiți să fiți liberi și mari ca dinșii? — Da, da. — Sînteți gata a vă da și ultima picătură de sînge pentru libertatea voastră? — Da, da. — Bine, sînteți liberi. Veniți după noi“.

Apoi s'a tras „de șase ori“ asupra lui Bibescu. Acesta merge la casarmă și întrebă dacă-i sînt credincioși. — Da, dar nu tragem. Atunci el abdică.

Visitatorul neprieten crede, de altfel, că nu trebuie atîta bătaie de cap. La prima încurcătură internațională astfel de State vor peri.

Holera progresează; revoluția, i se spune, „își urmează mersul“. În oraș se vorbește și turcește în prăvălii.

Pe călător îl interesează, firește, catolicii: sînt 4.000 în București.

Pentru moravuri se reproduce o pagină de crudă critică din Saint-Marc Girardin, adaugîndu-se toate învinuirile posibile, iar la sfîrșit răspunderea Evreilor, amestecați în toate.

Din nou pe Dunăre. Note despre Silistra (15.000 locuitori), despre Dobrogea (explicată prin *Δόβρηες* la Herodot).

După o lungă conversație cu un Turc, pe bord, la 1-iu Iulie, se ajunge la Brăila, „mai puțin sărăcicioasă decît alte orașe“. La Galați, unde se coboară iarăși, Mislin vede „iar holeră și revoluție: prima în scădere, cealaltă în primul stadiu“. Mihai Sturza a intervenit, dar ori lasă pe rebeli liberi și e primejdie, ori îi pedepsește și devin martiri (Anglia i-ar sprijini). Orașul are 12.000 locuitori; „e murdar și vioiu“.

Drumețul se suie acum pe *Stadt Wien*, vas al Lloydului, cu Englesi, Greci, Ruși, Albanesi, Persani, Turci, plus femei sărace fugite din Iași și București, cărora li s'ar fi atacat casele. Ba ar fi fost la Iași 12.000 de morți în patruzeci de zile!

N. Iorga.

Părerile engleze despre Romîni

În *The contemporary Review* din Ianuar-Iunie 1887, s'a publicat un articol, iscălit E. Gérard, *Transylvanian peoples*, în care alături de judecăți aspre despre Sași, cari sînt presințați ca „mai teutonici decît Germanii cari trăiesc astăzi în patria originală“ și avînd o înfățișare puțin plăcută, un suflet neîncrăzător, se face o călduroasă laudă Romînilor.

„Romîni adesea îmi amintesc un tip de față care se vede mai ales pe camei sau pe vechile inele de pecetluit. Veți găsi acolo de sigur o bună alegere de profile clasice vrednice de a fi immortalizate pe agat, onix sau jasp“. Și, mai departe: „cu toată degradarea sa, Romînul nu are ori posedă o grație și o demnitate de purtări inerente, care lipsește total vecinului său sas. E acolo o avere de comori neridicate, de abilitate în asprul trunchiu și de talent necultivat care doarme în această țărănie necultivată... Se pot găsi la ei elemente și de poet și de pictor. Cîntecele populare ale Romînilor vădesc și patos și imaginație; pictura care împodobește orice biserică de sat nu e lipsită nici de armonie de colorii, nici de desemn¹.“

¹ „The Roumanians often remind one of a type of face chiefly to be seen on

E un popor cu mulți copii, în care femeile muncesc, iar bărbații fac pe lazzaronii. Sint răbdători, cari nu uită, și se citează „ține minte” al lor. Nu se lasă desnaționalizați de Unguri nici în căsătorii mixte. Li place să bea, și aici se citează lozinca: „bea cit vrei, apoi culcă-te și dormi”. Țin la legea lor, cei de o alta fiind socotiți „spurcați”. Dar față de clerul lor se indreaptă după povața: „Fă ce zice popa, dar nu ce face el”. În general, „mult din spiritul vechilor Spartani e în concepția românească despre virtute și vici¹”. Trecutul îi arată curagioși. Iar „greșelile Rominilor sint greșelile tuturor sclavilor”². Cum n’ar avea porniri de răsbunare cind la Poplaca pentru un arbore jupuit se spinzura țeranul vinovat sau, în locul lui, oricare altul din sat?

Autorul, care știe românește și înșiră cele trei categorii de țerani: fruntași, mijlocași și codași, atinge varietatea portului românesc, ceremoniile de la nunți, pomenile, bocetele, priveghiurile.

În schimb, W. F. Bailey și J. V. Bates, în *Places and peoples on the Roumanian Danube* (în „The fortnightly Review”, XCIX, Ianuar-Iunie 1916, pp. 795 și urm., 960 și urm.), descrie numai malul bulgăresc de la Vidin înainte și prezintă pe Bulgari astfel: „Natura a creat pe Bulgari murdari. Campania de acum cițiva ani a adaus o altă plingere mare și amară la colecția lor istorică. Așa stau ghemuiți într’un cerc exclusiv, asudind voie rea și ciudă”³. Doar de Galați se spune că e „cel mai prăfos loc ce a fost creat” (*the most dust-possessed spot ever created*; p. 972).

N. Iorga.

cameo ornaments, on ancient signet rings. You will there surely find a goodly choice of classical profils worth to be immortalized on agate, onyx, or jasper (p. 334). Spite of his degradation the Roumanian not unfrequently possesses a grace and inherent dignity of deportment totally wanting in his Saxon neighbour. There is a wealth of unraised treasure, of ability in the raw block, and of uncultured talent laying dormant in this ignorant peasantry... There are to be found the elements of both poet and painter. The Roumanian folk-songs betray alike pathos and imagination; the picture adorning each village church are wanting neither in harmony of colour nor design” (*ibid.*).

¹ „Much of the spirit of the ancient Spartans lies in the Roumanian conception of virtue and vice”; p. 339.

² „The faults of the Roumanian are the faults of all slaves”; p. 345.

³ „Nature created the Bulgars sulky. The campaign of the past few years have added another big and bitter grievance to their historic collection. Here they sit hunched up in an exclusive circle, exuding ill-will and resentment”; p. 799.

Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea

Dăm în articolul de față câteva informații cu privire la comerțul Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

D. N. Iorga vorbește în *Cîteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea* („Analele Acad. Rom.", tomul XXXVII, Mem. Sect. Ist. 1915) de scrisorile grecești, păstrate în cartoanele *Documenti greci și Carte greche* din Arhivele de Stat din Veneția și trimese, pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, din București, Focșani, Brașov și Sibiu, în cetatea lagunelor de negustorii greci Nicu Papa Zaraful, Spiru Panu, Sava Stoica și Panu Tomară.

Am continuat cercetarea cartoarelor cu documente grecești din arhivele venețiene. Știrile nouă culese din aceste cartoane și din acele care cuprind corespondența consulilor venețieni din Durazzo adresată celor cinci *savi alla mercanzia*, la cari adăogim și o informație francesă culeasă în Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris, alcătuiesc subiectul acestui articol¹.

Pe la jumătatea secolului al XVII-lea se stabilește în Veneția negustorul grec din Ianina Nicolae Glykys, care obține din partea Senatului dreptul de a deschide o tipografie². Mihail Glykys, fiul lui Nicolae, scrie din Ianina tatălui său stabilit în cetatea dogilor.

În două scrisori din anul 1676, Mihail Glykys face cunoscut tatălui său că trimete la Veneția „în minile lui chir Nicolae Chierassari³” ceară din Muntenia.

Pe ziuă de 27 Maiu 1676, Mihail Glykys scrie din Ianina, etc

¹ Am redat textele cu ortografia lor.

² „Abbiamo però nel secolo XVII Nicolò Glichì e Nicolò Sarò, amendue mercatanti di Giannina. Venuti a Venezia l'uno verso il 1647, l'altro dopo dieci anni o circa, ottennero dal Senato di aprire due stamperie; il che certamente fu qualche tempo appresso”; Giovanni Veludo, *Sulla colonia greca orientale stabilita in Venezia*, p. 21.

³ Găsim în 1741 și 1742 un Dimitrie Chierassari în relații cu Arominii din Moloviște. V. articolul meu *Arominii din Moloviște în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII, n-rele 10-12.

Ἰωάννινα, cã expediazã „cele cincisprezece colete de cearã pe care le-a trimes Ianí din Vlahia“ :

«Τώρα με τὴν παρόν μου δὲν ἔγνε ἄλλο παρὰ μοναχὰ νὰ δόσω ἕδυσιν τῆς ἀφεντιά σου πῶς στέλνω εἰς χύρας τοῦ κὺρ Νικολοῦ Κερασσάρι τὰ δεκαπέντε φορτόματα τὸ κερί, ποῦ εἶχεν στύλη ὁ Γιάννης ἀπὸ Βλαχιά, ὁ θεός ὁ ἀγίότατος νὰ τὸ κατεβοδῶση καλὰ ἕως αὐτοῦ.»

(*Duca di Candia, filza 52, Carte greche, turche ed ebraiche.*)

Într'o scrisoare cu data de 20 Iulie 1676, scrisã tot din Ianina, eîs Ἰωάννινα, Mihail Glykys spune cã expediazã: „cearã valahã foarte frumoasã, pe care am cumpãrat-o de la chir Costa Galanò cu optzeci de aspri ocaua“; sint cincisprezece colete și cintãresc o mie opt sute zece ocale:

«Ἰδοῦ ὅπου στέλνω τοῦ λογαριασμοῦ σου εἰς χύρας τοῦ κὺρ Νικολοῦ Κερασάρι κερί θλάχινο πολλὶ εὐμορφο ὅπου τὸ ἀγόρασα ἀπὸ τὸν κὺρ Κόστα Γαλανὸν πρὸς ὀγδοήντα ἄσπρα τὴν ὀκά, εἶναι φορτόματα δεκαπέντε, ἐξίασεν νέτο ἀπὸ τὰ σακιά ὀκάδες χύλιες ἑκτακόσιες δέκα, καλὰ κυβερνιμένο, καὶ ὁ θεός ὁ ἀγίότατος νὰ τὸ κατεβοδῶση καλλὰ ἕως αὐτοῦ.»

(*Ibid.*)

Vedem cã negustorii din Ianina își procurau din Muntenia ceara pe care o expediau la Veneția. Pouqueville, consul al Franției la Ianina în epoca lui Ali-Pașa, care consultase dosarele predecesorilor săi și alte documente, scrie cã se cumpãrau la Ianina șase mii de chintale de cearã provenind din Muntenia, Moldova și din Bosnia, de unde era adusã prin caravane:

„Une longue étude des dossiers des consuls de France en Épire qui nous précédèrent dans cette province et des documents positifs recueillis sur les lieux nous ont (*sic*) démontré qu'on achetait à Janina six mille quintaux de cire, provenant de la Valachie, de la Moldavie et de la Bosnie, d'où elle était apportée, ainsi que cela se pratique encore, par des caravanes¹⁴.”

Dar „metropola comercialã a Epirului²⁴” în epoca de care ne ocupãm era orașul aromãnesc Moscopole (sau Voscopole), situat în Albania de astãzi, la treizeci de kilometri de lacul de Ohrida.

Corespondența Moscopolenilor, pãstratã în Archivẽle de Stat

¹ Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, ed. a II-a, tom. II, p. 416.

² *Ibid.*, tom. III, p. 45.

din Veneția, ni-a dovedit că și negustorii centrului aromânesc despre care e vorba își procurau din Muntenia lui Constantin Brîncoveanu ceara pe care o trimeteau clienților lor din orașul lagunelor.

Pe ziua de 5 Mart 1697, Gheorghe Papa scrie din Moscopole, ἀπὸ Μοσχόπολη¹, lui Zorzi Cumano, negustor din Veneția, că-i trimete ceară și-l informează tot de odată asupra producției cerii în Muntenia și în Turcia: „Deocamdată îți trimet, cu tartana, ceară, colete 10, și să nu o vinzi acum, ci mai încolo, de oare ce anul acesta nu s'a făcut ceară, atît în Vlahia cit și în Turcia, nicio zecime, și toți negustorii au venit cu banii lor înapoi. Aceasta puțină pe care am făcut-o, am luat-o cu o sută ocaua“:

«Δηὰ τὴν ἄρα στηέλνο με τὴν ταρτάνα κηρὴ κολέτα 10 καὶ μὴν τὸ πούλησις διὰ τὴν ἄρα, μόνε παρέκη, ἔτη φέτο κηρὴ δὲν ἐγίνηνκεν οὐδὲ στὴν Βλαχῆά, οὐδὲ στὴν Τουρκῆά, οὐδὲ στὰ δέκα ἕνα, καὶ ἔλη ἡ πρᾶγ-πατευτάδες ἦρθαν με τὰ ἄσπρα τους ὀπήσο καὶ ἀπὸ τὸ ὄληγο ποῦ ἐκάμαμε τὸ πῆραμε ἀπὸ ἑκατὸν τὴν ὀκά.»

(Documenti greci, no. 314.)

Alexe Gheorghiu din Moscopole, ἐκ Μοσχόπολη², scrie din Durazzo, ἀπὸ Δράτσο, pe ziua de 19 Iunie 1697, lui Zorzi Cumano următoarele: „Tatăl meu... se va duce anul acesta în Vlahia după ceară, iar fratele meu în Bosnia. Nădăjduim că, prin voia lui Dumnezeu, ei vor lua foarte multă marfă“:

«Ὁ πατέρας μου... θέλη νὰ πηγένη ἐφέτο ἕς τὴ Φλαχῆά³ διὰ κηρὴ καὶ ὁ ἀδελφὸς μου ἕς τὴν Πόσσα καὶ ἔτ ζῆ θαροῦμε ἕς τὸν θεὸν νὰ κάμνουν περησὸ μπράμα.»

(Ibid.)

Negustorii aromini din Moscopole frecventau pentru afacerile lor negustorești Muntenia, pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ei vor fi fost, împreună cu Grecii, agenții cari înlesniau schimbul de mărfuri între Muntenia și regina Adriaticei. De la acești Aromini

¹ În loc de ἀπὸ Μοσχόπολιν.

² În loc de ἐκ Μοσχόπόλεως. Forma Μοσχόπολη (cu κ în loc de χ) corespunde formei aromânești Moscopole.

³ Alexe Gheorghiu scrie Φλαχῆά în loc de Βλαχῆά (corect Βλαχῆά) și διάφολος în loc de διάβολος.

vor fi aflat probabil Miron Costin¹, Dimitrie Cantemir² și Constantin Stolnicul Cantacuzino³ de existența „Coțovlahilor“ din Sudul Dunării, cari sint frați ai Rominilor din Nordul marelui fluviu. De și în fața lumii apusene Moscopolenii treceau drept negustori greci, „mercanti greci di Moscopoli“⁴, ei vor fi avut o idee – poate vagă – asupra comunității lor de origine cu Rominii din „Vlăhie“. Pe atunci însă chestiunile naționale nu aveau însemnătatea pe care o au astăzi. Ar fi să exagerăm deci dacă am crede că încă din secolul al XVII-lea Rominii sud-dunăreni se simțiau atrași spre frații lor din Nordul Dunării. Moscopole era un centru de cultură grecească, iar locuitorii ei se foloseau de limba greacă atît pentru instrucțiunea lor, cit și pentru afacerile lor comerciale. Încercarea de a se cultiva în limba de acasă e tîrzie și o constatăm numai la Moscopolenii emigrați în Austria și Ungaria și veniți în contact cu curentul istorico-filologic al Rominilor din Ardeal, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

În legătură cu prezența Moscopolenilor în Muntenia, la 1697, amintim că, mai tîrziu, Nicolae Mavrocordat va avea de secretar pe Dimitrie Pamperi⁵, din Moscopole, care studiasse medicina la Padova, că Ambrosie Pamperi⁶ și Constantin Hași Cegani⁷ vor trece prin aceeași țară.

În Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris (Quai d'Orsay) se păstrează corespondența consulului frances din Durazzo de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Într'o scrisoare cu data de 8 Fe-

¹ „La Rumele, în țările grecești, un neam ce le zicem Coțovlahi, colonia Rimului este“; Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, ed. C. Giurescu, p. 34.

² „Acești Vlăhi de la muntele Pindului (carele nu departe stă de Solon) sint cărora astăzi noi le zicem Coțovlahi, iară ei ne zic noai Români din Vlahia Mare“; Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlabilor*, ed. Gr. Tocilescu, p. 398.

³ „Sînt dară acești Coțovlahi (cum le spun vecinii lor, și încă și când cu dănsii am vorovit), oameni nu mai osebiți nici în chip, nici în obicei, nici în tîria și făptura trupului decît Rumânii aceștia și limba lor rumânească, ca a acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de ceastă proastă grecească și cu turcească“; *Operele lui Constantin Cantacuzino Stolnicul*, ed. N. Iorga, p. 125.

⁴ V. articolul nostru, citat mai sus, din *Rev. Ist.*, XVIII, n-rele 10-12.

⁵ Pericle Papahagi, *Scritorii aromini în secolul al XVIII-lea (Cavaloti, Ucuta, Daniil)*, p. 11, nota 1.

⁶ Pericle Papahagi, p. 11, nota 2.

⁷ *Ibid.*, p. 33, nota 1.

bruar 1699, trimasă de consulul Comte ministrului Marinei, contele de Pontchartrain, succesor al lui Seignelay, găsim amănunte privitoare la comerțul cu Veneția al Munteniei și al orașelor din Macedonia, Albania și Epir, la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Consulul Comte ni spune că „există aproape o sută de negustori cari sînt cu toții Turci sau Greci, stabiliți în Valahia, Scutari, Elbasan, Voscopole, Șiaciște, Ianina și Salonic” și că „toți acești negustori, împreună, vor încărca odată pe an marfă pentru Veneția, unde își au corespondenții lor: domnii Cotoni, Gheorghe Cumano, Stamatelo, Caragiani, Velai, Mihail Peruli, Ioan al lui Ieronim, cu toții de neam grecesc”. După Comte, negustorii din Muntenia și din orașele pomenite mai sus încarcă în toți anii pentru Veneția 3.000 de chintale de ceară, 1.500 de chintale de lînă fină, cordovane, pielărie, mătase și primesc în schimb 1.500 de piese de stofă din Veneția „lucrată tocmai pentru țara lor.” Corăbiile de care se servesc acești negustori sînt, după consulul Comte, franceze, olandese, engleze și ragusane:

„Il y a environ 100 negociants, lesquels sont tous turqs ou grecs, habités (sic) partie à Valachie, Escutary, Voscopolij, Satista, Janina et Salonique; tous ces marchands, ensemble une fois de l'année chargeront pour Venise, où ils ont leurs correspondants, sçavoir Mrs. Cottonis, Georgij Cumano, Stamattello, Carayani, Joannij Vellaij, Michel Perulij, Gio. de Geronimo, tous de la nation grecque:

„A sçavoir 3.000 quintaux de cire, 1.500 quintaux de laine fine et puis quelque partie de corduans, Salonichs¹ et environ 30 livres de soije, quelques parties de peaux de beuf et beuffre et pour leurs retraicts reçoivent une fois de l'année environ 1.500 pièces de draps de Venise travaillés expressement pour ce pays, et encore quelques 300 pièces de londres et londrins et de plus il vient diverses merceries et, pour les estoffes de soije, ils s'en débarquera une fois de l'année 5 à 6 caisses, lesquelles sont transportées à Andrinople, n'ayant aucune debite dans cette province d'Albanie.

„Et ces Messieurs les marchands ne se servent que des navires françois, anglois, hollandois et raguzei, pour le transport de leurs marchandises”.

(Correspondance consulaire, Durazzo, 1700-1712.)

¹ Salonichs = „Salonichio s. m. albagio, panno di colore albiccio di cui si vestono i poveri, detto da noi probabilmente Salonichio per essere il primo venuto dalla città di questo nome”; Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*.

Pe ziua de 9 Mart 1711, Pietro Rosa, consul al Serenisimei Republici la Durazzo, scrie celor cinci *savi alla mercanzia* că a sosit la Durazzo „un negustor armean din Valahia“ cu ceară care trebuie expediată la Veneția. Acest negustor a povestit că, la plecarea lui din Muntenia, veniseră trei capugii să vorbească cu Domnul (Constantin Brincoveanu):

«Rassegno con la presente alla grandezza di V. V. E. E. esser qui ricapitato un mercante armeno di Valachia in pochi giorni con cere per la Dominante, asserendomi che al di lui partire di colà erano arrivati a quel Principe, pochi giorni l'uno discosto dall'altro, trè capizi¹.»

(Cinque Savi alla Mercanzia, *Lettre dei Consoli, Durazzo*, filza 662, 1712-1738.)

Am avut dese ori ocazia să vorbim de raportul cu data de 8 Februar 1761 pe care Antonio Bartolovich, consul al Republicei Veneției la Durazzo, îl adresează celor cinci *savi alla mercanzia* și în care e vorba de decăderea comerțului venețian în Adriatică². În acest raport e vorba și de negustorii din Moscopole cari părăsesc comerțul cu Veneția și-și trimet mărfurile în Ungaria și Germania. Antonio Bartolovich vorbește însă de relațiile comerciale ale Musulmanilor din Scutari cu Muntenia. El spune că negustorii din Scutari cutreieră Rumelia și merg până la Salonic. În Serbia și în Muntenia ei vind postavuri și mătăasă. Acești negustori se duc la Monastir și la Scopia după lână, la Salonic după mătăasă, în Muntenia după ceară. Acest din urmă articol e încărcat pe riul Boiana³:

«Cominciando dal traffico dei primi [i mercanti turchi], egli è in possesso nella maggior parte de' Scuttarini, li quali girando per la Rumelia sino a Salonicco, altri per la Servia et alcuni eziandio penetrando

¹ Restul scrisorii e redat într'un articol al nostru: *Une information vénitienne concernant Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie* (Académie Roumaine, Bulletin de la section historique, tom. XVII, 1930).

² *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France“, 1931, pp. 83-85; *Familia Șaguna în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII, n-rele 1-3; *Aromini din Moloviște în documente venețiene din secolul al XVIII-lea*, *ibid.*, XVIII, n-rele 10-12.

³ „Scutari conserva ancora una certa importanza anche come centro di vita marinara, grazie alla navigazione sulla Boiana“; R. Almagià, *l'Albania* (col. *Omnia*), p. 261.

nella Valachia, si applicano o con fidi di soldo o con cambj de'panni e manifature de sete ad'acquistare nelle situationi di Monastiri e suoi contorni e in quelli di Scopia quantità di lane, altri raccolgono nelle parti di Seres qualche partita di cottoni e di Salonicchbi poche sete e qualche collo di grana, raccolgono altri nella Vallachia la maggior quantità di cere, che qui et in Boggiana si caricano oltre quelle poche che somministra l'Albania.»

(*Ibid.*, filza 665, 1759-1781.)

Pe ziua de 11 Februar 1769, Lodovico Andrea Fontana, consul al Venetiei la Durazzo, trimete celor cinci savî alla mercanzia un raport asupra comerțului Albaniei. El vorbește de principalele porturi ale Albaniei turcești. Pomeneste de „la spiaggia d'Antivari“, de „il fiume Boiana“, de Dulcigno, de „la fiumara d'Alessio“, de „il fiume Ismo“, de Durazzo și Cavaia.

Vorbind de riul Boiana, Lodovico Andrea Fontana spune că toate mărfurile din Scutari sint expediate pe această apă. Aceste mărfuri sint lina, ceara, pielăria, grînele procurate în mare parte din Bosnia, Serbia, Moldova și Muntenia în schimbul altor articole: untdelemn, pinzeturi, piele damaschinată, pînză împodobită cu aur și cu argint, zahăr și tiriac din Venetia, Ancona și Trieste:

«Seguita il fiume Boiana, nel qual vi concorre tutta la mercatura della piazza di Scutari composta di merci suscetibili, cioè lana, cera, pelle di manzo, dette buffeline, marochini zalli e rossi, bulgari¹, sede crude, cuoi, pellame da fodre d'ogni sorte, grane e salonichi², acquistata la maggior parte impermuta nelle provincie di Bossina, Servia, Moldavia e Valachia, trasportando nelle provincie stesse oglio, pani, seda lavorata, damaschetti, drappi legeri d'oro e d'argento, zuccari e triache da Venezia, Ancona, Trieste ed il restante denaro; nelle quali mercanzie è porzionario nella maggior parte l'oddierno Memet Passà di Scutari.»

(*Ibid.*)

Resumind cele înșirate până acum, putem spune următoarele: în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Muntenia e frecventată de negustori balcanici, Greci din Ianina, Aromini din Moscopole, Albanesi musulmani din Scutari, cari vin să-și procure ceara pe

¹ „Bulgaro, s. m. vecchetta, cuoio di Bulgaria“; Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*.

² Am dat mai sus explicația cuvintului *salonichio*.

care o expediază la Veneția. Expedierea se face prin Durazzo, unde își trimeteau mărfurile negustorii din Moscopole – am văzut și un negustor armean din Muntenia care incarcă ceară pentru Veneția la Durazzo –, prin riul Boiana, folosit de către Scutarini, și, probabil, prin portul Saiada, din fața insulei Corfu, care va fi fost frecventat de Iannioți¹.

Credem că aducem, prin știrile de mai sus, o modestă contribuție la cunoașterea relațiilor comerciale ale Munteniei, prin Greci, Aromini și Albanesi, cu cetatea Sfintului Marcu, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Valeriu Papahagi.

Călătoria unui boier moldovean în Europa la mijlocul secolului al XIX-lea

Călătoria aceasta este a unui boier necunoscut, din Moldova, pe care nici Constantin Erbiceanu, care a avut manuscrisul înainte de a-l dărui Academiei Române, nu l-a putut identifica,

¹ Consulatul frances din Epir a fost înființat în 1695, la Saiada; de aici a fost mutat la Arta și apoi la Ianina (v. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, ed. a II-a, tomul II, pp. 413-35).

Pe ziua de 3 Novembre 1702, Garnier, consul al Franciei la Saiada, „à la Saillade“, vorbește într'un raport – păstrat în Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris (*Correspondance consulaire*, Arta, I, 1702-1731) și cunoscut de Pouqueville, care îl pomenește (Pouqueville, *o. c.*, ed. a II-a, tom. II, p. 414) – adresat ministrului Marinei, de portul Saiada și de Ianina: „...Yanina, ville capitale de l'Albanie, qui est presque aussi grande que celle de Marseille, où j'ay esté très bien receu du pacha, des autres officiers du Grand Seigneur et des habitants, qui sont en partie des Grecs, tous bons négociants.... Ce port [la Saillade] est non seulement utile pour envoyer les despesches du Roy de Paris ou de Marseille à Constantinople avec plus de diligence qu'on ne fait par les autres routes, mais encore qu'on peut ouvrir un commerce très avantageux en faveur des François depuis Quaranto Santo jusques à Lepente de toutes sortes de marchandises, particulièrement de blés qu'on retirera en abondance et à un prix modique le long de ceste cote tout de mesme que des viandes, soit boeuf ou cochon, ou l'on pourroit faire des salaisons pour le service des armées navalles de Sa Maiesté en cas de disette en France. Les Vénitiens y font un grand commerce et, pour empecher celluy des François, ils veullent obliger tous ceux qui chargeront dans ces echelles qui appartiennent toutes au Grand Seigneur de venir payer six pour cent à Corfu, qui n'est esloigné de la Saillade que de quatre heures de chemin par mer.“

fiindcă nicăiri nu se găsește nicio iscălitură sau vre un indiciu cât de mic pentru a ajuta la cunoașterea lui.

Boierul anonim și-a însemnat tot ceia ce a văzut, într'un carnețel legat în piele roșie, luat anume de acasă, și purtat totdeauna cu el.

Insemnările călătoriei lui prin Europa sînt foarte interesante și merită a le cunoaște și noi, pentru a ni da samă de gradul de cultură și spiritul critic al acestui boier.

El voiajează de plăcere, nu în mod silit, cum au fost mulți înaintea lui, și pentru acest motiv merge unde pofteste, și stă cît vrea; va visita tot ceia ce îl interesează și tot ceia ce merită a fi văzut, pentru a-și face o idee cît mai complectă despre civilizația Europei occidentale.

Călătoria lui va dura aproape trei luni de zile (de la 11 Maiu la 6 August 1851), în care timp va cheltui suma de 34.300 lei, destul de mult pentru vremurile acelea.

Din această sumă mai mult de jumătate cheltuiește pentru a-și cumpăra diferite lucruri și a-și face „straie” la Paris și Londra. Se purta îmbrăcat nemțește și aceasta se vede din costumele pe care și le face pretutindeni și din ținuta de gală care se cerea la marile teatre din Londra pe care le-a vizitat.

Drumul său începe de la Iași cu direcția spre Cernăuți, pentru care distanță nu amintește nimic din tot ceia ce văzuse, fiindcă lucrurile se cunoșteau.

Insemnările propriu-zise încep de la sosirea lui la Lemberg.

Iași (Eși)-Cernăuți — cu „diligeansu” până la Lemberg, „tîrgu îndestul de frumos și curat pentru acel ce vede în-tăiaș dată un tîrg numai pă la noi—, teatru prost și cu proști artiști”.

De la Lemberg, după două zile de mers, în care a avut deosebita plăcere de a avea ca tovarășă de drum pe maioreasa Wilhelmina Grindel, ajunge la Cracovia—cu vestitele-i saline de la Wielicka—, „unde au vizitat aceste saline mai mulți împărați și crai, fiind vrednică de văzut”. Amintește toate detaliile, adîncimea, lărgimea, „capela dinăuntru unde se face slujbă pentru acei ce lucrează acolo”. Tot acolo el mai pomenește, mirat, și „sala de joc și policandre de sare ca cristalul, foarte frumoase și unde a apururi la trei luni să dau baluri spre sār-

barea aceştii zile cînd Impăratul au dat și au făcut acolo bal obștească, iar tocmai în fundul salinei se găsește un lac cu apă sărată, de dimensiuni destul de însemnate că se poate plimba cu barca pe el”.

Cracovia și împrejurimile sînt foarte frumoase, iar dintre monumente îi place al lui „Coșciusco, feldmareșal leșesc”, capela palatului, cu o vechime de cîteva sute de ani, terminată de „Craiu leșesc Stanislav care au biruit pe Turci la Viena”.

Pe părății acestei capele se găsesc o mulțime de covoare turcești de mare preț, luate de la Turci în bătălia de la Viena.

Statuia lui „Stanislav”, făcută din argint, este foarte mare, iar el este considerat ca sfînt pentru toate faptele bune care le-a făcut pentru țară.

Tot în biserică se mai află o icoană a Maicii Domnului, „așa de viu lucrată și cu lacrimi ce îi stau în gene, că socoți că au să pice”, iar alta a lui Isus Hristos, cu coroana de spini pe frunte, „parcă curge sînge din cap, și coastele și tot foarte naturale.”

La biserica Maica Domnului, mai mare și cu mai multe altare, nefiind totuși așa frumoasă ca cea d'întăiu, este „o fe-reastră de sticlă cu zugrăvitori așa de frumoase că socoți că este șal”.

După cinsprezece ceasuri de mers cu drumul de fier ajunge la Berlin, unde vede: *Statuia de bronz a lui Frederic cel Mare*, făcută de curînd și care a costat pe Stat suma de 200.000 de mărci.

Palatul Arsenalului, unde se găsește un număr foarte mare și de toate felurile de arme și peste 300.000 de puști.

„*Palatul Craiului Frederic*”, cu încăperi numai în aur și o-glinzi, iar mobilele foarte frumoase și de mare preț.

„*Camera de artă*”, unde sînt felurite lucruri chinezești și cîteva miniaturi în fildes „de mare meșteșug”, făcute de niște criminali, dulapul cu decorațiile lui Napoleon și ale lui „Bliu-her”, instrumentele cu care a lucrat Petru-cel-Mare și un model de moară făcut de el.

Museul vechiu, care cuprinde printre alte multe lucruri de preț o glastră de malahit, dăruită de Impăratul Rusiei.

Museul egiptean, „înființat de curînd, cu lucruri și mumii e-

giptene foarte vechi, care presintă o mare curiozitate pentru orice vizitator”.

Se vizitează apoi statuia de bronz a „Felmareşalului Bliuher”, „Palatul Craiului”, „grădina cu menagerie”, „Palaturile de la Charlottenburg” şi „o închisoare cum nu există în toată Europa”, unde fiecare deţinut are odaia lui, aşternut şi masă separat, iar, în tot timpul zilei, ei nu stau degeaba, ci lucrează. Cei cari ştiu vre-o meserie, lucrează ce ştiu, iar ceilalţi învaţă un meşteşug care li convine.

În tot timpul lucrului nu au voie să vorbească între ei, ci numai cu păzitorul închisorii, iar „noaptea fiecare doarme în odaie separată, cu încuietoare şi lăcată”.

Produsele lucrului sînt vîndute de către direcţiunea închisorii, iar jumătate din preţul obţinut se pune în păstrare pentru ei, aşa că, atunci cînd se eliberează unul, are o meserie învăţată şi un mic capital adunat.

Imprejurimile Berlinului le vizitează cu tot interesul.

Pozdam (Potsdam), reşedinţa de vară a Împăratului, cu renumitul palat Sans-Souci, făcut de Frederic-cel-Mare. În jurul palatului este o grădină mare, în care sînt jocuri de apă de trei ori pe săptămîină, Marţea, Joia şi Dumineca, „fiind atunci de o nespūsă frumuseţe, că este de să suie apa până la 200 de stînjeni în sus”: apa are grosimea unui „poloboc” şi iese dintr’un havuz situat în mijlocul grădinii.

Romänische Bede: „un palat mare, cu grădină, de asemenea, unde face Craiul şi Crăiasa feredeu (baie), şi unde este şi un val de marmură de Silesia, dăruit de Împăratul Nicolae, „ce costăşeşte cîteva mii carboave”.

Museul zoologic, cu tot felul de animale umplute cu paie, în spirt şi vii, printre care se deosebesc: lei, zimbri, „morse cu colţi de şase palme şi multe altele”.

Întorcîndu-se în Berlin, mai vizitează Opera, care după părerea lui este cea d’întăiu din Europa, „cu privire foarte bună pe scenă din oricare parte a sălii te-ai afla”; de asemenea pomeneşte că are balcon, lucru puţin obişnuit pe vremea aceea.

În sfîrşit, după zece zile de vizitare a oraşului şi împrejurimilor, porneste la Colonia (*Colona*), alcătuită din două oraşe, unul pe dreapta Rinului, iar celălalt pe stînga.

Acolo vede în port vapoare frumoase și pod peste rîu, care se desface atunci cînd trec vapoarele, fabricile de apă de Colonia și de săpunuri „prea mirositoare”.

De la Colonia pornește cu trenul la *Brusel* (Bruxelles) și trece prin douăzeci și șase tuneluri, dintre care cel mai lung ține cinci minute. La Bruxelles vede „monumentul patriei unde sînt îngropați toți cei morți în bătălia cu Olandezii, cînd Belgia au scăpat de supt jugul Olandezilor, zidiri (clădiri) multe după cea mai nouă arhitectură, bulevarduri frumoase și palatul unde se face vînat, ce nu-i slobod a vedea decît pe din afară și spre a-l vedea pe dinăuntru trebuie voia ministrului de finanțe.”

Biserica catedrală, zidită de curînd, și grădina botanică, cu plante și copaci de pretutîndeni, „foarte frumoasă, care întărită curiozitatea drumeișilor”.

De la Bruxelles va pleca la Paris, unde va sta aproape o lună întregă și va vedea între altele: Piața Concordiei, unde este monumentul cu heroglife egiptene și unde, scara cînd sînt aprinse „fănaarele, este o priveliște ce nu-și poate cinea închipui”.

Champs Elysée, Jardin des Tuileries, „o frumusețe care nici nu să poate închipui, ci trebuie numai cineva să o vadă spre a crede.

Acolo sînt mii de fănaare de dă o lumină ca ziua, sute de petreceri publice, mici comedii, teatruri și muzice, public cu miile.

Hipodromul, unde să joacă cu cai și unde este galerie pentru încăpere de 30.000 oameni. Tot acolo este un balon care se suie cu oamenii care voiesc.

Palatul regal, clădire foarte mare cu trei etaje, care nu se poate încunjura nici în trei ceasuri pe jos”.

Pantheonul cu arhitectură foarte frumoasă, din vîrfurile căruia se vede tot Parisul și unde sînt îngropați „mai mulți Crai ai Franței”.

Catedrala Notre-Dame, „cu arcade și săpături de mînuri, că toată arhitectura pe dinăuntru și dinafară îți pare că este o blendă (stofă).”

Piața Vendôme, cu monumentul lui Napoleon, făcut din tunurile luate de la dușmani.

Biserica Madeleine, unde (*sic*) s'a încoronat Napoleon cu Maria-Luisa, „Menageriile de dobitoace”, Palatul și grădina Luxembourg, Bursa, Palatul Luvrului, Palatul Invalizilor, „unde sînt invalizi din vremea lui Napoleon, peste 3.500, ce fieștecare are grădinița lui; palat foarte mare, frumos și bine aranjat, unde să pregătește acum a să așeza statuia Impăratului Napoleon, ce să lucrează”.

Fabrica de gobelinuri, cum nu este alta la fel în toată lumea și „care nu isvedește a lucra pentru Curțile încoronate și prinți”.

Frumuseța covoarelor e de neînchipuit, ele ți se pare că sînt pictate de cel mai mare artist. Père-Lachaise, „loc de îngropare afară din tîrg, cu frumoase mormînturi și monumente foarte mari, vrednice de văzut”.

Mai este un cimitir la Montmartre, dar nu așa de frumos ca acesta.

A fost la Operă, unde s'a jucat „Profetul” și a cîntat foarte frumos vestita cîntăreață Albona, „unde să duce mai mult nobleța”.

Tot acolo a văzut „baleturi foarte frumoase și bine regulate și plăcute la vedere”.

Palatul *Monezilor*, pentru care își cere permisiune specială de la ministrul de Finanțe și unde vede „cum să lucrează și să imprimează banii —, o mulțime de monezi și medalii vechi ale tuturor Statelor”.

Museul artileriei. Apoi Museul cu sculpturi, tablouri și „vase din vechime”, grădina de iarnă cu acoperemînt de sticlă, unde a luat cafeaua înghețată,

Camera deputaților, „unde sînt 640 deputați ai ținuturilor și unde am fost după pozvolirea ce am avut, cu bilet, și la care să tratează despre atribuții și trebile țerii și unde alături de lingă prezident au patru mese secretarii și patru stenografii, care îndată să dau pînă seara în tipar ce s'au tratat, ce s'au hotărît și care ce au vorbit și pe ce temeuri s'au sprijinit discursul, mai adăugîndu-să apoi în gazetă și critica jurnalistului”.

Il minunează iuțea cu care se aduce la cunoștința publicului tot ceia ce se vorbește în Camera deputaților.

Orașul întreg i se pare foarte curat și bine luminat, cu

clădiri frumoase și prăvălii încărcate cu tot felul de mărfuri, mai scumpe decît în orice Stat din Europa, în schimb însă sînt „mai cu gust și mai frumoase ca oriunde”.

În ceia ce privește caracterul Francesilor, n'are decît cuvinte de laudă, că sînt oameni foarte buni și cinstiți, cari nu ar îndrăzni să înșele pe nimeni nici cu un ban.

Apa se găsește din abundență în tot orașul; iar cișmecele sînt pe toate străzile.

Se vede ce mare dorință avea boierul moldovean de-a fi la fel și la Iași, unde erau atît de puține, și cu apă-murdară.

Găzduirea și hrana i se par ieftene, de vreme ce cu doi, trei franci pe zi mănînci foarte bine: „supă, patru feliuri de bucate ce-ți place, un desărt, vin jumătate garafă și pîne”.

„Pentru un franc și jumătate sau doi jumătate pe zi ai trăsură cea mai frumoasă, iar vizitiului îi dai douăsprezece parale baciș, aceasta fiind leafa lui.”

În prejurul Parisului vizitează palatul și grădina de la Versailles, unde sînt „tablouri și lucruri însemnate, vrednice de văzut pentru care vin din Paris, în zile hotărîte, mii de oameni ca să le privească”.

St-Germain, „cu frumoase perspective asupra Parisului”, St. Denis, cu biserica, unde este cea mai mare orgă, care cîntă numai Dumineca și unde este îngropat St. Denis, primul episcop al Parisului, și mulți alți oameni însemnați ai Franciei.

Printre statuile celor îngropați acolo se deosebesc: a lui Henric al IV-lea, a Caterinei de Medicis și a Sf. Dionisie.

„Sèvres, unde este fabrica cea mai frumoasă și mai scumpă de porțelanuri din toată lumea, și unde sînt vase pînă la 70-100.000 franci, și tablouri pînă la 40.000 franci, foarte frumoase.”

Palatul de la St. Cloud, „bogat în covoare și porțelanuri foarte prețioase, cu pereți și plafoane în fresco și aurite”.

Apoi palatul de vară al lui Napoleon al III-lea, „cel mai bogat palat din toată Franța, cu un parc mare, pentru care îți trebuie cîteva zile spre a-l vedea tot”.

De la Paris pleacă, în 30 Iunie, la Londra, dar în drum trece pe la Calais și Douvre, cu trenul de plăcere, numit „train spécial de grande vitesse”, „ce fără exagerare merge ca fulgerul”.

Amintește că pe vapor au suferit mulți de „boala mării; însă însă el n'a avut nimic, cu toate că furtuna a fost destul de mare.

La Londra vede următoarele:

Piața Trafalgar, cu mai multe statui de bronz,— străzi mai largi decât ale Parisului,— Camera Deputaților și Camera Lordurilor, unde a intrat cu permisiune.

Acolo se discutau „pricini publice, iar ei sînt îmbrăcați cu mantie neagră, și cu peruce cu bucle lungi, precum era cu trei sute de ani în urmă”.

Galeria Națională, grădina zoologică și biserica catedrală de la Westminster, „unde să încoronează Craiul”, și unde sînt mormintele și statuile multor regi și oameni însemnați ai Angliei.

La Casino „joacă cine vrea din noblesă”, iar cei care voiesc numai să se uite stau pe la galerii, pe sus.

Sala are trei policandre mari, iar unul mai mare decât celelalte, în care se găsește altul mai mic, și toate la un loc „dau o foarte mare și frumoasă lumină, precum nicăiri asemenea frumuseță de policandre nu am văzut. Femeile, în de obște, sînt foarte frumoase; buze, nas, obraz, dinți, peliță, talie de minune, dar nu joacă cu asemenea grație și plăcere ca Franțezele, nici au straiete așa bine croite, de și destul de galant îmbrăcate”.

La Muzeul Invalizilor, tablouri numeroase și bainele pline de sînge ale lui Nelson, care a murit în luptă cu Francesii. „Poduri pe Tamisa la Londra sînt șapte, prea colosale și pompoase.”

Spitalul Invalizilor, foarte curat, „cu feredeu de trup și picioare, lucrîndu-se bucătăria și copt pîne cu mașina de vapor”.

La *Grinace* (Greenwich) tunelul dedesuptul Tamisei, adînc de 1.200 de pași și lung de 500 de pași, lucrat foarte minunat.

„Casa sau Turnul Londrei, unde sînt toate armăturile Angliei, camera giuvaierurilor, unde sînt coroane prețioase, și a reginei Victoria, cea mai frumoasă și care costosește peste 300.000 lire sterlinguri = 3 milioane lei” (socoteală făcută în vremea aceia).

La Teatrul italian, numit și „Teatru Crăiesii”, cu șase rînduri

de loji, aude pe vestita cîntăreață M-me Sontag, în piesa „Căsătoria lui Figaro” și vede baleturi minunate din 120 fete în etate de la patrusprezece la șaisprezece ani: parcă erau zîne; lucrul să socoate cineva a-l vedea numai în închipuire, iar nu a-vea, așa de frumos.

Acolo toți trebuie să se ducă în strae de gală și etichetă, atît doamnele, cît și bărbații, în altfel nu pot intra”.

Docurile Londrei, cu întinse încăperi, unde se descarcă mărfuri venite din toate părțile lumii.

Palatul de Vindzoru (Windsor), cu „sala lui Wellington, unde sînt tablourile tuturor împăraților, crailor, ducilor, feldmaresalilor și a tuturor miniștrilor de la bătălia avută la Waterloo cu Napoleon”.

Școala copiilor din Eton, cu 640 de elevi, și cu bibliotecă în mai multe odăi.

„Rișmon parc” și în apropiere palatul în care a locuit Ludovic-Filip, după ce a trebuit să fugă din Franța. Acolo este o vie cu un butuc ce are 1.500 de „struguri” înfloriți și care este groasă cît piciorul viții de mare.

Grădina plantelor, cu Palatul de cristal, unde sînt plante și arbori din toată lumea.

Coloseum, cu multe lucruri minunate „nepovestite de frumuseță, și iscodirea lor, cum și o grădină tot acolo, de plante și flori, acoperită în sticlă peste tot.”

În timpul șederii lui la Londra, tocmai se făcuse o mare expoziție internațională, la care participă toate Statele Europei, Persia, India, ca o colonie a Angliei, Tunisul și Statele Unite.

Timpul cît stă la Londra e numai de șase zile, dar sacrifică din el două zile și jumătate de la zece dimineața până la șase seara, numai pentru a vedea minunile expoziției.

Îl interesează pavilionul fiecărui Stat și remarcă toate lucrurile demne de văzut, făcînd pe ici pe colo mici comparații cu cele văzute în altă parte.

Palatul principal al expoziției este făcut din cristal, are șase intrări și următoarele dimensiuni: 1.850 de picioare lung, 580 de picioare lat și 490 înălțime.

În pavilionul Turciei, afară de lucrurile turcești (indigene), sînt expuse de la Moldova „o sanie făcută destul de bine,

și la bun loc așezată, cum și două cofițe de cele de la Mănăstirea Neamțului, de tisă, scris încă pe ele prețul 2 lei”.

La pavilionul rusesc sînt „hierării lucrute de ei, mușamale, hîrtii și altele de asemenea, mai proaste decît la toți”; în schimb însă au „odoare cu diamanturi” și tot felul de pietre prețioase, iar blănurile lor sînt neîntrecute.

La pavilionul belgian îi atrag luarea aminte pietrele de moară și clavirurile.

Lucrurile expuse de Statele Unite îl interesează foarte mult, și se minunează de tot felul de invenții, despre care nici nu auzise, dar să le vadă: „mașini mecanicești soiuri de seccat, arat, făcuț lumînări, etc., modeluri steclă de acoperit casele, hîrtii de tapiserii, făcute ca marmora”.

De la *Suțera* (Elveția), vede „șaluri proaste și cărți voluminoase”, iar de la Milan „tablouri de Rafael, năstrușnice de frumoase”.

Franța expune lucruri felurite și minunate, „statui de anatomie, oameni și cai de se cunoaște toată carnea, vinele, sîngele, grăsimea, ciolanele și tot, precum este”, „stofe, mătăsării, puse alătura cu cele ale fabricelor englezești”.

Porțelanele de Sèvres și covoarele de la Gobelins îi „apun ochii”.

„Ca de la Franța, galanterii și lucruri și îmbrăcăminte, de nîcăiri nu sînt așa frumoase, de la cîte pavilioane am văzut”, iar din Anglia este un diamant mare cît un ou de găină, numit „grăuntele luminos”. Coloniile Angliei, Indiile, cu tot soiul de minuni demine de văzut, printre care „o mașină de scoate apa în sus și avînd borte pe gîos și alătura nu curge apa decît după ce o sloboade cu altă mașină dintr’un șurub, scbe în bronz și fier de nu te mai pricepi, că strălucesc ca oglînda; frigări de să învîrtesc singure cu mașina, după ce le întorci ca ceasornicul”.

Miniaturile făcute în chip minunat și care represintă podul peste Tamisa din sticlă și portul Liverpool, de asemenea îl impresionează foarte mult.

Incheie cu însemnările celor văzute la expoziție, spunînd că nu se pot povesti toate, fiindcă sînt prea multe și foarte frumoase, pentru care fapt consideră expoziția printre minunile lumii. Programul celor șase zile pe care le-a petrecut la

Londra cu insofitorii săi este însemnat în franțuzește, după cum urmează:

Hôtel de Versailles.

Lundi.

L'abbaye de Vestminster.

Hall de Vestminster.

La place de Trafalgar.

Galerie Nationale.

Le Château de Charles I-er dit Whitehall.

Le Jardin de Zoologie.

Soirée.

Le Casino.

Mardi.

L'exposition. Cluj / Central University Library Cluj

Soirée.

Théâtre de la Princesse.

Mercredi.

Grenviche, Le Tunnel.

Les docks de Londres et St. Catherine.

La Tour de Londre.

La Banque, la Course.

Le domicile du Lordmaire.

Mension Houle.

La Poste aux Iettres St. Paul.

Soirée.

Théâtre Italien de la Reine.

Jedi.

L'exposition.

Soirée.

Jardin de Crémone.

Vendredi.

Le château de Windsor.
Le collège de l'Eton (*sic*).

Soirée libre.

Samedi.

Richmond, Hampton, Court-Kem (*sic*).

Soirée.

Le Colosseum.

De la Londra se întoarce prin Bruxelles, Colonia și Berlin, unde stă o săptămână, văzind lucruri foarte interesante, dar, cu toate acestea nu pomeniște nimic, cum face la celelalte orașe pe care le vizitează.

După Berlin vizitează Dresda, oraș interesant, cu clădiri frumoase și săli unde se păstrează tablouri renumite, arme și antichități.

La un muzeu vede „bijuterii împărătești și pietre prețioase, un diamant verde cât o migdală, cel d'întăiu în Europa, o broșă cu două sute pietre de diamant ca aluna și ca migdala și multe alte odoare vrednice de văzut”.

„La marginea râului Elba se află o terasă cu diferite plante și pomi, unde este locul de plimbare al locuitorilor”.

După două zile de ședere la Dresda, boierul pornește la Praga, unde vede următoarele:

„Piața Sf. Marcu, lângă apa Moldovei, cu tot felul de statui; Palatul Iesuiților, podul spânzurat (suspendat), pe apa Moldovei, piața Sf. Nicolae, cu un monument din vremea ciumei celei mari”.

„Capela prințesei Lopcovici (Lobkowitz), cu multe odoare bisericesti.” Catedrala, unde „se încoronau Craii Boemiei și unde este îngropat Carol al IV-lea și mulți alți Crai ai Boemiei și Ungariei”.

Alături de biserica catedrală se află palatul imperial, cu 900 de odăi, unde locuiește Impăratul Ferdinand, care a abdicat de curînd.

De la Praga pornește la Viena, orașul petrecerilor și al dan-

turilor, renumite, unde stă puțin, dar totuși vede lucruri interesante.

„Praterul, cea mai mare grădină de plimbare, unde se duce lume foarte multă.”

În ceia ce privește petrecerile, Viena este primul oraș după Paris, „iar mai ales pe unde cîntă Strauss, cu miile să adună, umblînd acesta într'o seară cîte la mai multe locuri și cîntă numai cîte o piesă, două, după care apoi urmează numai banda (orchestra) lui.”

Lumea se mulțamește numai să-l vadă, chiar dacă nu cîntă; iar călătorul nostru, care ascultă tocmai la o nouă compoziție a maestrului, spune „că are talent deosebit la musică, o minune”.

„Orașul Viena cuprinde treizeci și șase mahalale, dintre care trei, Leopoldstadt, Landstrasse și Mariahilf, sînt foarte frumoase.

Biserica Sf. Ștefan este catedrala orașului și cea mai veche clădire din Viena.

Această biserică este o capodoperă de arhitectură, cu patru turnuri foarte înalte și un clopot mare.” La Galeria Națională vede „tablouri de Rafael și mai multe statui de marmură frumos sculptată”.

„Piața Franz, cu monumentul Impăratului și palatul cu cinci etaje.

În jurul statuii lui Leopold I-iu este piața cea mai frumoasă din Viena și de jur împrejur prăvălii cu tot felul de lucruri scumpe.

În afara orașului este reședința de vară a Impăratului, un palat încunjurat de grădini mari și mai multe lacuri. Palatul este făcut de Maria-Teresa.

Apoi se vizitează biserica, unde sînt înmormîntați toți Impărații Austriei, printre cari Franz I-iu cu soția sa Maria-Teresa, iar, din cei străini, Maria Luisa, soția lui Napoleon, și tinărul Napoleon, duce de Reichstadt.

„Grabmal zum Augustin, unde sînt moaștele Sfintei Victoria și a Clementinei.”

Museul geologic cu tot felul de „marmuri, granite, pietre de munte, pietre de metaluri, cristaluri de pămînt și multe soiuri de lucruri găsite împietrite, soiuri de dobitoace împietrite de la Siberia, Nord-America și Banat”.

Piața Franz-Joseph, unde sînt „trăsurile de gală împără-

tești, cusute numai cu fir și poleite cu aur”, Opera, unde au loc regulat baleturi renumite.

De la Viena pornește, cu vaporul *Austria*, pe Dunăre spre Galați.

La Pesta, schimbă vaporul, trece la Neustadt, Orșova, „unde este și vama austriacă”, Rusciuc, și peste cinci zile și șase nopți de mers pe Dunăre ajunge la Galați, ca de acolo să plece la Iași, de unde pornise.

La sfârșitul însemnărilor dă cursul banilor românești în diferite State ale Europei și cheltuielile pe care le-a făcut în această călătorie.

Gheorghe Potra.

Un medic frances la Curtea lui Constantin-Vodă Mavrocordat: doctorul Bertin (1741-1743).

În tradiția ambasadurilor francesi ai secolului al XVIII-lea la Constantinopol era încetățenit obiceiul ca, pe lângă alți oameni de încredere plasați în slujbe la Curțile din București și Iași, să trimeată și câte un medic.

După ce marchisul de Bonnac trimete la Curtea lui Nicolae Mavrocordat din București în 1719 pe medicul evreu Fonseca¹, Villeneuve recomandă aceluiași Domn, la 24 Decembre 1729, pe Francesul Jean Baptiste Marie Desmarests, „médecin et chirurgien de profession”². Succesorul său, Castellane (1741-1747), plasa la Curtea lui Constantin Mavrocordat pe medicul de care ne ocupăm. Desalleurs va avea și el un protejat, pe medicul italian Giuseppe Pirani, în serviciul lui Constantin Racoviță³. Vergennes trimete lui Ioan Teodor Callimachi în 1761 pe doctorul Luca de la Rocca, probabil aceeași persoană cu autorul de mai târziu al unui dicționar în zece limbi⁴. Pe când Saint-Priest,—ambasadorul

¹ Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, p. 77. Patenta de medic în Hurmuzaki, *Doc., Supl.* I^o p. 444, no. DCLIV. Asupra lui Fonseca, pe basă de noi documente, mai pe larg, avem în preparație o mică monografie.

² I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des principautés roumaines avec la France*, București 1914, p. 8, no. VII. Cf. p. 9.

³ *Ibid.*, p. 351, no. CCCXXXVI. Vezi și Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, p. 80.

⁴ Filitti, *l. c.*, p. 443, no. CCCXXXVIII; Dossios, *Studii greco-romine*, II-III, p. 107.

obișnuit a aplica fără nicio discreție principatelor noastre un re-gim de colonii, expediind aici mai mult cu sila pe toți compatrioții săi cari-l incomodau la Constantinopol sau nu-și puteau găsi aiurea niciun rost, — scrie lui Nicolae Caragea la București și-i propune (mai bine zis îi impune) pe medicul său Jaoul, de care doria probabil să se scape¹, succesorii lui, de sigur, au continuat tradiția.

Revenind la contele de Castellane, care urmează la ambasada din Constantinopol marchisului de Villeneuve, drept recompensă pentru căsătoria lui cu o nepoată a cardinalului de Fleury², acesta, după recomandăția primită de la Maurepas, ministrul Marinei (1723-1749), așează în slujba lui Constantin Mavrocordat pe doctorul *Exupère-Joseph Bertin*.

Asupra doctorului Bertin găsim în biografiile ce i s'au consacrat³ că el a fost un celebru anatomist frances, născut la Trembley (diocesa Rennes) în 1712 și a murit la Gohard, în 1781. A studiat la Rennes și Paris, fiind primit doctor la Reims în 1737 și la Paris în 1741. În disertația sa inaugurală, el susține (o lucrare care a atras atenția) că sângele nu pătrunde în vinele coronare decît în timpul sistolei inimii. Lipsa de mijloace materiale l-a silit tot odată să primească postul de medic al Domnului Munteniei⁴. Revenind în Franța la 1744, a fost ales membru asociat, pentru anatomie, la Academia de Științe. A făcut numeroase descoperiri și a lăsat lucrări celebre pentru timpul său⁵.

După cum se vede din cele câteva documente ce le publicăm în anexă, Bertin era — ca și Fonseca mai înainte — unul dintre protejații lui Maurepas, care, trimiteîndu-l la Constantinopol „pour

¹ „Mon medecin, nommé Jaoul, François de nation, désireroit entrer au service de V. A. J'ignore si elle est pourvue à cet égard; mais, dans le cas contraire, j'ose l'assurer qu'elle ne saurait faire meilleure emplette“ (Filitti, *l. c.*, p. 240, no. CCVII). Prințul nu-l acceptă, avînd acum un altul, pe „Georzaky Skulida“ (*ibid.*, p. 242).

² Fr. Rousseau, *L'ambassade du comte de Castellane à Constantinople*, în la „Revue des questions historiques“, 1901, vol. II, p. 411.

³ *La Grande Encyclopédie*, t. VI, p. 454; Ludovic Lalanne, *Dictionnaire politique de la France*, Paris 1877, etc.

⁴ „Le peu de fortune l'a obligé en même temps d'accepter la place de premier médecin du hospodar de Valachie“ (Lalanne, *l. c.*).

⁵ *Traité d'ostéologie*, Paris 1754, în 12°, 4 vol.; *Lettres sur le nouveau système de la voix et sur les artères lymphatiques*, Paris, 1748, în 12°.

s'emplumer", l-a recomandat lui Castellane ca să-i găsească o întrebuițare undeva „dans les États du Grand Seigneur“. Ambasadorul nu putea să găsească un mai bun loc pentru protejatul lui Maurepas decît la Curtea lui Constantin Mavrocordat în Țara-Românească, unde, pe lîngă liberalitatea sa obișnuită, prințul era un prieten constant al Francesilor¹. În raportul ambasadorului către ministrul Marinei din 28 Septembre 1743 se arată că Bertin a găsit pe lîngă principe toate satisfacțiile și avantajile pe care le putea dori și l-a urmat din Muntenia în Moldova cînd a fost mutat².

Bertin a stat în principatele noastre doi ani, pînă la mazilirea lui Constantin Mavrocordat din a doua a sa Domnie în Moldova (Iulie 1743). Dîndu-și doctoratul la Paris în 1741 și fiind numit apoi pe lîngă Mavrocordat în Muntenia,—cum spune atît biograful său, cît și raportul citat al ambasadorului, unde Domnul nu stă decît pînă în Septembre același an, apoi trece în Moldova,—trebuie să admitem că el a venit la Constantinopol în anul în care și-a susținut tesa. N'a putut însă veni în suita ambasadorului de Castellane — cu toate că el trece prin țerile noastre spre Constantinopol —, de oare ce acesta pleca din Paris la 7 Decembre 1740³.

Dacă în Muntenia el n'a putut sta decît cel mult cîteva luni, despre stagiul mai lung pe care-l face în Moldova nu știm prea mare lucru. De la Paris el a luat pe fratele unui prieten intim al său, Benedict Lochmann, de origine Ceh („Bohémien“)⁴, „une espece de garçon apothiquaire“, care, avînd ceva cunoștințe de farmacie, putea să-l ajute la compoziția remediilor ce ar fi avut de distribuit. Acestuia-i încredința el toate detaliile afacerilor sale, care, contrar acelora ale Domnului, se pare că-i mergeau bine. Venit în Orient să facă bani, Bertin ajunge în scurt timp să crediteze pe Domn cu 4.000 de piaștri (12.000 de franci) și să impru-

¹ La 6 Ianuar 1741, cardinalul de Fleury, primul ministru al Franței, scria lui Mavrocordat: „J'ai eu une vraie consolation d'avoir pu contribuer au rétablissement de Votre Altesse dans ses États“ (Hurmuzaki, *Doc., Snpl. I*, p. 560, no. DCCCXII).

² „Il a trouvé auprès de ce prince tous les agréments et les avantages qu'il pouvoit désirer, il l'a suivi de Valachie en Moldavie lorsqu'il y a été transféré.“

³ Hurmuzaki, *ibid.*, p. 563, no. DCCCXVI.

⁴ El semnează totuși „Benedict Loffman, Édimbourg“ (vezi anexă no. 1).

mute pe Cămărașul Domnului, Iacovachi Rizu¹, cu 1.200 de piaștri, de la care a primit în gaj „o cutie garnisită cu diamante”².

Domnul, în schimb, se pare că nu prea era încântat în cea de a doua Domnie pe pământul Moldovei, căci, ni spune cronicarul, „fiind învățat în Țara-Românească cu venituri mai mari, a scris la Țarigrad, la capi-chehaiele, ca să nu ieie mucarelul, să se mazi-lească, care o și cerea una ca aceasta, fiind învățat cu locmale mai mari”³. Plecând de voia sa, tot el ar fi înlesnit succesiunea fratelui său la același tron⁴. Nu știm dacă plecarea lui Constantin Mavrocordat de pe tronul Moldovei a fost de data aceasta de bună voie, — el care va mai veni încă de două ori —, dar e mai probabil de admis că împrejurările externe l-au determinat să părăsească Domnia.

Predecesorul său fusese Grigore Matei Ghica, care, în timpul războiului ce se termină cu pacea de la Belgrad, datorită mai multor împrejurări care-l aduseră să joace un rol de adevărat mediator între puterile beligerante, căpătase o situație politică neobișnuită pentru un Domn grec din principatele vasale⁵. Dar, Alexandru Ghica, marele dragoman, căzând în disgrație, execuția lui atrage și căderea fratelui Grigore de pe tronul Moldovei și, pentru a da curs liber și mașinațiilor lui Mihai Racoviță, care urmăria cu orice preț să capete Domnia Munteniei, Mavrocordat a fost transferat în Moldova la 13 Septembrie 1741⁶.

Datorită relațiilor întinse ce păstra în lumea diplomatică, Ghica, de și în exil, căuta să pună la contribuție talentul său pentru intrigi și, împreună cu Palatinul Chievului și cu ministrul suedes la Constantinopol, Carlson, căutau cu toții să ajute cu influența lor pe Frederic al II-lea la stabilirea de relații amicale între Prusia și Imperiul otoman⁷. Secretarul lui Ghica, un oarecare Ghisen

¹ Iacovachi Rizu, socrul lui Grigore Alexandru Ghica. A se vedea pentru el Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 33-4, 75, 94, 99, 108.

² „Une boîte garnie de diamans.”

³ Ienachi Kogălniceanu, în *Letopiseși*, ed. II, vol. III, p. 205.

⁴ *Ibid.* Ioan Mavrocordat domnește în Moldova până în Maiu 1747.

⁵ Iorga, în Hurmuzaki, vol. X, p. VIII.

⁶ Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XV, p. 48.

⁷ „Le palatin de Kïov, le prince déposé de Moldavie, Ghika et Carlson, ministre de Suède, aidèrent de toute leur influence le roi Frédéric II à nouer les relations amicales qu'il désirait établir entre la Prusse et l'Empire ottoman (*ibid.*, p. 67).

este trimis la Iași, unde, peste capul lui Mavrocordat și contra voinței acestuia¹, avea să îndrepte corespondența agenților prusieni. Dar el moare aici, subit, otrăvit, se spune, de Ruși, după cum afirmă Carlson și Bonneval-Pașa². Carlson, supărat și de faptul că Mavrocordat s'a arătat indiferent planurilor sale și de aceea că Domnul a neglijat să-i expedieze hîrțile ce se găseau la secretarul mort al lui Ghica, usa, încă de la începutul anului 1743, de toată influența sa la Poartă pentru mazilirea principelui Constantin și înlocuirea lui cu Grigore Ghica³. Acțiunea izbutind acestea sînt împrejurările care au adus căderea de acum a lui Constantin Mavrocordat. Punîndu-se la Constantinopol chestiunea tronului Moldovei, și Grigore Ghica nevroid să primească decît pe acela al Munteniei, ocupat atunci de Mihai Racoviță, Ioan Mavrocordat este călțănît pentru succesiunea fratelui său Constantin.

Informat de mazilirea principelui Constantin, Castellane se grăbi să complimenteze pe succesorul și fratele lui, pentru a avea ocazia de a-i recomanda siguranța averii și persoanei lui Bertin⁴ și de a-i cere chiar să fie menținut în postul ce-l ocupa. Ioan Mavrocordat luând însă în serviciul său ca medic pe o rudă, doctorul Scordili, Bertin se decide să urmeze pe Constantin la Tarigrad.

Plecînd în sfîrșit spre Constantinopol, împreună cu Domnul, într'o trăsură cu șase cai, și continuînd a se bucura de toată siguranța și toate satisfacțiile pe care le-a găsit de la început⁵, cînd era pe la jumătatea drumului, apucat „d'une terreur panique“, el se desparte subit de Domn și, fără a-i mai spune ceva, fără pașaport, pleacă aproape incognito spre Transilvania, pentru ca, trecînd prin Germania, să ajungă în Franța. După multe peripeții, el va fi la Paris abia la începutul anului următor (1744), unde își va relua cursurile de anatomie⁶.

¹ Pentru neînțelegerile dintre Constantin Mavrocordat și Carlson, a se vedea Hurmuzaki, *Doc.*, VI, p. 563, no. CCCIX; p. 564, no. CCCX; p. 565, no. CCCXI; p. 566, n-le CCCXII și CCCXIII.

² Hammer, *ibid.*, p. 68, nota.

³ Castellane către Fleury, 3 Februar 1743, în Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 576, no. DCCCXXXV.

⁴ „Lui recommander la sûreté des biens et de la personne du sieur Bertin.“

⁵ „Dans une chaise à six chevaux, continuant de jouir de toute la sûreté et de tous les agrements qu'il avait trouvé auprès de ce Prince.“

⁶ Scrisoarea lui Maurepas din 8 Mart 1744, anexa no. IV.

La plecare, Bertin și-a expediat de la Galați, pe Marea Neagră, bagajele, oprindu-și numai ceia ce avea mai prețios, împreună cu banii. Iar, în momentul când s'a separat de Domn, el a încredințat lui Lochmann tot ce era necesar pentru a duce la capăt firul afacerilor sale: chitanțele de 4.000 și 1.200 de piaștri, cutia garnisită cu diamante, pentru a-și scoate pe ea banii, alte chitanțe ale negustorului frances din Constantinopol, Imbault, de la debitorii săi din Moldova, un cal cu șea turcească și cu harnasament de aramă aurită, pentru cancelarul ambasadei franceze din Constantinopol, Peyssonnel¹, precum și o scrisoare către ambasador.

Mergînd mai departe convoiul domnesc, la o zi de drum dincolo de Bazargic, în timpul popasului, Lochmann, după un chef în care s'a cam întrecut cu băutura, dormind greu, necunoscuți, cari au rămas nedescoperiți, i-au furat din buzunarul caftanului toate hărțile, precum și caseta încredințată lui de către Bertin. Au putut să-i scape din obiectele stăpînului său abia un ceasornic, un toc de argint și un portret în smalt al principelui Constantin, fiind într'o mică valisă, pe care Lochmann o ținea într'o căruță. Printr'o scrisoare destul de patetică — cu toată mulțimea de greșeli ortografice și de stil — Lochmann se justifică în fața stăpînului său. El spune că toate intervențiile Cămărașului Rizu și ale prințului Constantin pentru cercetare au rămas infructuoase, de oare ce, aflîndu-se numai între Turci, capugiul care-i însoția n'a permis luarea în considerație a reclamației decât cu condiția de a-i arăta mai întîiu pe vinovaț². Se arată gata la orice și stă la dispoziție cu persoana sa, pentru a se despăgubi, ca să facă din el un sclav sau să-l omoare³.

La Constantinopol, Castellane interesîndu-se la principele Constantin, acesta, după ce confirmă cele ce s'au petrecut pe drum⁴,

¹ Peyssonnel (1700-1757) este numit secretar al ambasadei franceze din Constantinopol în 1735, cancelar al acestei ambasade în 1736 și consul la Smirna în 1747.

² „Si vous ne scavés pas le quel vous a volé, pour tous les visiter, ils se facheront de honte faite.“ A se vedea scrisoarea lui Lochmann către Bertin, la anexă, I.

³ *Ibid.*

⁴ „Il a donné en reponse qu'il est vrai, mais selon ma relation; encore disoit-il de moy que je pourrois aussi mentir et même être le voleur, lorsque je serois un homme sans conduite“ (*ibid.*).

recunoaște datoria ce a are către Bertin — cu toată pierderea chitanței, — însă cu condiție ca doctorul să-i trimeată o alta, în regulă, pentru descărcare. Mavrocordat se plînge cu această ocazie ambasadorului de a fi fost părăsit în drum, el și familia sa, de către medic. Cît privește cealaltă chitanță, de 1.200 de piaștri, pentru care a luat în gaj o casetă de la Rizu, gajul fiind acum pierdut, Bertin să fie mulțămît dacă nu i se va mai cere ceva, știut fiind că în totdeauna amanetul e de valoare mai mare decît suma împrumutată. Din cercetarea făcută de ambasador a reieșit completa nevinovăție a lui Lochmann¹, iar Peyssonnel, văzîndu-l atît de nenorocit, n'a vrut să accepte calul trimis de Bertin, dăruindu-i-l, ca să aibă cu ce trăi pînă își va face vre un rost.

Lochmann manifestînd dorința de a se înapoia în Moldova, pentru a trăi ca farmacist pe lîngă vre-un medic, Castellane n'a găsit cu cale să-i dea un pașaport, întîiu pentru a nu se părea că dă o deplină aprobare conduitei lui și, în al doilea rînd, pentru că nu era supus francez. A trebuit atunci ca principele Constantin să intervină personal la ambasadorul austriac, Penkler², ca să-i obțină un pașaport și, pe calul pe care Imbault i l-a dat în schimbul celui pe care Peyssonnel n'a voit să-l primească, a plecat în Moldova, urmînd convoiul domnesc al principelui Ioan. Înainte de plecare, la 24 Septembre, în afară de scrisoarea către Bertin, Lochmann mai scrie una către Peyssonnel, prin care îi dă acestuia sama de bagajele stăpînului său, sosite pe mare, și pe care el le-a lăsat în păstrarea lui Imbault și a Cămărașului Rizu³. De și numit la 29 Iunie, Ioan Mavrocordat n'a părăsit Constantinopolul decît după 24 Septembre, după cum reiese din aceste scrisori.

În Moldova, Lochmann, „om foarte energic“, se va stabili definitiv și se va însura cu „Cătrina“, după ce, mai întîiu, va încerca și felul de viață din Crimeia. Il întîlnim astfel într'un do-

¹ „Il n'a rien résulté d'ailleurs par toutes les recherches que j'ai faites qui puisse charger Loffman : au contraire j'ay reconnu dans tous les discours beaucoup d'uniformité et de simplicité“ (Castellane către Maurepas).

² Penkler, mai întîiu interpret de limbile orientale la Curtea din Viena, luat ca secretar de ambasadă al contelui de Uhlefeld în 1740, la Constantinopol, nu avea la această dată titlul de *resident*. În 1745, cu ocazia încoronării lui Francisc I-ii, însărcinat să notifice la Poartă acest eveniment, a fost ridicat la rangul de *internunțiu* (Hammer, *l. c.*, XV, pp. 16, 28, 89-90).

³ V. anexa II.

cument din 1758 (16 August) la Iași, cu numele de „Ioan Benedict Lochmann, de profesie medic“¹. În conдика de socoteli pe 1763-4 a lui Grigoře-Vodă Callimachi îl găsim iarăși menționat: „Locmanu giriahu“ (= chirurgul)². A avut doi fii și mai multe fete, dintre care cea mai mare, Maria, se mărită, în 1769, cu agentul politic Gianpietro Nagni, secretarul Domnului Grigore Callimachi³.

Cu titlul de „chirurgien et apothicaire de la ville de Jassy“ a stat în Moldova până în 1770, când, din cauza războiului dintre Ruși și Turci, s'a retras în Transilvania, la „Udvarhely“ (Odorheiu). Din acel loc scria el fratelui său, la Paris, amănuntele prinderii de către Ruși a consulului frances în Crimeia, Ruffin, venit la Iași să se trateze de boală. Rușii ar fi pus mâna cu această ocașie pe întreaga corespondență a consulului, pe aceia a baronului de Tott și ar fi arestat pe secretarul frances Simian. Lochmann recomanda fratelui său să comunice aceste detalii la Curtea din Versailles⁴. De la această dată, lui i se pierde urma. În 1794, întâlnim pe „Catrina Locmăniasa, bătrână ca de 60 de ani“⁵. Dintre cei doi fii, unul se făcu farmacist, și-l găsim în documente, la 1793, 1798 și 1819⁶. Iar al doilea, Gian-Antonio, se gășia la 1781 în Colegiul Propagandei⁷.

Chestiunea datoriei lui Constantin Mavrocordat către Bertin — pe care el nu o va plăti decit către sfirșitul anului următor (1744) — a preocupat un timp atenția ministrului Marinei, în corespondența lui cu ambasadorul din Constantinopol. Încă la 8 Martie 1744, Maurepas cere lui Castellane să se intereseze de această datorie de 12.000 de franci și a-l justifica pe Bertin în fața prințului de impresiile puțin favorabile pe care le-a produs plecarea lui precipitată, cu toate că gestul lui nu poate fi în întregime scusabil⁸. La 18 April, Castellane răspunde ministrului că

¹ Iorga, *Străini oaspeți ai principatelor noastre în secolul al XVIII-lea*, în revista *Literatura și arta română*, 1900, p. 31.

² *Idem*, *Documentele familiei Callimachi*, București 1903, II, p. 86.

³ *Idem*, *Străini oaspeți*, *ibid.*, p. 32.

⁴ Hurmuzaki, *Doc., Supl. I*, p. 86-34, no. MCCXXIII.

⁵ Iorga, *Studii și documente*, I-II, p. 149; *Literatură și artă română*, *ibidem*.

⁶ Hurmuzaki, *ibid.*, vol. X, p. 54.

⁷ Iorga, *Literatura și arta română*, p. 31.

⁸ Anexa no. 14.

Mavrocordat se află într'o situație în care-i este tot așa de dificil a-și plăti datoria, pe cit de ușor i-a fost s'o recunoască¹.

În exil, Domnul nu numai că nu-și putea plăti datoriile, dar era silit probabil să contracteze și altele noi, pentru a îndrepta cursul evenimentelor în favoarea lui. Și aceasta nu va întîrzia să sosească. În acest timp, bătrînul Mihail Racoviță, care ținea tronul Munteniei din Septembrie 1741, este mazilit. Constantin Mavrocordat îi ia locul. Această noutate o anunță Castellane lui Maurepas la 14 Maiu 1744 ca o noutate ce trebuie să-i fie plăcută lui Bertin².

Odată la Domnie, Mavrocordat nu mai opune nicio dificultate pentru a-și achita datoria către medicul său. El cere numai ca ambasadorul frances să-i dea o chitanță de descărcare, ceia ce — întrebînd pe ministru, și Maurepas, în scrisoarea către Castellane de la 2 August, aprobînd — acesta face³.

Informațiile noastre asupra relațiilor lui Mavrocordat cu medicul lui se opresc aici. Dat fiind că a fost un personagiu celebru, observațiile ce eventual s'ar cuprinde în scrisorile trimese din țerile noastre ar fi de cel mai mare interes. Archivele din Paris însă nu conțin nicio scrisoare a lui din Principate. Cu siguranță că acelea ale ambasadei francese din Constantinopol păstrează ceva din aceste scrisori, corespondența cu Peyssonnel și Castellane, pe care știm că a întreținut-o. Archivele francese din Constantinopol nu sînt deschise cercetărilor și de această dificultate ne-am lovit și în lucrarea ce pregătim asupra familiei de Linche.

* * *

Documentele ce urmează, de și lasă a se înțelege că această corespondență nu e completă, constituie tot ce am putut găsi în archivele din Paris. Le publicăm, păstrînd ortografia.

I.

Le 24 septembre 1743.

Copie de la lettre du nommé Benoit Loffman⁴, Bohemien, à M. Bertin, écrite de Constantinople.

¹ Anexa no. v.

² „Une nouvelle qui doit être agréable au sieur Bertin“ (Anexa no. vi). Data de Iulie 1744, admisă de d. N. Iorga pentru această Domnie, trebuie corectată în sensul de mai sus (14 Maiu).

³ Anexa no. vii.

⁴ Ortografia numelui e *Lochman*, *Lockman* și *Loffman*. Am preferat pe cel d'intăiu.

Monsieur,

Je pouvois écrire la presente avec larmes sanglantes, à cause de nos comissions pour Constantinople, dont monsieur me vouloit (comme son toujours fidel valet) charger¹.

Le premier cas fâcheux en passant le Danube à Gallaz ne suffiroit pas pour me faire mourir, parceque ce diable de cheval, devenu sauvage, qui me jetter déjà dans le Danube; par mon bonheur; que le monde était si adroit de m'en tirer avec le cheval.

Le second cas est si facheux, qu'il vous, Monsieur, devoit faire de rêves en someil; lorsque dans moitié de chemin de Gallaz, pour Constantinople, après avoir quatre jours campé dans une maison avec de 4...² ...voyes, je me suis couché et deshabilité, on m'a volé mon caffetan, où, Monsieur, notre thrésor était caché avec tous ces villets (*sic*) et gage, c'est à dire tabaquiere enrichie; lequel caffetan j'ai mis tout le long de moi, avec mes coulottes et bonnet. Monsieur, je ne scay pas, comme je n'ay senti et n'ay pas remarqué. En m'éveillant, je me suis trouvé tout nud; j'ay crié: à la fin M. Camerach Rizo est venu; après aussi Son Altesse, déjà prêt à marcher. Le prince a commandé qu'on amenat l'hoste de la maison; mais ce Turq de la maison a juré devant le Grand Turq³ qui n'en scait rien.

Le Grand Turq a dit au Prince: c'est assés: l'hoste ne l'a pas volé. J'ay prié sur le chemin du matin de faire une visitation de ces gens qui ont été logés cette nuit avec moi; il m'a demandé: si vous ne scavés pas lequel vous a volé, pour tous les visiter ils se facheront de honte faite. Pour satisfaire seulement à moi, il est venu avec moy pour visiter un peu, où n'en on n'a rien trouvé cette fois.

J'ai plusieurs fois demandé une (*sic*) formelle examen et visitation; il me l'a denié; dit-il: voyés vous bien que je suis occupé avec ce Prince; je n'ay point loisir, et ces gens à qui vous avés votre soupçon, sont des honnetes gens connu (*sic*), et si longtemps dans le service du prince, et ils sont déjà plaints auprès de Son Altesse qu'on les visités comme des voleurs. Avec cela je me devois contenter jusques à Constantinople; sur le chemin j'étais le moquement d'eux; ils ont agi comme des juifs avec le

¹ Lochmann, după cum se vede, fiind străin, nu stăpînia tocmai bine limba franceză. Greșelile sînt atît de ortografie, cît și de sintaxă.

² Scrisoarea fiind în copie, o parte din greșeli se datoresc poate și celui care a transcris-o.

³ La margene, pus de copist: „Il veut dire: le Capigi Bachi“.

Bon Dieu. Monsieur, notre personne agissait aussi avec; de cela seroit beaucoup à écrire.

Étant arrivé à Constantinople, je suis allé à Son Excellence Monseigneur Castellane, où il se trouvoit aussi M. Peyssonnel, qui ne vouloit pas croire ce que disois et proposois. L'autre jour Son Excellence envoya un Drogman chez le Prince; il a donné en reponce qu'il est vrai, mais selon ma relation; encore disoit-il de moy que je pouvois aussi mentir et même être le voleur, lorsque je serois un homme sans conduite ou perdu par negligence, pour se deffier (*sic*) de luy.

Ce Prince a ses dettes, avoue de les payer au premier (*sic*) lettre de M. Bertin. Comme je n'en scavois de cecy parole au commencement rien, j'ai donné un requete au prince Constantin de me recommander à son frère en chirurgien; puisque je me trouve tout pauvre; mon argent changé en l'or¹, ma montre tabaquiere, mon étuy d'argent aux lencettes, ma bourse aux depences sur le chemin, dans lequel ont été vint (*sic*) piastres ont aussi perdu avec la caffetan. Ce prince Constantin a donné à son frère la requette, lequel m'a fait repondre qu'il étoit déjà d'un pourvu; ainsi me trouvant desolé, je me suis resolu de me retourner pouvrement comme je pourrai; mais j'ay reçu en reponce de Postelnik nouveau que je ne puis pas me retourner en Moldavie sans avoir un passeport de S. E. Monseigneur Castellane...², étant à un des François.

J'en ay prié aussi S. Ex., mais elle me l'a refusé, puisque je ne suis pas François; il m'a renvoyé chez le résident d'Allemagne, M. Penkler, lequel me l'a refusé aussi sans consentement de l'ambassadeur de France; enfin, puisque je me trouve ainsi miserable, sans habits, sans argent, sans langue du pays, sans amis, sans connaissance, dans un temps de peste, que tous les ambassadeurs se sont retirés à la campagne, depuis que je suis arrivé a Constantinople et que je me trouve 18 jours icy, je suis couché trois fois, couvert de tuiles, les autres jours dehors, comme un chien, personne des autres ne m'accepte pas dans sa maison, à cause de l'horreur de la peste.

Je mange, le bon Dieu scait comme; si cela devoit encore continuer, je mourrirai dans peu de chagrin. Monsieur, vous connaissez bien ma melancolie, principalement en perte de mon honnête nom, comme j'en dois icy passer. Je vous conjuré, Monsieur, si votre gracieuse reponse ne me fera pas un soulagement, je meurs sans faute, quand je pense à mes frères, qui doivent une fois entendre ou avoir par moy, ah malheureux!, un point ou tâche (*sic*) d'infamie. Monsieur, je suis juste devant

¹ La margene: „Il veut parler des sequins“.

² Locul e lăsat punctiat.

Dieu, qui est mon témoin vive, et sera mon dernier juge, pour laquelle justice je vous supplie avec les gennus (*sic*) flexes de me justifier par une reponce tant à Son Excellence qu'à moy. Pour vous donner encore d'avantage de marques de mes fidelités, je vous sacrifie mon corps: gubernés avec (!), et je suis toujours prêt; si, Monsieur, ne voudrois (*sic*) pas cette perte remettre à la volonté de Dieu (comme je dois faire avec la mienne), j'offre à Monsieur mes services pour autant d'annees que cette perte sera redommagée, ou autant qu'à Monsieur il plaira, mais je crains ma presence, qui ne feroit plus de deplaisir que plaisir.

Monsieur Imbault est content que je n'étais pas aussi chargé de son argent, qu'il a crû avoir tiré de ses créanciers; dans la reponce il faut aussi marquer les dettes de M. Marquis Paradis. J'ay remis à M. Peyssonnel le cheval sur lequel je suis encor venu à Constantinople, mais la peste, le chagrin, ainsi qu'il ne le peut pas reserver, et, voyant ma pauvreté et misere, pour me retourner en Moldavie, à Jassi, pour quelque chose gagner, au moins me nourrir, me l'a donné; il a fait estimer: on n'en vouloit pas donner vint (*sic*) sept piastres; les pieds sont tous écorchés des poils, à cause d'ombrageusement; j'ay remis aussi tous nos hardes qui ont été dans ma casine, la tabaquiere avec le portrait, la tasse de M. Magnan, un poursouffle (!) avec deux cathres (!), deux vos grandes nabs (?) dont le clefs sont aussi vollées avec mes culottes; il y a mes pelisses et un anerie et encor des autres paguateles (*sic*) là dedans, lesqueles je n'en ay pu tirer, sans scavoir de Son Excellence, et Son Excellence n'a pas pris le temps pour les ranger au palais français à cause de la peste. Comme cela, si Monsieur Bertin et mon gracieux patron me encor vouloit quelques chose qui sont resté à Jassi, pour la perte de mon billet, comme un pere allorder (!), afin que je puisse vivre honnetement conversant (?) le monde, et, avec cela, avec le temps gagner, le gagne sera dédié pour, Monsieur, votre damage avec moy. Le Bon Dieu vous conserve et rembourse mille fois cela que je ne puis pas rembourser. Pour qu'il ainsi soit, j'élève mes mains pliées, priant toujours le Bon Dieu, comme je prens l'honneur de vous m'offrir.

Monsieur,
votre très-humble et très-obeissant valet et sclave:
Benedict Loffman¹, Edimbourg.

II.

Copie de la lettre que le nommé Loffman a écrite au sieur Peyssonnel, avant son depart. Du Fanal de Constantinople, le 24 septembre 1743.

¹ Scrisoarea nefiind în original, e posibil ca numele să fie transcris greșit.

Monsieur,

Votre bonté est la cause que je prens la liberté de vous adresser une lettre pour Monsieur Bertin, dans laquelle luy marque l'accident facheuse (*sic*) avec les circonstances, comme il m'est arrivé, et de vous aussi notifier que j'ay laissé à M. Imbault, pour M. Bertin, une tabaquiere dans sa tasse, et une autre tasse pour prendre diverses liquers, une catethre (!) aux hommes et une aux femmes, avec une boursoufle tout d'argent et, d'avec la tabaquiere, un portrait de son Prince. Chez M. Kamerachi Riso seront à truver un coffre avec des habits et une avec des livres et autres divers choses, encor une taïne (?) avec des vaisselles de la cuisine, marquées à la marque de M. Bertin. J'ay l'honneur d'être, etc...

Signé: Benedict Loffman.

(Aff. Étr., Corresp. consulaire, Constantinople, vol. 45.)

III.

A Constantinople, le 28 septembre 1743.

Castellane au Ministre de la Marine.

Vous aviez approuvé, Monsieur, le parti qu'avait pris le Sieur Bertin, docteur en medecine, de se rendre auprès du Prince Constantin Mavrocordato et vous m'aviez fait l'honneur de me le recommander. Il a trouvé auprès de ce Prince tous les agrements et les avantages qu'il pouvoit desirer; il l'a suivi de Valachie en Moldavie lorsqu'il y a été transferé. Dans toutes les occurrences qui se sont presentées, je luy ai rendu tous les bons offices qui ont dependu de moy et, en dernier lieu, lorsque je fus informé de la deposition du Prince Constantin, je precipitai le compliment que j'avais à faire au nouveau Prince Jean, son frere, pour avoir l'occasion de luy recommander la sûreté des biens et de la personne du Sieur Bertin et luy demander même la continuation de la confiance dont son frere l'avait honoré. Le Prince Jean expedia sur le champ des lettres aussi favorables et aussi fortes que je pouvais le desirer, et je fis également recommander le Sieur Bertin par les Ministres de la Porte au Capidgi Bachi qui allait en Moldavie pour remener le Prince Constantin. Le Sieur Bertin m'a remercié de ces attentions et, ayant çu que le nouveau Prince avait pris pour medecin le docteur Scordily, son parent, il m'écrivit qu'il suivrait le Prince Constantin à Constantinople; il s'est mis effectivement en route avec luy dans une chaise à six chevaux, continuant de jouir de toute la sûreté et de tous les agrements qu'il avait trouvés auprès de ce Prince. Cependant vers le milieu de la route il fut frappé d'une

terreur panique dont il a été si peu le maître que, malgré tout ce que purent luy dire tant le Prince que le Capidgi Bachi pour l'engager à continuer sa route jusqu'à Constantinople, il partit presque incognito, sans congé ny passeport du Prince, prennant à ce qu'on croit la route de la Transilvanie pour retourner en France par l'Allemagne.

Avant de partir il avait envoyé de Galas¹, par la Mer Noire, des coffres qui renferment à ce qu'on dit ses livres et ses pelisses et autres habits à la levantine, ayant pris son linge avec luy et probablement son argent et ses plus précieux effets et, étant sur le point de se separer du Prince Constantin, il se confia à une espece de garçon apotiquaire bohémien appelé Benoit Loffman, frère d'un ami intime du Sieur Bertin établi à Paris, à la prière duquel ce dernier l'avait emmené en Moldavie comme ayant quelque connaissance de la pharmacie et pouvant l'aider dans la composition des remèdes qu'il seroit dans le cas de distribuer.

On dit même qu'il s'en rapportait à luy pour le detail de ses affaires, et c'est par une suite de cette confiance qu'il le chargea de venir à Constantinople pour y poursuivre le payement de deux billets: l'un de 4.000 piastres dont le Prince Constantin luy est debiteur, l'autre de 1.200 piastres, prêtés au Sieur Rizzo, camerache du Prince, sur le gage d'une boîte garnie de diamans, qu'il luy confia également pour la rendre lors du payement du billet, et enfin il luy remit aussi des billets appartenant au Sieur Imbault, François, auquel il les renvoyait, n'en ayant pu retirer le montant des debiteurs qui sont en Moldavie. Ce dépôt fait à Loffman était accompagné de lettres tant pour moy que pour le Sieur Peyssonnel, auquel Loffman était chargé de remettre un cheval sur lequel il avait fait son voyage. Mais, à une journée de Bazargik, le dit Loffman s'étant endormi plus profondement qu'à l'ordinaire, apparemment par la suite d'une boisson trop copieuse, on luy enleva tous les billets que le Sieur Bertin luy avait confiés, de même que le gage et les lettres missives: il portait tout cela dans les poches d'un caffetan ou jupon à la turque, qui luy fut enlevé, l'usage étant effectivement aux gens du pays de mettre ce qu'ils ont de plus précieux dans leur sein, au moyen des poches qu'on menage dans ces jupons, en sorte que tout ce qu'on y met appuye sur la ceinture et ne fatigue aucunement le voyageur.

Loffman, par le recit duquel j'ay appris toutes ces circonstances, assure qu'il avait cent sequins épargnés de ses gagés, qui luy furent volés en cette occasion, de même qu'une montre et un étuy d'argent et un portrait en émail du Prince Constantin. Ces bagatelles étaient dans une petite valise que Loffman avait sur

¹ Galați.

un chariot: il les a remises au Sieur Peyssonnel, auquel il presenta egellement en ma presence le cheval que le Sieur Bertin l'avait chargé de luy [re]mettre avec une selle à la turque et des harnois de cuivre doré.

Cette aventure, restituée(?) sur tout des lettres du Sieur Bertin, qui avaient pu me donner quelque éclaircissement, me parut assez extraordinaire; je renvoyai Loffman chez le Prince Constantin avec lequel il était venu et le Sieur Peyssonnel ne voulut pas recevoir le cheval dans ces circonstances, disant que, si Loffman était reconnu honnête homme et malheureux dans cette affaire, il était bien plus naturel que le cheval luy restat comme une ressource pour se tirer de ce pays. Loffman pria en grace qu'on le dispensat de retourner sur son cheval, parce qu'il était vicieux et l'avait mis vingt fois en danger de perir. Le Sieur Fornetti, mon Drogman, s'en chargea et on convint qu'il seroit vendu pour compte de Loffman quand cette affaire seroit éclaircie.

J'ay envoyé depuis un de mes drogmans au Prince Constantin, qui ne nie pas sa dette et fait esperer qu'il la payera, non obstant l'égarément de ses billets, pourvu qu'on luy procure une decharge valable du Sieur Bertin, dont il se plaint beaucoup de l'avoir abandonné et sa famille en route.

Quand au billet de 1.200 piastres, le gage étant perdu, le Sieur Bertin sera heureux si on ne luy demande pas le surplus de la valeur, étant à presumer qu'un gage excède la dette. Le Sieur Jmbault ne paroît pas fort inquiet de ses billets, disant qu'il croit avoir à faire à des debiteurs qui ne nieront pas leurs engagements. Il n'a rien resulté d'ailleurs par toutes les recherches que j'ay faites qui puisse charger Loffman; au contraire j'ay reconnu dans tous les discours beaucoup d'uniformité et de simplicité.

Comme il se trouve vis-à-vis de rien, par ce desastre, il a sollicité la permission de retourner en Moldavie pour y vivoter auprès de quelque medecin comme garçon chirurgien et apotiquaire. Je n'ay pas voulu cependant luy donner de passeport, tant pour ne pas paroître donner une absolue approbation à sa conduite que parce qu'en toute manière il n'est pas sujet du roy. C'est M. Penkler qui luy a expédié le passeport à la priere du Prince Constantin et il a suivi le Prince Jean en Moldavie sur le cheval que le Sieur Jmbault luy a donné en troc de celui que le Sieur Peyssonnel n'a pas voulu recevoir.

Pour ce qui est des coffres du Sieur Bertin qui sont venus par mer avec les hardes du Prince Constantin, je n'ay pas trouvé convenable de m'en charger, dans la crainte de quelque avanie de la part des Turcs, qui, voyant porter des coffres de chez le prince Constantin au palais de France, auroient pu me taxer de m'être rendu depositaire de ses thresors. J'ay cependant chargé le Sieur Jmbault de veiller à la conservation de ces effets et de

les faire retirer indirectement s'il est possible de le faire sans compromettre personne.

J'ay cru, Monsieur, devoir entrer dans ce detail afin que, si vous avez quelque nouvelle du Sieur Bertin, vous puissiez le mettre à portée de prendre les mesures qu'il trouvera les plus convenables à reparer, s'il est possible, le malheur qui luy est survenu et que je n'ose pas attribuer à sa faute, n'ayant aucun titre de luy qui m'informe des raisons secrettes qu'il peut avoir eues de quitter le Prince Constantin et d'avanturer son bien aussi legérement qu'il l'a fait.

Je suis, avec un respect infini, Monsieur, votre très humble et très obeissant serviteur. Je joins ici la copie des lettres que le dit Loffman a laissées avant son départ pour l'éclaircissement de son aventure.

Castellane.

(Aff. Étr., Corresp. Consulaire, Constantinople, vol. 45.)

IV.

Versailles, le 8 mars 1744.

Maurepas à Castellane.

Le Sieur Bertin étant arrivé à Paris, Monsieur, où il a repris avec succès le cours de ses leçons d'anatomie, m'a instamment prié de vous recommander ses intérêts auprès du Prince Constantin de Moldavie pour luy procurer le payement des 12 mille livres que ce Prince avouë luy devoir et de le justifier dans son esprit des impressions peu favorables que son départ précipité pourroit lui avoir laissé sur son compte. Quooyque cette demarche et les circonstances qui l'ont accompagné ne soient pas entiere-ment excusables, je vous prie cependant d'employer vos bons offices pour lui procurer la satisfaction qu'il a lieu d'attendre du Prince de Moldavie, les malheurs qui lui sont arrivés depuis méritant qu'on ait quelque égard à sa situation.

J'ai l'honneur, etc.

(Archives Nationales, B⁷ 180, Marine, fol. 77.)

V.

Le Cte de Castellane

au

Ministre de la Marine.

A Constantinople, le 18 avril 1744.

...Je rendrai au Sieur Bertin tous les bons offices qui pourront dependre de moy auprès le Prince Constantin de Moldavie, mais je dois vous prevenir qu'il sera probablement aussi difficile à payer sa dette qu'il a été facile à l'avouer.

(Aff. Étr., Corresp. Consulaire, Constantinople, vol. 46.)

VI.

Le C-te de Castellane
au
Ministre de la Marine.

A Constantinople, ce 14 mai 1744.

(le 14, à midy.)

...Dans le moment j'apprens que le Prince Constantin Mavrocordat a eu la principauté de Valachie et qu'il vient d'être revêtu du caffetan à la Porte; c'est une nouvelle qui doit être agreable au Sieur Bertin.

Le paquet de M. Amelot est fermé, et le capitaine prend de sitost son depart pour profiter du vent, que je ne scay si j'aurai le temps de l'ouvrir pour lui donner cette nouvelle.

(Aff. Étr., Corresp. Consulaire, Constantinople, vol. 46.)

VII.

Maurepas
à
Castellane.

Versailles, le 2 août 1744.

.... Je vous remercie des nouvelles dont vous avez bien voulu me faire part et des mouvemens que vous vous êtes donnés auprès du Prince Constantin de Moldavie pour faire payer le Sieur Bertin de ce qui luy est deu. Je ne vois aucun inconvenient d'accorder à ce Prince la quittance qu'il demande pour sa seureté...

(Archives Nationales, B⁷ 180, Marine, fol. 217.)

V. Mihordea.

Informații nouă privitoare la „protectorii Unirii” din Transilvania

— Culese din Arhivele Primăriei Sighișoara —

de Emilian Stoica, protopop.

În vasta monografie scrisă de d. profesor universitar Silviu Dragomir despre *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea* sint arătate motivele care au indemnat pe Maria-Teresa să numească patru comisari speciali, obligându-i să fea toate măsurile necesare pentru a salva „Unirea” amenin-

¹ Amelot de Chaillou, ministru al Afacerilor Străine de la 22 Februar 1737 până la 18 Novembre 1744.

țată cu surprare de către puternica reacțiune ortodoxă ce s'a deslănțuit după anul 1744 în toate regiunile Transilvaniei. Acestor comisari li s'a dat titlul de *protectori ai Unirii*. Ei au fost aleși dintre cei mai zeloși sau hiperzeloși catolici în persoana cancelarului Gheorghe Pongrácz, a baronului Ignatie Bornemisza și a funcționarilor superiori: David Mariafi de Maxa și Petru Dobra; acești doi din urmă erau de origine românească.

Rolul lor era destul de bine cunoscut din cartea d-lui profesor Dragomir. Dar nu se știa precis cum a fost repartizat între ei teritoriul Transilvaniei.

În dosarele păstrate în Arhivele Primăriei Sighișoara, cu privire la tulburările religioase de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea am găsit două acte importante, care lămuresc deplin chestiunea aceasta.

Cel d'întăiu e un rescript semnat la 4 Iulie 1746 în Sibiu de contele Haller, guvernatorul Transilvaniei, care comunică magistratului din Sighișoara tabloul protectorilor instituiți de Maria-Teresa pentru apărarea uniților, arătînd ce regiuni au fost repartizate fiecăruia dintre ei și îndrumînd magistratul a li da tot ajutorul de trebuință, ocrotînd și din partea sa pe uniți, de cite ori se va ivi cazul.

Iar al doilea act este însuși *tabloul de repartizare* (Partitio Districtuum), cuprinzînd numele protectorilor și al regiunilor asupra cărora se întindeau atribuțiile fiecăruia dintre ei.

I.

Textul original maghiar al rescriptului semnat de contele Haller este următorul :

Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Archi-Ducissae Austriae, Principis Transilvaniae et Siculorum Comitatus, dominae, dominae nostrae clementissimae nomine.

Prudentes ac Circumspecti nobis benevoli. Salutem et gratiae Caesareo-Regiae incrementum. A Romae Catholica Anna Szent-Egyházhhoz Uniált Görög Rituson lévő Oláh Clerusnak Privilegialiter conferált Immunitások védelmezésére méltoztatott Felsőges Asszonyunk Kegyelmessen önnön maga Protectorokot denominálni és azoknaka véfre, hogj illy Kegyelmes parancsolattya nagyobb előmenetettel telyesednék,

bizonyos Circulusokat assignáltatni, melly szerént kglmetek Helységében kifog potegálni, itten accludált Particio ki mutattya. Melly kézyelmes positivum Mandatumat eő Fel-ségének így értvén kglmetekis, ha mi occurálna in negotio Unitorum, magát ahoz tarcsa, helységében is minél hamarébb és ollý formán publicáltassa, hogy mindeneknek érté-sére légyen, s-ha kinek az Unitusok közül valamely meg-bántodása vólna, Protectorához recurrálhasson, nem kü-lömben, ha valamiben kglmetek Assistentiája Kivántatnék, azoknak ilfendöképpen assistálni is el ne mulassa. Melly autoritate Guberniali demándáltatik sic facturis altefata Sua Mattas Caesareo-Ra. benigne propensa manet. E Regio Principatus Transylvaniae Gubernio. Cibinii, 4-ta Iulii 1746.

C. Haller gub. Stephanus Boér, secr. gub.

În traducere românească :

În numele prea-milostivei noastre Doamne, al M. Sale Sfinte Chesaro-Crăiasca Arhiducesă a Austriei, Princesă a Transilvaniei și Contesă a Secuilor, etc.

Înțelepților și prevăzătorilor noștri binevoitori li dorim sănătate și sporirea milostivirii chesaro-crăiești. Pentru apărarea imunităților conferite în chip de privilegii clerului valah de rit grecesc unit cu Sfânta Maică Biserică romano-catolică s'a milostivit Prea-mărita Noastră Doamnă a numi din propria ei voință protectori și a li asemna acestora anumite circumscripții cu scop de a se împlini cu mai mare spor porunca aceasta milostivă. Din repar-tisarea aici alăturată puteți vedea cine va fi protectorul în loca-litatea Măriilor Voastre. Acest milostiv mandat pozitiv înțelegându-l astfel și Măriile Voastre, dacă s'ar ivi ceva în treaba uniților, să vă țineți de îndrumarea aceasta, pe care să o publicați și în lo-calitate cit mai răpede, ca astfel să poată ajunge la cunoștința tuturor, și, dacă s'ar întâmpla să aibă careva dintre uniți vre-o supărare, să poată recurge la protectorul său; tot astfel, dacă în vre un lucru s'ar cere ajutorul Măriilor Voastre, să nu lipsiți a li da lor acest ajutor în modul cuvenit. Ceia ce vi se poruncește prin autoritatea guvernului. Celor ce vor face așa, mai sus lău-data Maiestate Chesaro-Crăiască li rămîne voitoare de bine. Din guberniul regesc al Principatului Transilvaniei. Sibiu, 4 Iulie 1746.

C. Haller, gub.

Stephanus Boér, secr. gub.

II.

Iată și tabloul, intitulat *Partitio Districtuum*, din care se vede că regiunea din Sudul Transilvaniei a fost încredințată lui Petru Dobra, a cărui activitate de protector al Unirii e tratată pe larg în cartea d-lui Dragomir (vol. I, pp. 183-90).

Partitio Districtuum.

Illustrissimus D. B. Georgius Pongratz sub sua protectione

Cottus { Albensem
Hunyadiensem.

Sedem Sicul. Aranyos.

Illimus D. B. Ignatius Bornemissza.

Cottus { Thordensem
de Küküllö.

Sedes Sicul. Udvarhely.

Sepsi, Kézdi, Orbaj, Miklosvár.

Csik, Gyergyö, Kászon.

Marus. Cluj / Central University Library Cluj

Saxonicalem Distr. Bistricziensem.

Tit. Dnus David Mariaffi.

Cottus Colosiensem

Dobocensem

Szolnok utrumque

Kraszna.

Distr. Kövár.

Titf. Dnus Petrus Dobra Director.

Distr. Fagaras.

Sedes Saxon. Cibiniensem.

Schaesburgensem

Coronensem.

Mediensem.

Rupensem.

Nagy Sinkensem.

Ujgyhaziensem.

Sabesiensem.

Mercuriensem.

Szászvarosiensem.

O mențiune neobservată a Românilor la Bizantini

În poemul lui Ioan Diaconul către Ioan al VIII-lea Paleologul sint pomeniți pe la 1439 Români în pasajul unde se spune că nu „Scitul, nu Misul, nu Tribalul, nu Panonianul“ — adecă Tatarul, Bulgarul, Sirbul, Ungurul — și nici Latini, nici „puternicul neam al Vlahilor“ au răspins pe „Necredincioșii“ (Turci), ci lacrimile și rugăciunile :

Ὁ Ὑκὸθης γάρ, οὐδὲ Μυσός, οὐ Τριβαλός, οὐ Παίον
Ἐτρέψαντο τοὺς δυσσεβεῖς, οὐ δὲ Λατίνων σμῆνος,
Ὁὐ δὲ γε πάλιν κραταῖον ἄλλο τῶν Βλάχων γένος,
Ἄλλὰ δακρῶν οἱ κρουνοί, καὶ τῶν εὐχῶν τὸ πλῆθος.

(Migne, *Patrologia Graeca*, CLVIII, c. 970.)

Tot acolo se dă scrisoarea lui Bartolomeu de Genova (12 Decembrie 1438, Constantinopol), cunoscut prin scrisoarea publicată în ediția lui Wavrin de d-ra Dupont, despre cruzimile Turcilor: e vorba de supărarea „Valahiei“ și de prada de opt zile în lung, trei în lat, în „patria fidelium populorum, qui Saxonnes nuncupantur, in patria transylvana“, povestită de un frate răscumpărat de la ei (c. 1057-8). De la ei s'ar fi luat 30.000 de robi (c. 1061). În Septembrie capete se rostogoliau înaintea Sultanului. Cetatea-Albă e pomenită ca țirg de robi: „tanta quotidie mala inferunt in Russia quod nullus est annus quin triginta et plures naves Sclavis plenae Constantinopolim non veniant, qui a Tartaris venundantur ut pecora in Moncastro, in Tana et in civitate Cafae“. În Cafa, în acest an se dădea omul cu patru, șase, zece florini, și erau mii de tineri. „Et, ut magis de christianorum gloria gaudeas et exultes, noveris quod de Cayro, de Alexandria et ex aliis partibus Orientis saraceni mercatores adveniunt quolibet anno, quandoque a Sultano directi, ad Cafam, ad Tanam et Moncastrum et ad alias christianorum terras et ibi a christianis christianos emunt pretio magno superque christianorum naves portant, quia ipsi non habent ad patriam suam, ut non modo sclavos habeant, sed ut libentius faciant Saracenos christianorum postmodum inimicos“ (c. 1063).

N. Iorga.

Noi scrisori ale lui Tudor Vladimirescu

D. dr. Samarian, cercetînd hîrțile rămase de la d-rul Nicolae Mavros, bunicul d-lui dr. I. Cantacuzino, a găsit — și le-a publicat în ziarul *Pămîntul* din Călărași, cu data de 4 Iunie, — trei acte de la Tudor Vladimirescu care sînt de o extraordinară importanță.

Unul din ele, datat 28 Februar 1821, se îndreaptă către un celebî („cu dreptate d. Samarian crede că e Samurcaș) cu plîngerea că Hagî-Prodan, cu voia lui Pini, ar fi vroit să-l omoare. Al doilea, care tratează foarte politicos pe același Caimacam, obiectînd numai că Arnăuții se poartă rău față de oastea lui, trebuie să fie anterior celuiilalt. Un foarte caracteristic memoriu cuprinde „cererile norodului rumînesc“ în aceeași vreme cînd Tudor era încă în Oltenia.

Actul reprezintă prima formă a ideilor revoltatului : înlăturarea Grecilor din jurul Domnului, afară de Postelnic, Cămăraș, Portar și grămătic, tot așa și a arhierilor și egumenilor, potrivit cu hotărîrile din 1802, suprimarea a două din dăjdiile decretate de Caragea, revenirea la normele acestuia în ce privește străinii, companiile de comerț, dijele, întoarcerea la vama de graniță a lui Alexandru Ipsilanti, cu desființarea vămilor și „havaeturilor“ interne, oprindu-se, în ce privește privilegiții, la rînduiala aceluiși, renunțarea la plata pentru dregătorii și pentru preoție, precum și la caftanele de boierie titulară plătită, un singur zapciu pe plasă, pămîntean și cu garanție, anularea poslușnicilor și a întregii Spătării, crearea unei oștiri de 4.000 de panduri și 200 plătiți dintr'un impozit pe negustori ; „toate lefurile străinilor să lipsească cu totul“; împuținarea funcționarilor judecătorești și administrativi și a cheltuielilor de judecată ; „pravilniceasca condică a Domnului Caragea să lipsească cu totul, nefiind făcută cu voința a tot norodul, iar a Domnului Ipsilante să rămîie bună și să se urmeze“, alegerea altui Mitropolit, acesta „nefiind orînduit cu alegerea și voința a tot norodul“, care el să aleagă pe urmaș (se simte influența episcopului de Argeș, Ilarion); interzicerea precupeției la pîne și carne, negustorii avînd dreptul de a adăugi numai zece la sută peste prețul de cumpărare ; „toată familia și toți oamenii răposatului Domn Șuțu să se ridice din țară, ca unii ce au fost numai niște ucigași ai acestei țeri“, și tot așa marele negustor craiovean Hagî Enuș,

care „s'au întovărășit cu jăfuitorii“ iar doi hoți să fie puși la ocnă sau și uciși „în fața norodului, pentru pildă“.

La punctul optsprezece se cere exilul și pentru Căminarul Bibescu și Stoica Vișoreanu ¹, cari „au îndrăznit de au ucis norodul cu arme de moarte fără a-i întreba ce le este cererea“. Aceasta fixează data ².

Reproducem aici toate trele aceste acte, așa cum au fost publicate.

I.

„Cu multă plecăciune sărut cinstită mâna dumitale.

Slavă prea bunului Dumnezeu a tot țiitorul, celuia ce n'au voit pierzarea norodului său celui nevinovat de către mânele cele sîngerate ale tiranilor boeri, ci, prin graiul unui iubitor de Dumnezeu și de drept Sîrb, carele de multă vreme s'au hrănit din cășcioara mea, mi-au descoperit mie viclesugul cel sîngeros care ai umblat dumneata a-l face, prin dare de bani asupra mea și asupra ticălosului norodului ruminesc, dintr'al căruia sînge o sută de ani sînt de cînd se hrănește tot neamul boeresc fanariotesc, iar acum, în loc de mulțămire, umblați dumneavoastră ca să-i pierdeți cu totul după fața pămîntului. Numai mila lui Dumnezeu nu ne-au lăsat. Ci, după ce au sosit dumnealui Hagiul Prodan aici, cu cuvînt că au fugit de la dumneavoastră, și eu l-am primit ca pe un creștin, apoi s'au apucat de au împărțit noaptea întru ascuns la 270 de Sîrbi, cari sînt cu mine, bani cîte tl. 250 și cîte 260 de tot omul și la căpeteniile lor cîte cinci și cîte șase sute de tot omul, și alte multe făgăduieli făgăduindu-li, cu cuvînt ca să-i tragă de la mine și să-i aducă la dumneavoastră. Bun lucru au făcut dumnealui Hagiul pentru dumneavoastră, ci prea bunul Dumnezeu n'au voit precum voiesc tiranii, ci l-au dat în mîinile norodului, pe care căutîndu-l, am găsit la dumnealui și contractul dumneavoastră cel cu multe făgăduieli făcut, precum și o scrisoare a Escelenții Sale domnul ghenereal și cavaler Pini, făgăduindu-i că pentru uciderea mea de la amîndouă prea-puternicele Împărății va fi mîngîiat cu multe mili.

Aceasta o cred și eu că așa va fi, fiindcă pe atîta au rămas prea-puternicile Împărății: pe o asta a dumnealui Hagiului, iar altă putere nu mai au. Ah, cilebî, dar pe semne că numai dumneavoastră știți ce este în lume, iar alții nu mai știu nimic. Numai eu voi ținea această scrisoare pînă cînd se vor face cunoscute prea-puternicilor Împărății, și atunci vom vedea cine va merge la Sibir. Iar pe dumnealui Hagiul, carele pentru lăcomia și iubirea

¹ V. Aricescu, *Istoria revoluției* de la 1821, I, p. 93.

² *Ibid.*, II, p. 36 (lupta de la mănăstirea Motrului).

de arginți s'au îndrăznit a face o nelegiuire ca aceasta, era ca să-l facă norodul multe bucăți, ci deocamdată îl scăpară boerii cu mii de rugăciuni, iar mai la urmă, după ce se va aduna mai mult norod, își va lna răsplătirea. Și, de vreme că dumneata cel ce totdeauna îmi ziceai că la sînge nu te amestici, iar acum umbli ca să pierzi o țară întreagă pentru hatirul jăfuitorilor, de aceia, de acum înainte, pentru orice rău se va întîmpla a face norodul tira- nilor boeri, tot dumneata să dai sama la Dumnezeu, fiindcă norodul dintr'această pricină s'au înfocat mai groaznic, cum și pentru aducerea Turcilor, care, împotriva sfintelor legături, i-ați băgat aici în țară, tot dumneavoastră va să dați răspuns, fiindcă norodul niciun fel de împotrivire către prea-puternica Împărăție n'au arătat, nici nu arată, ci totdeauna au fost și este prea credincios și supus prea-puternicei Împărății întru tot.

Și, măcar că ai tins dumneata mîinile și la sîngele meu cel nevinnovat de nimic, iar eu, cît voi mai avea viață, niciun fel de răutate nu voi avea asupra dumatiale, ci las toată plata lui Dumnezeu. Și, cu multă plecăciune, al dumatiale prea plecată slugă :

Teodor.

Ah, boierilor, boierilor, ce netemere de Dumnezeu ! Pe de o parte, m'ai încredințat prin jurămint ca să viu la Craiova, și, pe de altă parte, împotriva ai făcut dumneata de ai trimes pe Hagiul ca să mă omoare. Apoi de acum înainte cine din lumea aceasta va mai crede pe dumneavoastră, pe niște oameni cari nu aveți lucru de nimic a pierde o țară întreagă și mai virtuos pe un norod nevinnovat și care v'au hrănit și vă hrănește? Ci drept este Dumnezeu și drept va judeca.

Actul II vorbește de misiunea încredințată lui „siniior Machedonschi“. E vorba de Pavel Machedonschi trimes de Caimacamii din București la Tudor, pe la 15-Februar st. n. (v. Aricescu, *Istoria revoluției de la 1821*, II, pp. 126-7 și no. CXLVI ; Iorga, în Hurmuzaki, X, pp. 108-9, n-le. CXLV-VI). Vestea, falsă, a întrării Turcilor e și în raportul prusian de la 23 Mart, *ibid.*, p. 118. E vremea cînd Ghenciu și Iordachi se retrăgeau înaintea lui Tudor, pe care, desavuat de Țarul, Pini ar fi vrut să-l distrugă (*ibid.*). Samurcaș, care trebuia să cumpere pe Tudor, raporta la București că, din suma ce i se încredințase, a „cheltuit“ 60.000 de lei, iar pentru restul de 35.000 dă chitanță (*ibid.*, p. 122).

Cu multă plecăciune sărut cinstită mîna d-tale.

Am primit cu multă plecăciune cinstita scrisoarea d-tale și am înțeles toate cele poruncite.

Celebi, văd că d-ta și slăvitul Consulat unele scrie, și Arnăuții cari sînt aici în partea locului altele urmează. Pentru care, atît pentru a lor urmare, cît și pentru toate altele, prin graiu va arăta dumitale sinior Macedonschi.

Ci, de sînt adevărate scrisesele, să se tragă și Arnăuții unde am zis, de loc.

Celebi, eu sînt tot cel adevărat robul d-tale, și în toată vremea mă rog lui Dumnezeu ca să vă dea d-tale norocire. Și acum este vremea cînd să-mi faci d-ta norocire și suflatește și în viață, de vei pofti binele obștei și al celor ce se trudesce pentru dreptate. Trimisei și cererile norodului și ale celor ce se ostenesce și se trudesce, și mă rog să am în grab prea-cinstit răspunsul dumitale, ca să știe și norodul ce se urmează. Și, cu multă plecăciune, al d-tale prea plecată slugă :

Teodor.

Cugetarea încă nelămurită a energicului om simplu care a fost Tudor se vede bine din aceste cereri, în care mari reforme și îndreptări de abusuri se unesc cu năcazuri personale și interese ale celor cari-l sfătuiu :

BCU Cluj Cererile norodului rumînesc: brary Cluj

1. Domnul țerii să nu aducă cu înălțimea [Lui] mai mulți boieri greci decît patru, adecă un Postelnic Mare, i un Cămăraș, i un Portar și un Grămătic Mare.

2. Toate scaunele arhieresti și toate mănăstirile țării să fie apărate cu totul de către călugării greci, rămîind pe sama țării, precum sînt legate și precum se cuprînd în hațișeriful răposatului întru fericire Împăratul Sultan Selim, din anul 1802.

3. Din șase dăjdii, care s'au întocmit de către Măria Sa Domnul Caragea, două să lipsească cu totul, iar patru să rămîie cu urmare după aceeași legătură, socotindu-se pe trei luni una.

4. Toate cîte s'au întocmit și s'au făcut de către răposatul întru fericire Domnul Alexandru Șuțu, se strică cu totul și să rămîie toți străinii și toate companiile precum s'au întocmit de către Măria Sa Domnul Caragea, cum și toate ludele cîte s'au mai adăugat pe la județe de către numitul Domn Șuțu, să [se] scază, iar anaforele și întăririle ce s'au făcut de către Domn asupra arătatorilor vadèle, în fața norodului să se arză toate. Precum și oieritul și dijmăritul și vinăriciul să nu fie slobod a se mai adăuga măcar un bănuț peste legătura ce s'a făcut de către Domnul Caragea.

5. Havaietul tuturor vitelor și al mărfurilor, care de la o vreme încoace s'a obișnuit a se lua cu nume de havaiet al Vistieriei și al altora, precum și vama de prin orașe și sate, să lipsească cu totul, rămîind ca să [se] iea vamă numai la marginea țerii de la toți cari intră și iasă cu mărfuri, și fiindcă dintr'această pricină a grăitelor havaieturi și a vămilor neaguătoria a încetat cu totul,

ajungînd țara în cea desăvîrșită lipsă a banilor, căci această țară de Dumnezeu păzită altă tarapană nu are, decît numai cu ne-gușătoria trăiește. Precum și vama ce se va lua la margini să fie ușoară, precum s'a urmat în Domnia răposatului Alexandru-Vodă Ipsilant.

6. Toate dregătoriile țerii, atît cele politicești, cît și cele bise-ricești, de la cea mare pînă la cea mai mică, să nu se mai orînduiască prin dare de bani, pentru ca să poată lipsi jafurile din țară. Asemenea și toate dările preoțești să se scază, rămîind după cuviință, și preoții cu dare de bani să nu se mai facă, ci numai care va fi destoinic și unde face trebuința. Zapcii prin plăși să nu fie slobod a se orîndui cîte doi, ci numai cîte unul, și acela să fie pămîntean și prin chezășie că nu va face jaf.

7. Caftane cu bani să înceteze cu totul de a se mai face, ci numai după slujbă.

8. Havaietul înnoirii tuturor sineturilor privilegiaților să se scază, rămîind după cum s'au întocmit de către răposatul Domn Alexandru Ipsilante, și nici poprelî, nici scăderi; ajutoare să nu fie slobod a se mai scoate nici de către..., numai cînd va fi vre-o mare tre-buință a țerii și cunoscută de tot poporul.

9. Poslușnici să lipsească cu totul, fiindcă-i numai un catahrisis al țerii și folos al jăfuitorilor, precum și toți supușii străinilor să lipsească cu totul.

10. Dregătoriile Spătăriei cei Mari, d'impreună cu toți dregătorii și toți slujbașii spătărești, să lipsească cu totul, fiindcă sînt de mare stricăciune țerii de spre partea jafurilor, cu căpiteniile lor cele spătărești.

11. Țara să fie volnică a-și face și a ținea patru mii de ostași panduri cu căpiteniile lor și două sute Arnăuți scufiți de toate dările și cu leafă ușoară, a cărora leafă să se iconomisească din veniturile negustorilor.

12. Toate lefile străinilor să lipsească cu totul.

13. Toți dregătorii judecătorilor și ai calemurilor să se împutîneze, rămîind numai precum au fost în vechime, și lefile să li fie ușoare. Asemenea și havaietul jălbilor și cărților de judecată să se scază.

14. Pravilniceasca condică a Domnului Caragea să lipsească cu totul, nefiind făcută cu voința a tot norodul, iar a Domnului Ipsilante să rămîie bună și să se urmeze.

15. Mitropolitul cel de acum să lipsească, nefiind orînduit cu alegerea și voința a tot norodul, și să se orînduiască altul pe care vă hotări norodul.

16. Pînea și carnea și toate cele de mîncare, cît este dintr'această țară, să se întocmească a se vinde prin orașe, lăsîndu-se cîștig brutarilor i casapilor și băcanilor numai la zece unul peste prețul ce se va cumpăra de la locuitori, și toți precupeții de prin orașe să lipsească cu totul.

17. Toată familia și toți oamenii răposatului Domn Șuțu să se

ridice din țară, ca unii ce au fost numai niște ucigași ai acestei țeri.

18. Dumnealui Căminar Bibescu și dumnealui Stoica Vișoreanu să se izgonească din țară, ca unii ce au îndrăznit de au ucis norodul cu arme de moarte fără a-i întreba ce li este cererea.

19. Hagi Enuș, carele nu s'a purtat ca un neguțător, ci s'a întovărășit cu jefuitoarii, din care pricină s'a făcut mare pradă țerii, cu totul să se izgonească din țară afară, vînzînd și ridicînd toate cîte are în țară.

20. [Scris de Tudor:] Doi hoți prădalnici, anume Ion[ită] Rogovei(?) și Ghiță hoțul, cu ceata lui, cari s'au predat într'acest an și nu s'au ținut, ci și acum s'au mestecat la fapte tîlhărești, să se puie la ocnă pentru toată viața lor, sau să se omoare în fața norodului, pentru pildă.

Actele au fost copiate mai tîrziu pentru Banul Mihai Ghica. Niciunul nu e adresat lui Mavru, care, la 1821, secretar la Afacerile Străine, om foarte capabil, era socotit ca „plin de complimente viclene“, fără simț pentru „dreptate și echitate“, purtînd pe costumul oriental decorația rusească a Sf. Vladimir și capabil de a servi și pe Chinesi cum servește pe Ruși (Iorga, în *Hurmuzaki*, X, p. 105, no. CXXXVII).

N. Iorga.

Un oaspete elvețian în Basarabia.

În *Mémoires de l'évêque Fr.-L. Bugnion ou les paragraphes d'un sacerdoce de trente ans, 6 novembre 1875*, Genève 1876, sint, nu numai acele știri despre Brăila, administrată de un colonel Iacobson, pe care le-am dat la sfîrșitul unui memoriu recent la Academia Romînă, dar și alte însemnări despre țerile noastre.

El ni spune că „locuia în Basarabia în momentul cînd a sosit vremea consacării sale la sfîntul ministeriu în 1845“ (p. 7). Arată ca locuri unde a predicat calvinismul său divergent „Alexandria în Egipt, Smirna, Dardanelele, Constantinopol, Varna, Silistra și Călărași“ (p. 14): ar fi ciștigat și „doi călugări din mănăstirea *San Sava* (sic), în Bucovina“ (*ibid.*). Iată-l la Silistra și la Călărași: „La Silistra, Pașa voia să mă facă a mă întoarce pînă la Constantinopol, pentru că pasaportul meu turcesc nu fusese vizat acolo. La Călărași autoritatea valahă voia să mă facă a reveni în Turcia pentru că legea opria să fie lăsat a trece un preot străin fără permisie specială; la urmă m'au făcut să sufăr o

carantină, pe cind autoritatea musulmană din Varna mă scutise de carantină tocmai în puterea principiului că eram preot. Ce contrazicere! Autoritatea musulmană mai tolerantă pentru un preot creștin decît o autoritate creștină (p. 16) !". Acel care-l oprise și nu voia să creadă că un preot poate fi fără barbă, administratorul Ialomiței, care spunea că ar fi trebuit să-l trimeată la București, „pentru a fi pus la dispoziția consulului rusesc“, dar n'o făcuse „pentru că Elveția n'are consul acolo“, lăsindu-l deci să treacă spre Brăila, era un Grădișteanu (p. 17).

Pe la Brăila merge Bugnion la Șaba, lingă Cetatea-Albă, în acea Basarabie „de proaspătă anexiune, unde fondul populației, moldovalahă de origine, era ostil Rușilor“ (p. 19). Ajunge în acest loc, unde mai fusese, la 6 April st. v. 1846. Îl chemaseră Louis Gander, secretarul coloniei elvețiene, și alții, cari-i spuneau duios că de la plecarea lui „nici clopotul bisericii noastre n'are același sunet“, iar, cînd privesc lăcașul de închinare, e „ca și cum am fi îngropat acolo pe cineva care ni-ar fi fost scump“ (p. 20).

Arată cum a clădit biserica nouă, încăpătoare pentru trei, patru sute de persoane, pe care o inaugura la 3 Octombrie din anul următor. Lemnul întrebunțat fusese acela din codrii Moldovei, găsit pe un vas turcesc care se încase chiar lingă Șaba (p. 21). Cum unii din credincioși, luterani sau prieteni ai ortodocșilor, voiau crucea pe turn, iar Elvețienii romanzi cocoșul, ambele simbole fură reunite acolo sus. Se adaugă că în aceiași zi s'au făcut trei nunți, trei botezuri, cu trei străbunici, la 3 ale lunii, în sunetul a trei clopote (p. 22).

La douăzeci și cinci de ani superintendentul rus îl consacră pe Bugnion, dar el nu se supune acestui Fletnitzer, ci rămîne independent, cu același rang. La 1848 publică o broșură asupra Predestinației (p. 29). Sfințește o capelă la Gabalat, pe golful Acumbet, „cîteva mile la Vest de Șaba“, unde se formase de curînd o colonioară germană, „cu adăugirea citorva familii ungurești“ (p. 31): acolo crede că găsește Turnul lui Neoptolem, de care vorbesc și cronicarii noștri. La 1850 e chemat la Odesa (p. 33). De acolo venia, nu fără primejdie, iarna, printre hoți și asasini ascunși în circiurile evreiești, ca să-și mai vadă vechii păstoriți (pp. 34-5).

Și la Odesa face biserica (pp. 36-7). O excursie în Crimeia pentru ca să adune bani (p. 38 și urm.). La Voznesensc vede trupele ce fuseseră în Ungaria și pe generalul Lüders, care

comandase în București, cu nepoata lui, d-na Gardeiev. Aici alege pentru d-na Iacobson, văduva colonelului, devenită conducătoarea „Institutului de fete nobile din Muntenia“ ca directoare pe o doamnă Arseniev-Isleniev, recomandată de consilierul imperial Leon Potocki și de familia Voronțov (pp. 40-1). Aceasta „și din cauza siguranței că România va cădea cîndva în mina Rușilor și că era preferabil, ținînd samă de rolul pe care femeile romînce îl joacă în societate, ca educația lor să se facă supt influența unei doamne rusoaice. Iată cum se exprimă în această privință princessa Ghica, vară a celei pe care am cunoscut-o în Rusia și al cărui soț era dăunăzi ambasador la Washington: În Muntenia frumuseța femeii are încă grația timidității. Femeile noastre sînt mai pasive și cam respectoase chiar față de acela pe care-l iubesc, și, ca să mă servesc de o axiomă celebră, ele nu guvernează poate, dar de sigur *domnesc*. Două lucruri fac pe doamna mare: neprevederea în viața materială și dreptul de opinie. Astăzi ești silit să ții samă de această putere a societăților moderne. Opinia, în Muntenia, nu e încă decît indiscreție. Se respectă puțin reputația femeilor, dar sînt totuși bine văzute, ori dacă stîrnesc ori nu clevetirea. Acest colțșor de Europă e ultima icoană a vechii societăți. Valahul e ultimul dintre marii seniori, al căror port și a căror strălucitoare ușurință o are. El expune bucuros o fatuitate indiscretă, pe care o compensează cu un devotament real. Cît despre femei, ele fac multe concesii temerii de scandal, dar sînt sigure de atotputernicia lor. O doamnă munteană e superioară uneia din Paris prin aceia că nu e niciodată amestecată cu mulțimea; ea străbate toate noroaiele, toate păturile inferioare în trăsura ei, stropînd (*éclaboussant*) fără să fie stropită ea însăși. E adevărat că n'are despăgubirea admirațiilor străzii“ (p. 41).

Dar un „ginere al Domnului muntean“, stînd în Odesa, scrie socrului, și acesta înștiințează pe d-na Iacobson că „institutul pe care ea îl întemeia nu va avea caracter oficial“ (pp. 41-2), ci se vor da numai pensuni pentru cîteva fete de funcționari. Bugnion pune față în față această decizie cu cealaltă înaintea unei doamne Chiriacov. D-na Iacobson însăși scrie: „Înțelegi că teama Domnului ca Sultanul să nu ajungă a afla aceste lucruri și a-și închîpui că Guvernul muntean patronează o pepinieră pentru a răspîndi influența slavă în Statele sale a dictat scrisoarea a doua“.

El o sfătuiește a merge înainte și, dacă nu reușește, să scoată la iveală primul act, arătând a cui e vina. Institutul a reușit.

D-na Arseniev a plecat la sosirea Austrieilor, dar pastorul crede că supt noul regim al lui Carol I-*iu*, pregătit poate de Richtigofen, delegatul Prusiei la comisiunea din 1856, lucrurile se vor fi consolidat. Și se citează aprecierea d-*nei* Ghica despre acest diplomat bun de inimă și vesel, și aceste rinduri, în englezește, de la „unul din prietenii miei care trecea la București în August 1869“: „Prințul Carol de Hohenzollern devine tot mai popular din an în an. Se arată tot mai dispus să lase Ministeriul a guvernă țara și a-*i* îndeplini nevoile reale după metode constituționale. Presa e privită ca liberă. Opt ziare luminează poporul bucureștean“. Dar el crede că „starea României e încă precară și ultimul cuvint nu se va rosti decit la foarte apropiata deslegare a chestiei Orientului“ (pp. 42-3).

În capitolul XVI se descrie Achermanul, care ar fi vechea „Julia Alba a Romanilor“. Are 30.000 de locuitori, „amestec de Moldoveni, Ruși, Greci, Bulgari, Armeni și Evrei“. I se oferă pentru serviciul divin casa unui Singeisen, care credea să o scape astfel de imposit. Aici cunoaște „un condiscipol al reverezenzilor Jayeb și Rochat, d. I. Dantz, care posedă dincolo de Acherman o mare proprietate, fundată cu beneficiile ciștigate în Turcia, pe vremea lui Mahmud al IV-lea, cu care fusese în relații de afaceri: știa să povestească multe și le povestea bine“, dar tot în răgazul pe care și-*l* acorda principial. Între prieteni citează familia catolică Hotoveș, Grecii Motafogliu, generalul de Cazaci Șostac, „om de omenie“, Evreul cult Moșca, „Azvadorovii și alți Armeni, căror li furișam din când în când cărți sfinte“, familiile Bielicovici și Șchiarevschi, din care două fete de colonel scapă pe un Iesuit închis pentru piri ale șefului poliției din Ismail. La Purcari, „loc esențial moldovenesc“, el face serviciul la Lütcher, familie din Ardeal, și la familia Monge, din care o fată se mărită cu căpitanul Haidamovici (pp. 44-5).

Merge și la Leontiev, lângă Bender, unde stă binefăcătoarea văduvă a generalului Poncet, crescută la Hamburg (p. 45). Cîteva incidente neplăcute sînt descrise cu privire la aceste drumuri. Pe acolo se mărită o d-*ră* Dogny cu tînărul Klotz (pp. 46-8).

De și chemat în Alger, Bugnion se însoară cu Wilhelmina von

Erbach și rămîne la Șaba (1853). Aici află intrigi urite împotriva lui. Dar obține cu dibăcie așezarea acolo a „d-lui Cavallo, conte italian pe care împrejurări penibile îl siliseră să părăsească Apusul și care avu dibăcia de a mi se recomanda el însuși supt pseudonimul de d. de Lantigny“ (p. 55). Dă princesei Ipsilanti un interpret de germană, francesă și italiană pentru o călătorie în Occident, pe numitul Röhrlisberger (p. 56).

Cînd izbucnește războiul Crimeii, el demisionează la Odesa (p. 63) pentru a merge în Caucas. Acolo se mută deci și po-vestirea fostului supus rusesc în Basarabia.

La 2 Novembre 1857, spune el, îi veni pașaportul de la consulul engles la Galați, Cunningham, pentru a putea merge pe un alt cîmp de activitate, „la tropice“. „Prințul Cuza, atunci simplu pîrcălab de Galați, își va pune numele pe pașaportul meu, ceia ce simplifică formalitățile“ (p. 108).

De la Odesa, din mahalaua Moldovanca, lăsîndu-și acolo soția, care era să fie apoi internată, el pleacă spre Ovidiopol, de unde un Evreu îl trece pe furiș la Acherman, unde-l chema contele Lanscoi. Aici întîlnește Armeni cunoscuți, un Motafogliu. Se găsește cine să-l treacă noua graniță a tratatului de Paris în Moldova (pp. 109-12).

Se suie la Galați pe vasul *Arpad*, află pe „boierul Vieron (= dr. Veron), nobil bulgar, al cărui văr, Vogoridi, era atunci caîmacam al Moldovei, și care (Vieron) suspina după emanciparea Bulgariei și liberarea ei de jugul turcesc și de influența rusească“ (pp. 111-2). „Să ne înțelegem a forma un plan, ușurat atunci de căderea prințului Caragheorghevici, fu lucru răpede făcut; ne invoirăm ca eu să încerc la Londra o sforțare în acest scop. Iată care era planul meu: *a forma cu Principatele dunărene și Bulgaria un Stat independent, al cărui Suveran ar fi protejat de Marea Britanie, pentru a pune o barieră puternică între Turcia și Rusia, luînd astfel acesteia din urmă pretextul de a interveni în afacerile acestor Principate și șansa de a ajunge la Constantinopol pe acest drum, măcar citva timp, căci convingerea mea este că aceste țeri vor fi mai curînd sau mai tîrziu rusificate*“ (pp. 111-2). E curios și ce se adaugă: „Am vorbit deocamdată de acest plan cu sir Gordon, atunci ministru britanic la Berna, și-l găsi excelent. Sir Gordon era gata să-l sprijine la Foreign-Office, dar lord Clarendon, atunci șeful acestui Oficiu, era mai fricos, judecînd după convorbirea mea cu nepotul său, care

conducea Ministeriul, și după cele două scrisori ce am primit în această privință, una la Londra chiar și alta la Malta. E probabil că lord Redcliffe, atunci încă atât de influent pentru chestiile Orientului, era opus la orice desmembrare a Imperiului Otoman, crezând că era cel mai bun sistem de a se împotrivi Rușilor, pe cari, de altfel, îi detesta" (p. 112).

La sfârșit îl vedem chemind pe Basarabeni lui într'un Ținut australian pe care-l alesese pentru dișșii, capabil de a cuprinde 40.000 de oameni (pp. 435-6).

N. Iorga.

O mai veche confederație dunăreană¹

Titulatura cel puțin, de *Confederație dunăreană*, pe care d. Tardieu a preconisat-o, nu de mult, pentru stringerea unor anumite rinduri de popoare intru salvagardarea intereselor economice nu este nouă. S'a mai produs în cursul istoriei, de citeva ori — în ordinea politică. Una din aceste dăji are chiar, de curind, o aniversare de optzeci și cinci de ani. Desfășurarea ei, în timp și spațiu, nu este lipsită de însemnătate, conținind, în liniile generale, ori de detaliu, puncte de consolare pentru o actualitate indoielnică.

I.

„Cred că sint în stare să vă asigur cum că, în minile noului Guvern, linia de politică democratică nu se va schimba intru nimic“, așa se adresa Lamartine Guvernului provisoriu al Terții-Românești, citeva zile de la depunerea portofoliului său. Și, în adevăr, dacă Bastide nu lua, este drept, angajamente în chip prea deschis, nici prea puțin hotărît nu dovedia a fi.

Între altele, Bastide făgăduia 5.000 de puști pentru echiparea unei garde naționale la București, un militar atașat pe lângă consulat — „în fața Rușilor este avantajos“, scria doctorul Mandl, — specialiști pentru organizarea serviciului de contribuții directe, pentru înființarea unei Bănci Naționale și a unui birou de statistică, în sfârșit ofițeri pentru organizarea armatei. Erau ofițeri chiar cari se oferiau direct pentru acest sfârșit. Un colonel Lavelain Maubeuge, din Rue St. Lazare, 119, care servise și beifului din Tunis, se arăta nerăbdător de a merge în Muntenia, iar Théophile Gauthier recomanda lui Nicolae Bălcescu pe Aristide Tavernier: „Dacă aveți trebuință de un om pentru instruire de trupe, ridi-

¹ Interesantul articol mi-a ajuns fără arătarea izvoarelor.

cări de oameni și așa mai încolo, el poate să vă facă treabă“.

Este interesantă scrisoarea prin care acesta din urmă se recomanda, la rîndu-î, lui Nicolae Bălcescu : „Fondul educației mele a fost făcut la Școala Militară din Hermannstadt(?); după asta, am fost scriitor în Valahia (?), apoi timp de șapte ani dragoman-cancelar al consulatului Franciei la Belgrad. De aici, avînd mereu relații cu agenții mai multor societăți slave și italiene, am părăsit acest serviciu pentru a merge în Austria, potrivit angajamentului ce făcusem de a secunda insurecția Sirbilor“.

Apoi: „În Austria, am executat expedițiile cele mai periculoase; eu sînt cel care am comandat avangarda și am început focul la Karlowitz contra garnizoanei din Peterwardein, și, în urmă, la Ali-Bunar, împotriva a trei escadroane de lăncieri austriaci, cu care prilej am fost comandant-șef“.

Se întorsese, în urma acestor fapte de arme, la Belgrad, și de aici trebuia să plece în Africa pentru aceleași isprăvi, în spiritul cărora fusese format „din cea mai fragedă tinereță“. Trecuse, deci, înapoi Dunărea, se oprise la Craiova, unde avea un prieten, pe Nicolae Greceanu, ajutor „à l'administration de Craiova“, în așteptarea răspunsului lui Bălcescu : „Dacă credeți că un atare om precum m'am descris, de sigur într'un fel adevărat și sincer, vă poate fi folositor, aveți bunătatea de a onora scrisoarea mea cu un răspuns prin curierul următor. În cas contrariu, voi ști că serviciile mele vă sînt indiferente“. Este probabil că, deocamdată, Tavernier se îndreaptă spre Africa; mult mai târziu, numele de Tavernier se întilnește, este drept, pomenit în analele oștirii romine.

Însărcina, încă, Bastide pe Lafayette să ia în examinare cauza românească și dădea lui Aupick, la Constantinopol, instrucții favorabile, și acesta era mult mai întreprinzător, în mersul lucrurilor, decît predecesorul său, baronul de Bourqueney, pe care îl înlocuise în April. Mai făgăduia Bastide intervenția sa, „sau oficială, sau oficioasă“, pentru realizarea cît mai grabnică și cît mai trainică a unei confederații a națiilor din Orient cu pecetea de Confederație Dunăreană.

Ridicîndu-se împotriva „marii greșeli în diplomatie de a voi să se pornească la o lucrare *de viitor*, prezentul singur trebuînd să servească drept punct de plecare“, *Journal des Débats*, spectator rezervat al actelor revoluției care răsturnase o monarhie pe care el o susținuse, ataca pe Lherbette, care, apărînd de la tribună ideia Confederației Dunărene, redeschidea o rană abia închisă, ba

ataca pe toți cei cari, după vederile sale, puteau provoca urmări funește pentru politica Franciei, producind enervare Angliei, minie Rusiei. Într'o atmosferă încărcată, vechii aliați ar putea să se regăsească. Lherbette era un visător, și, din nenorocire pentru prestigiul Franciei, ca el mai erau mulți, din categoria acelor visători ai Parisului, care, zi de zi, prin ei, pierdea din legendara-i strălucire.

Dar, în definitiv, unde era această Confederație? Care erau elementele ce-o compuneau? Unde era Confederația Dunăreană? Aproape pretutindeni, în toate inimile celor cari compuneau națiunile subjugate din Orient, în toată suflarea: plutia în aer. Era una dintre ideile nobile, dar nu avea, din păcate, o basă solid materială: îi lipsia puterea de concretizare durabilă a acelor legături. Dacă evenimentele revoluționare nu se precipitau, dacă Rusia, angajată în numele „fericirii popoarelor de aceeași religie“, și-ar ar fi aminat invazia, dacă Turcia nu și-ar fi manifestat slăbiciunea și nu s'ar fi înfricoșat în fața Rusiei, Confederația s'ar fi înfăptuit totuși, ridicând un puternic zid împotriva Rusiei, apoi împotriva Austriei, zid folositor chiar pentru zilele de mai pe urmă.

II.

În 1846, la Constantinopol, ca sediu principal, găsim un început de întocmire de lucrări supt forma unei simpatice și înălțătoare acțiuni, acțiunea polonă, care, oricât de străină în aparență, ar fi putut prea bine să fie originea Confederației, în ziua când aceasta ar fi devenit realitate.

În adevăr, un nume întâlnit cu asiduitate în corespondența timpului este cel al lui Czaika Czaikowsky, agentul general, la Constantinopol, al prințului Czartoryski.

Cabinetul Angliei, al acelei Anglii temute, și al Franciei dăduseră prințului, pretendent la tronul Iagellonilor, petrecându-și viața mai mult la Paris, adesiunea, chiar formală, de a crea în Turcia o „acțiune polonă“. Franța, cu deosebire, simpatisa o asemenea acțiune generoasă. Alexandru Dumas, scria, bunăoară: „Salutare, blonzi copii ai Nordului; voi sinteți, negreșit, fiii lui Arminius, noi sintem, negreșit, fiii lui Vercingetorix; noi am luptat contra cohortelor lui Cesar, voi ați devorat legiunile lui August. Noi sintem frați!“

Dumas întitula manifestul său, „Lei de marmoră“.

În Polonia, afacerile mergeau destul de rău. Un memoriu anonim al timpului ne lămurește și el asupra politicei pe care o întreprindea Rusia.

Jocul acestei Puteri era totdeauna dublu și chiar triplu. Astfel, se știa că oamenii din Petersburg sprijinesc, în Galiția, pe de o parte, mișcarea democraților poloni, așiftind pe țerani împotriva marilor proprietari și autorităților, pe cind, pe de altă parte, căutau să convingă pe proprietari că nu există altă scăpare pentru ei decit punindu-se supt ocrotirea trupelor rusești și Împăratului respectiv. Rusia lucra astfel asupra acelor două clase de locuitori din Galiția, în timp ce aceiași oameni ai ei, ca Nesselrode, oferiau Austriei sprijinul întreg, bani și soldați, pentru reprimarea agitației din această provincie, de unde Rușii urmau să nu mai iasă, odată intrați. Și doar Austria era buna aliată a Rusiei; atunci cind se vorbea, cu oarecare șoapte și la oarecare urechi, despre desrobirea Rusiei, se spunea că mai înainte trebuie să fie zdrobită Austria, acest instrument docil pe care Rusia îl minuia cu dibăcie, mai ales cind intrau în joc interese în ordinea populațiilor slave și „moldo-valahe“.

Aceiași operație, cu oarecare variații, era urmată de Rusia și în marele Ducat de Posen, unde Germanii erau în întregime supuși înriuririi rusești.

Pentru că Rusia rîvnia Polonia întreagă, și dorința ei nu părea lipsită de perspectiva dorită. Se temea, cu adevărat, că, hărțuiți de toate părțile, primiți cu indiferență de unii, cu minie de alții, Polonii erau gata să se arunce în brațele Rusiei, pentru puținul indemn ce li se acorda din partea Țarului. Aceasta cât privește pe Polonii din Galiția și Posen. Cei din Lituania, din Polonia rusească se arătau potrivnici oricărei apropieri.

Acțiunea prințului Czartoryski își propunea să contrabalanzeze tocmai influența rusească exercitată asupra Polonilor, cit și asupra populațiilor din Orientul European.

Odată cîștigat acordul Franciei și Angliei, prințul se așternu pe lucru. Trimesese la Constantinopol pe Czalkowsky ca agent general al întreprinderii sale. Cu consimțimintul Cabinetului otoman, reușise să formeze o rețea largă de propagandă, o bună instituție, bine susținută, cu un aparat bogat de agenți speciali, de funcționari și curieri confidențiali.

Se știa cu certitudine la Constantinopol că trimesul polon parvenise să exercite o însemnată influență asupra Cabinetului otoman, întru cit „calitatea sa de om al partidului conservator — de două ori: omul unui pretendent de tron, și, apoi, agent al acțiunii polone, susținător al ideii după care poporul polon, ca

și celelalte populații slave, ca și populația moldo-valahă, urmau să fie supuse „suzeranității Porții, cu asigurarea completei independențe interioare“, dorind, deci, întărirea Turciei, și, prin aceasta, reducerea forței Rusiei, —, „inspiră multă încredere Turcilor, cari, trebuie să spun“, observă Ion Ghica, „detestă grozav ideile democratice“. Se mai știa că o înrîurire la fel reușise să exercite Czaikowsky asupra tuturor cercurilor diplomatice, că, bună oară, „generalul Āupick nu face nimic fără a-l consulta în prealabil și se servește de d. Czaika drept intermediar în relațiile pe care vrea să le stabilească între Republică și Cabinetul Otoman“. De altfel, toată lumea era convinsă că Czaikowsky, acest suflet al acțiunii polone în Orient, era „un om de o capacitate superioară, de un talent politic transcendent“.

Caracteristic este faptul că agentul luă supt ocrotirea sa pe trimisul român de îndată ce acesta sosi la Constantinopol, la 29 Maiu 1848, „cu plină putere de a trata cu Poarta asupra capitulațiilor noastre și a o îndemna contra Rusiei de concert cu noi, în cas de revoluție“. „D. Czaika mă ajută cu sfaturile sale și mă susține pretutindeni“, scria Ion Ghica; „ii sint mult obligat.“ Și, apoi: „Excelența sa Riza-Pașa mi-a acordat, prin intermediul său, o audiență. D. Jean Saik, dragomanul d-lui Czaika, mi-a servit ca interpret pe lângă seraskir“.

Altă dată, Ion Ghica scria: „D. Czaika, agentul prințului Czartoryski, se bucură de cea mai mare influență și ni-a adus serviciile cele mai însemnate“.

Și, totdeauna, aceleași cuvinte de mărturisire: „Czaikowsky mi-a fost de mare folos“.

* * *

Nu este de mirare că oamenii celor două națiuni găsiră în propriile suferințe pe care le vădiau și în cadrul în care era închisă chestiunea orientală în acel timp o strînsă comunitate de interese. Un memoriu întocmit de Ion Ghica explică pe deplin acest lucru.

Se stabiliseră principiile, sau, mai precis, sentimentele fuseseră fixate în formele convenite, și se trecu, astfel, la experimentare. Aici fu mai greu. Cimpul care se deschidea înainte era prea vast, reclamînd mijloace corespunzătoare, mijloace multiple de experiență, un complex de lucruri, sprijin mare de bani și risipă de oameni. Se făcuse ceva, chiar mult, nu însă cît era necesar. Pentru o cauză atît de importantă, atît de vastă, atît de complicată, toate fură picături pe fața unui ocean.

Pentru aceasta, rezultatele fură mici, neînsemnate, trecătoare. Oamenii se opriră în lumea sentimentelor frumoase; victoria lipsi. Dacă prințul Czartoryski lupta din răspuțeri la Paris și pretutindeni, prin oameni devotați — acel Czaikowsky la Constantinopol, un conte Rystizonowsky la Berlin —, dacă Dumas scria articole și lansa manifeste în *La Liberté*, dacă generalul Aupick, a cărui numire la Constantinopol se bănuia că era datorită influenței contelui Zamoyski, nepotul și mina dreaptă, la Paris, a prințului, se arăta îndatorat cu sufletul său cauzei polone, dovedind multă bunăvoință și cauzei romine și a celorlalte populații din Orient, dacă tot Aupick trimetea la București, în scop de a culege pe teren informații sigure, pe căpitanii Dessaint și Sabatier, iar la Belgrad și apoi la Sofia pe căpitanul Le Français, toate aceste frământări rămaseră fără urmări durabile. Nu avu un rezultat salutar nici numirea în gradul de colonel în statul-major al Țerii-Românești, a lui Zabłonsky — decretul No. 302 din 17 și ordinul de zi din 19 Iulie 1848 —, venirea la București a unui Bodner spre a colabora la organizarea oștirii romine, graba lui Czaikowsky de a întocmi, în calitate de general, un plan pentru organizarea temeinică a acelei oștiri, grija lui de a supraveghea, prin agenții săi, uneltirile lui Aristarchi, omul vechiului regim în Muntenia, care căuta, nu fără succes, să cumpere pe oamenii Turciei, preocuparea lui Faustin, însărcinatul la Iași al „Departamentului Afacerilor Străine al Comitetului Național Polon“, de a înarma într'ascuns, ajutat de avocatul Winkler, pe Polonii aflați în Moldova și Muntenia, de a alcătui cu pricepere un plan regulat de luptă împotriva Rușilor, de a sămăna corupția și a provoca desertări în rindurile armatei rusești.

Semne nu lipsiau. Un raport din 22 Septembrie 1848 arată cum că o „bandă de Poloni și alți vagabonzi, în înțelegere cu revoluționarii din Principat, s'a ivit în partea locului (Buzău), primblându-se prin munți și avind sediul principal la mănăstirea Vințilă-Vodă și, în urmă, în tirgul Rimnicului, avind grija de a prinde, a cerceta și prigoni pe curieri și alți trecători cari ar avea poruncă sau însărcinare contrarie cauzei lor“. Un alt raport, din 8 Octombrie, vorbea despre „o trupă de Leși care, prin munți, ar fi trecut în acest Principat“, iar alte rapoarte pomeniau de „Leși călări și pe jos“ cari își făcură într'o zi apariția prin ținutul Putnei, reclamindu-se de aici intervenția generalului Lüders.

Semnele, de și evidente, nu luară o formă de trăinicie.

Acțiunea polonă trecea și mai departe. Anume, la înțelegerea, statornicită de prințul Czartoryski cu generalul Bem în serviciul Ungariei, apărută de Nicolae Bălcescu și Cesar Boliac — conferința de la Paris din 18 Maiu 1849 —, în sensul unei apropieri romino-maghiare, înțelegere care a fost realizată, în parte, prin convenția din 14 Iulie al aceluiași an, de la Seghedin, între cei doi mai sus numiți, de o parte, și Kossuth, de altă parte. Prin convenția amintită se prevedea formarea de legiuni românești în Transilvania, cu participarea, potrivit unui acord încheiat la 1-11 Iulie cu Czaikowsky, a unui număr însemnat de ofițeri poloni.

Printr'un memoriu cu data de 26 Decembre din același an, contele Zamoyski trimetea Guvernelor Franciei și Angliei amănunte cu privire la doleanțele Rominiilor.

* * *

Urmele acțiunii romino-polone le găsim și mai târziu. O scrisoare din 1856, adresată de vestitul Proudhon d-nei Maria Rosetti, la Sceaux, amintește de Charles Edmond, colaborator la *Le Peuple*, Polon de origine, pe adevăratul nume Koecki, care se găsea în acea vreme la Constantinopol, interesându-se de cauza Rominiilor.

Totul rămase, și în acest timp, un vis frumos.

Causa principală care a făcut să nu aibă succesul dorit acțiunea polono-romină a fost, credem, fundamentala deosebire care marchează situațiile respective. Polonii erau divizați: *în interior*, lupte de partide; *în exterior*, întreita dominație, puternică, stăruitoare. La Romini, găsim poate o unitate de cugetare mai accentuată, iar, la exterior, o dominație vremelnică prin natura sa, cit și ca valoare relativă, alternind în formele turcească și rusească, totdeauna în cumpănă, deci anihilabile. Profitind de prilej, într'o zi, se aflară chiar alături de Ruși, în războiul de neatirinare, care fu unul de onoare pentru Ruși. Pactul polono-romin se rupse, nu însă și firul sentimentelor.

Cu toate acestea, în 1848, toată lumea avea încredere în izbînda înfrățirii polono-romine. Turcia o ajuta, neapărat în felul ei: lăsind să se facă totul și, spălindu-și minile în fața consecințelor.

Ideia Confederație Dunărene se cufundă astfel.

Note de Istorie literară cehoslovacă

de Traian Ionescu.

Sborník Práce, *Sjezdu slovanschych filologie v Praze 1929, svazek II. Prjednósky. Usporjadali J. Horák, M. Murko, Milos Weingart a Stanislav Petira.* (Recueil des Travaux du I-er congrès des philologues slaves à Praha en 1929, tome II, conférences.) Praga 1932.

Cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la moartea lui Iosif Dobrowski a avut loc la Praga un congres al filologilor slavi, între 6 și 13 Octombrie 1929. Motivarea științifică a congresului era: de a se intensifica și organiza cugetările în domeniul acestei discipline, a se crea noi legături și a se menține acea atmosferă de simpatie ce trebuie să existe între membrii aceleiași comunități științifice. În fine, a se sistematiza predarea studiilor slave în învățămîntul de toate gradele. Interesul fiind mare și problemele puse în chip abundent, congresul a fost nevoit să se împartă în trei secții: istorico-literară, lingvistică și pedagogico-didactică. Pentru prima s'au anunțat patruzeci de conferențieri, pentru a doua patruzeci și trei și pentru a treia, trei; nu s'au ținut însă decît șaptezeci de comunicări. Cu ale celor cari n'au luat parte la congres volumul conține în total optzeci și șase de conferințe.

În cele peste o mie o sută de pagini sînt dezbătute numeroase și importante probleme de slavistică, publicate în limbile slave, franceză și germană.

Voiu aminti numai cîteva:

N. Cartoian, *Livres populaires roumains traduits du slave*, pp. 37-44.

Un resumat a o parte din cercetările sale științifice de pînă acum. E vorba de literatura profană slavă, împrumutată din Bizanț și desfășurată în țerile romine, din preajma căreia apar cele d'întăiu încercări de literatură națională. Autorul amintește apoi cărțile de ritual traduse supt influența mișcării husite (Evanghelii, Psalmi, Faptele Apostolilor), alături de care s'au tradus și pus în circulație diferite apocalipse și apocrife: al Sf. Ioan Teologul, al Sf. Paul, călătoria Maicii Domnului la Iad, ș. a.

Păstrate în copii (Codex Sturdzanus 1580-1620), ele au ușurat cercetările pentru a se putea trece la legendele apocrife din Vechiul și Noul Testament, la literatura astrologică, hagiografică și în fine la scrierile profane. Prima dintre acestea a fost *Fiore di*

Virtù, celebră antologie de sentințe și istorioare morale atribuită călugărului Tommaso Gozzadini (sec. XIII).

Vine apoi la rînd romanul lui Alexandru-cel-Mare, tradus în Transilvania după o versiune sîrbească și păstrat în diferite còpii, dintre care cea mai veche aparține lui Ion Romînul din Simpetru (1620). Urmează în fine romanul mistic „Varlaam și Ioasaf“, tradus de Udriște Năsturel, și „Archirie și Anadam“, păstrat într'o copie din 1717, datorită starețului de la mănăstirea Anînoasa. Comunicarea d-lui Cartoian se oprește aici.

*

Ilie Bărbulescu, *L'esprit tchèque et les premiers essais scientifiques modernes en Roumanie*, p. 3-9. D. Bărbulescu încearcă să arăte că toate evenimentele culturale ale Iașului de după 1825 — data stabilirii în Iași a lui Iacob Cihac —, ca: apariția „Albinei“, școala de la Trei Ierarhi, Academia Mihăileană și chiar înființarea Universității, din 1860, se datoresc în mare parte activității și preocupărilor științifice ale acestuia. Aserțiunea are nevoie de atîtea verificări, pentru că se uită rolul literar al lui Asachi, precum și cele ce le realiza Eliad în Muntenia.

*

P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, pp. 206-217.

O scurtă expunere a captolelor de influență slavă asupra Romînilor, începînd din secolele X-XI și mergînd până la cele din urmă traduceri ale lui Udriște Năsturel, formează obiectul acestei comunicări.

Autorul amintește originea influenței slavonești, literatura religioasă, istorică, juridică și dă cîteva date despre teascurile lui Macarie, Dimitrie Liubavici și Coresi.

*

M. Lascaris, *Tommaseo traducteur de chants populaires serbes en grec*, pp. 141-159.

Profesorul Lascaris publică patrusprezece cîntece sîrbești traduse în grecește de către Dalmatinul Niccolò Tommaseo în vremea exilului său la Corfù (1849-54). Traduse în graiul poporului grecesc (δημοτική), pentru care Tommaseo era un partisan convins,

ele au apărut pentru prima oară în revista ateniană *Χρυσάλλης* din 1864-5. Toate sînt din colecția lui Vuc Caragici (1841, ed. III)

Nikolai Derjavin, *Perun v slavianskom folklore*, pp. 45-8.

Autorul amintește o serie de trei povestiri populare în care e vorba de trei frați: cel mai mic, considerat de toți ca prostuț și nătăflet, săvîrșește isprăvi mari, în vreme ce acasă e numit — în povestirile ucrainiene —, „popeljuh“ pentru că trăiește totdeauna pe vatră (Literatura noastră populară posedă motivul acesta al celor trei frați, dintre cari cel mai mic, „Prisnea“, se dovedește cel mai isteț. Mai departe autorul crede că tema „pel-pel“ (pepel = rusă; popel = cehă; popiól = polonesă) s'a format din aceleași elemente ca și „per-un“, urmînd evoluția semantică a cuvîntului grecesc πέπλος.

Antonin Stránsky, *Pamatky vytvarného umeni v lidové srbské epice* (Monumentele artei sîrbești din evul mediu în epica populară), pp. 361-7.

Poesia populară sîrbească conține adese ori amănunte referitoare la monumentele de artă de pe teritoriul Serbiei. Sînt detalii în legătură cu mănăstirile, bisericile și fortărețele în preajma cărora au trăit cîntăreții populari și pe care istoria artelor le poate oricînd folosi pentru descrierea arhitecturii, picturii, costumelor, armelor, ș. m. d.

Sugestia profesorului Stránsky e interesantă pentru că dă loc la interpretări și cercetări pasionante, ca, de pildă: se poate urmări cuprinsul unei balade? Până la ce punct descrierea unui astfel de monument este demnă de crezut? Și în ce chip s'a formulat entuziasmul cîntărețului în proporție cu importanța monumentului? Teme pe care le cred valabile și pentru epica românească.

*

Filaret Kolessa, *Karpats'kii Ńicl narodnih pisen' (spiľnih, ucrainŃiam, slovacam, ceham i poliacam)*. (Un ciclul carpatic de cîntece populare care cuprinde Lemchii, Slovaciei, Cehii din Moravia și Poloniei), pp. 93-114.

Lemchii, o ramură a Ucrainenilor, situați pe cele două laturi

ale Carpaților nordici, la Nord de izvoarele Nistrului, între Sian și Poprad, ape ce izvorăsc din Carpați și se varsă în Vistula, posedă interesante motive de balade și cintece populare, care au circulat și prin regiunile menționate de titlul acestei comunicări. Iată câteva din motivele acestui ciclu: căsătoria dintre frate și soră; fiul văduvei pleacă la războiu; fata care-și farmecă iubitul; frații regăsesc sora răpită; amantul rănit se întoarce de la luptă; amantul la mormîntul iubitei; fiica transformată în cuc vine să-și vadă mama; femeia însărcinată vrăjitoare ș. a. Ele pot fi întâlnite și în cimpul literaturii noastre populare, răspindite prin fenomenul migrațiilor păstorești.

*

J. Rypka, *Další prjispěrek ke korespondenci Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým* (din corespondența Înaltei Porți cu Bogdan Hmilnițchi, „Ciasopis Národního Musea“, CV, Praga.

Autorul publică trei scrisori ale Înaltei Porți către Bogdan Hmilnițchi, din 20 Iulie 1651 și până la 3 August 1655.

De asemeni amintește și despre alte două, una către Hanul Crimului și alta către regele Poloniei. În cea d'întăiu către Hmilnițchi, din 20-9 Iulie 1651, se amintește de „vojvodum Multanska a Valaška“, care trebuie să fie în orice moment gata; a doua e din 23 Decembre 1652, iar a treia din 24 Iulie—3 August 1655: în ea se vorbește iarăși de cei doi Voevozi.

*

Karel Cernshorsky, *Ceskoslovenská lidova keramika (Ceramică populară cehoslovacă)*, *Narodopisny Věstník ceskoslovensky*, XXIV, n-le. 3-4, pp. 163-202.

Studiul, început din numărul precedent (1-2, pp. 92-132), e continuat aici prin înșirarea numelor maștrilor olari începînd din 1764 și până la 1844.

*

V. Tille, *Pohadky polských Tikanu (Povestiri de Tiganii poloni)*, *Narodopisny vestnik ceskoslovensky*, XXIV, 3-4, 202-211.

Profesorul Tille publică în resumat treizeci de povestiri de ale Tiganilor polonesi, culese de Isidor Kopernitzky și publicate de Academia Polonă, secția de orientalică. Povestirile sînt grupate pe motive și cu trimetere la variantele fraților Grimm (*An-*

merkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm, neu bearbeitet von J. Bolte und Georg Polivka, I (1913), II, III, 1915, Leipzig). Citez câteva din aceste motive: Călătoria la Roma, Princesa furată; Prințul care caută leac pentru tată-său; Femeia credincioasă; Mărul de aur; Fata șireată, ș. a. Socot că n'ar fi lipsită de interes o apropiere între povestirile țigănești cu prinți și princese și poema comică a lui Budai Deleanu.

*

Drah. Stranska, *Lidove obyčeje hospodárjske (Obiceiuri rituale în legătură cu agricultura)*, *Narodopisny Věstník cecoslovanky*, XXIV, 3-4, 253-5. Un foarte documentat studiu de folclor comparat. Autorul se ocupă, în continuare (1-2; 41-91), de practicile rituale înainte de sămănat și în preajma secerișului, urmărindu-le aproape în toate ținuturile agricole ale Europei. Materialul românesc e mai puțin utilizat, sau aproape de loc, dat fiind că niciuna din colecțiile noastre de folclor n'a cunoscut o traducere străină. O singură dată e amintit, — din Pamfile, „Agricultura“, — obiceiul pe care îl au unii sămănători de a-și unge, în semn de rod, minile cu unt sau slănină.

*

Karel Stloukal, *Ceska kantelárj dvorská, 1599-1608 (Cancelaria Curții cehe de la 1599 la 1608)*, Praga 1931. Lucrul cancelariei imperiale din epoca lui Rudolf al II-lea, care-și împărția timpul între Viena și Praga.

*

Jaroslav Vlček, *Dejiny české literatury (Istoria literaturii cehe)*, Praga 1931, ed. a 2-a, revăzută și complectată, I-IV.

Literatura cehă s'a bucurat de întinse cercetări, începute încă din 1792 cu „Geschichte der böhmischen Sprache u. Literatur“ a lui J. Dobrovski și continuate rînd pe rînd de J. Jungmann, P. J. Safarjik, J. Jireček, Václav Flajshans, J. Jakubeč, Arne Novák, H. Jelinek și autorul de care ne ocupăm. Fără îndoială că între toți acești cercetători sînt diferențe de concepție care îi situează pe poziții diferite în fața materialului de istorie literară.

Jaroslav Vlček a rămas în toată vremea cercetărilor sale partizanul școlii lui H. Hettner, din care volumul III, apărut acum, aduce ca motto următoarele: „Bibliographische Vollständigkeit ist

nirgends beabsichtigt. Die Litteraturgeschichte ist nicht Geschichte der Bücher, sondern die Geschichte der Ideen u. ihrer wissenschaftlichen u. künstlerischen Formen“. Deci o Istorie a ideilor și formelor artistice puse oricînd în serviciul unei sintese a civilizației umane. Cele patru volume cu peste o mie de pagini împart istoria literaturii cehe după o normă pe care în general au adoptat-o toți istoricii literari: volumul I, apărut întâia oară în 1897, se ocupă de cele mai vechi monumente literare (1086 = Codex Vychradensis; cronicarul Cosma = 1045-1125) până după „secolul de aur“ (1550); vol. II, ediția întâiu în 1921, cuprinde evenimentele literare de la „secolul de aur“ și până în secolul al XVIII-lea; volumul III, — prima ediție în 1898 —, e plin de literatura secolului al XIII-lea, iar volumul IV, tipărit în 1914, continuă până la 1840.

Vlček are pagini frumoase și întraripate. Frasa plină de sinuoșități și imagini captivează și ușurează lectura secolelor de literatură ceică, pe care alți autori le-au încărcat cu date, împărțiri și subîmpărțiri epocale, după o tainică matematică a istoriei.

*

R. P. Masani, *Le Folklore des Puits dans l'Inde et spécialement à Bombay*, traducere din engleșește (Folklore of Wells, being a Study of Water-Worship in East and West), Bombay, 1918, de M-me Louise Marin, publicată în *Revue de l'histoire des Religions*, CIV, 4-5, 931, pp. 221-71.

În 1908 Municipality din Bombay întreprinse o campanie de curățire a puțurilor pline de anofelul malariei. Autorul (R. P. Masani) era atunci secretarul edilității orașului, prin mîna căruia trecură o serie întreagă de dosare pline cu credințe și superstiții practicate de populația din Bombay. El le-a adunat cu grijă, comparîndu-le cu practicile din culegerile occidentale, și le-a publicat într'un volum cu titlul de mai sus. Traducătoarea a lăsat la o parte materialul comparativ și a tălmăcit numai faptele din folklorul indian, ca presintînd un mai mare interes pentru cercetătorii de folklore comparat. Sînt pagini pline de ceremonii religioase desfășurate în preajma fîntînilor cu apă „sfîntă“ sau lacurilor miraculoase.

*

M. Jouval, *Les chansons mythologiques lettonnes, publiées avec une traduction française*, Paris, 1929, 239 pagini.

Publicind aceste cintece cu conținut mitologic și presintindu-le de-odată și în traducere francesă (textul leton în stînga și traducerea în dreapta), autorul a adus o contribuție importantă pentru studiul comparat al miturilor și legendelor religioase. Mai întăiu, cintecele acestea probează odată mai mult că și în domeniul literaturii populare au avut loc simultaneități în compoziție și în fenomenul de creștere și răspîndire al unui motiv. Astfel, elementele păgîne și creștine se împletesc de așa natură, încit Dumnezeu apare cînd creștin, cînd păgîn; și pasagii din poeziile pioase sînt impregnate de superstițiile și credințele duhurilor rele. Divinitatea se amestecă printre zeitățile păgîne cu Isus și Fecioara Maria, pe căile colindelor noastre ¹.

DĂRI DE SAMĂ

Al. Bocănețu, *Mănăstirea Moldovița*, Cernăuți 1933.

D. Bocănețu dă o bogată expunere și din punctul de vedere artistic asupra fundației lui Alexandru-cel-Bun, înlocuită prin a lui Petru Rareș, la Moldovița (frescele de la cea d'întăiu zidire, despre care pomenește și autorul, ar trebui fotografiate, copiate chiar în colorii, cît mai este vreme). Turnul de la intrare (v. p. 6) e de sigur din veacul al XVII-lea: aceasta o dovedește felul cum se presintă în marginea sculptată stema Moldovei, curiosul leu încoronat tot de acolo, plăcile înflorite care sînt adause pe dînsa și chiar colacul împletit pe care se sprijină acest tighel. După d. Henry se dă o largă parte descrierii iconografice a unei picturi care e cu desăvîrșire superioară. În scena bațjocuririi lui Hristos (p. 33), Irod are costumul și coroana unui Domn moldovean contemporan. Tot așa și șeful ostașilor la pagina 35.

Capitolul al II-lea cuprinde partea istorică, care trebuia pusă, poate, la început. Ea constă mai mult, cum era și firesc, din înșirarea daniilor. La pagina 32: „Tătărița“ e, românește, Tătărca.

Într'o a treia parte e vorba de cultura dezvoltată înăuntru și în jurul frumosului lăcaș.

¹ S'a mai notat în această revistă.

O listă completă a egumenilor și o bogată bibliografie (dar nealfabetică) termină prețioasa lucrare.

* * *

Nicolae Țimiraș, *Ioan Creangă, după documente vechi, însemnări și mărturii inedite*, București 1933.

Pe baza și a unor documente aflate la nora marelui povestitor popular, d. N. Țimiraș dă o nouă biografie, foarte bogată și bine scrisă, a lui Ion Creangă. Bine face autorul că înlătură legenda omului neîngrijit și soios pe care au creat-o aceia cari n'au cunoscut pe adevăratul dascăl și scriitor.

* * *

Ion I. Nistor, *Alexandru-cel-Bun, cu ocaziunea aniversării de 500 de ani de la moartea lui; Locul lui Alexandru-cel-Bun în istoria civilizației creștine, discurs comemorativ*, Cernăuți 1932; 2 broșuri.

În cea d'întăiu publicație comemorativă a d-lui I. Nistor despre Alexandru-cel-Bun, forma de vulgarizare are totuși o deosebită distincție literară. Scurta expunere e sprijinită pe izvoare, citate în note. Interesant în deosebi capitolul intitulat pitoresc „Paratlasia moldovenească” (v. Paradunavia bizantină). La p. 34 Marina, în loc de Maria. Hușul n'are, de sigur, a face cu Hushiții (p. 40). „Cosial” îmi pare a fi Suceava, cetită pe pașaportul slavon. Stana să fi fost soția cu cununie a lui Alexandru?

În a doua se află o remarcabilă sintesă istorică, în aceeași formă literară îngrijită. Dar de ce încă (p. 7) „Lituon” în loc de Litovoiu? Și comparațiile de la sfârșit cu alte personalități istorice sînt bine alese.

* * *

M. Guignebert, *Jésus* (în colecția „Bibliothèque de synthèse historique, L'évolution de l'humanité”), Paris, 1933.

D. Guignebert tratează subiectul, pasional, peste măsură de delicat, ca un filolog care examinează critic izvoarele. În introducere d. Berr vorbește clar și dur, refăcînd în parte textul d-lui G. (v. p. 209): „De son physique on ne sait rien. Sa simplicité d'homme du peuple et même son inculture n'excluent pas une intelligence naturelle”. Autorul însuși, care se ridică împotriva „ortodocșilor”, e mai puțin categoric. Creștinismul e „în logica evoluției religioase a Orientului grec”, deci nu „un fenomen neașteptat, singuratec,

excepțional, miraculos, care ar fi schimbat cu totul mersul spiritual al omenirii“. Se vede în „Nazarineanul“, nu un original din Nazaret, ci un titlu alipit persoanei lui Isus (Sfântul lui Dumnezeu“). Mărturiile evangheliștilor sînt scrise după douăzeci, patruzeci, cincizeci de ani (p. 41), deci „tradiție foarte alterată“, cu scopuri de propagandă pentru „menitul mîntuirii“; forma actuală e nesigură. Nașterea miraculoasă e prezentată ca „mituri căzute în domeniul public și povești de folklore“ (p. 113. Se pune alături cu povestea lui Perseu și a Danaei, etc.). Se încearcă o restituire de mediu și precisarea raporturilor cu Ioan Botezătorul. Este un capitol care se cheamă „la face psychologique“ (asămănare cu Socrate, p. 209). Și predicția e redusă aproape la neant: „une poussière de sentences“ (p. 281), unită cu „une sorte d'effusion“ (p. 297). Abia scapă unele parabole (p. 303). Nici titlul de „fiu al lui Dumnezeu“ n'ar fi autentic și contemporan (p. 319). Se tăgăduiește și „universalismul“ lui Isus (p. 385). Lungi discuții asupra sensului „Împărăției“ lui, asupra „Tatălui“ și a vieții de veci. Se recunoaște totuși noutatea noțiunii morale a „iubirii“. Concluzii: nu Isus, ci ucenicii lui ar fi creat creștinismul. Cartea, judecată chiar în afară de orice sentiment de pietate și de orice credință religioasă, e aspră, seacă și tristă, — sufletește săracă.

* * *

I. Lupaș, *Documente istorice privitoare la moșiile brîncovenesti din Transilvania și Oltenia*, 1654-1823, Cluj 1933.

Păr. I. Lupaș dă o colecție de documente păstrate în Museul Bruckenthal de la Sibiu, întovărășindu-le de o prefață care le explică.

Avem întâiu actul prin care văduva lui Gheorghe Rákóczy, Susana Lorántfi, cedează, după cererea lui Matei Basarab, moșia Simbăta-de-sus lui Preda Brîncoveanu, nepotul acestui Domn (28 Maiu 1654). Se trece apoi la legăturile Mariei, văduva lui Constantin-Vodă Brîncoveanu, cu această moșie. Se începe cu reproducerea cererii făcute de cunoscutul Dindar pentru ca stăpînul său, Domnul, să poată cumpăra avere imobiliară în Ardeal (pp. 30-1, no. 3), el însuși, Dindar, dorind să se așeze la Sibiu (no. 4). N-le următoare privesc soarta acestei petiții. La 24 Maiu Împăratul satisface dorința Domnului vecin (n-le. 6, 7, 8). Pentru a se putea lucra la cetatea din Alba-Iulia se primesc 100.000 de florini de la

Brîncoveanu în schimb pentru „unele sate ardelenesti“ (p. 40). Urmează o listă, redactată la 1722, a posesiunilor rămase după Constantin-Vodă în Oltenia (no. 10): unele din ele sînt stăpînite de ofițerul imperial Pivoda, de alți ofițeri (și un „Moscovit“) și de deosebiți boieri. Doamna Maria presintase o reclamație în numele nepotului de fiu (no. 11). Plenipotentul ei, Gheorghe din Trapezunt, reclamă, și în numele ortodocșilor din Brașov și Făgăraș, biserica din această din urmă localitate, pe care o ocupase episcopul unit Patachi (no. 12). Consiliul de Războiu se declară contra hrăpirii (n-le 13, 14, 15, 16). Și Constantin Brîncoveanu va cere aceasta (1761) (no. 21).

La 1744 găsim o plîngere a cunoscutului conte Nicolae Roset că se caută a se atinge la Viena averea unui nepot al său, fiul fiicei Elisabeta și al locotenentului von Jenson (no. 17). Și Constantin Brîncoveanu intervine în această afacere (n-le 18 și 20).

Relații bănești între acesta și Samuel Dobosi și urmașii lui se cuprind în n-le 22 și urm.: erau amanetate pentru o sumă de 7.000 de florini moșiile familiei, Sîmbăta-de-sus, Poiana Mărului și Berivoiu. La 1766 și Nicolae Brîncoveanu discută, printr'o scrisoare românească la care se adaugă altele în latinește și italienește, aceste interese (no. 24). Scrisoare românească, transcrisă în litere latine cu ortografia ungurească, de la Manolachi Brîncoveanu, 19 Maiu 1768, no. 29 (zice: „siniori“ moștenitorilor, ginerii lui Dobosi): tatăl său, „taica“, murise, și el se socotia cu fratele. „Nu vom lăsa pe nimene mîhniți măcar de un ban.“ Acum „s'a căsătorit și el din vrerea lui Dumnezeu“ și cere împărțirea averii părintești. Dar pe urmă are îndoieli și vrea să i se arăte sinetul (p. 93). La 1771 cere, de la Brașov, uneia din fetele lui Dobosi să zăbovească execuția asupra moșiilor (no. 43), ceia ce nu se face, și moșiile sînt ocupate. Berivoiul e însă reluat cu sila (no. 60). Se recapătă și Sîmbăta-de-sus pe la 1803 (no. 1803). La 1823 și această moșie și Poiana Mărului sînt dăruite de Grigore Brîncoveanu bisericii grecești din Brașov (no. 74). V. și Actele Companiei grecești, tipărite de mine.

* * *

Henri Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène. Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la civilisation celtique* (în „Bibliothèque de synthèse historique, L'évolution de l'humanité“), Paris 1932, 2 vol.

E o operă postumă, puținel aranjată de prieteni. Lucrarea, așa de meritorie, începe, în introducere, cu mărturiile grecești asupra Celților și cu fixarea moștenirii celtice la Galo-Romani (Statul, nu). Se explică numele și se definește rasa (ea e una singură la Celți și la Gali). Mai pe larg, firește, despre limbă. Urmează note arheologice despre epoca La Tène (ilustrații) (în legătură cu această artă, aceia a miniaturilor irlandese din secolul al VI-lea, în care ar fi și elemente germanice, p. 133; veche influență greacă a „vrîstei de aur“, p. 155, vizibilă în scenele de luptă de la p. 142; influențe orientale prin vecinătatea cu Scitii, p. 156).

„Mișcările“ formează a doua parte, începînd cu despărțirea între grupul din Irlanda și cel brito-galic. Multe observații de detalii interesante și asupra multor subiecte neceltice: păstrarea velarelor la Veneții iliri (Aquileia) față de labialisarea de Balcanici. Dar și aici ușoara explicație a migrațiilor de popoare (p. 165). Asupra numelor geografice luate de Germani de la Celți, p. 178 și urm. În *Irlandesă dana înseamnă: răpede. Ister* e numele iliric și oriental al râului (p. 180). Dacă Lauterbach vine de la celticul * *lautron*, ne putem gândi la Lotrul nostru (v. p. 180). În schimb, în Franța nume de riuri și munți ligure sau „de și mai departe“ (p. 183). Hubert crede că și Sarmatii au putut fi Slavi (pp. 190-1). Un capitol despre venirea Celților în Insulele Britanice. Belgii sînt „oamenii cu sace“ (p. 279). Se urmează apoi cu expansiunea celtică pe continent. În Elveția se întîlnește de năvălitori civilizația din palafite, de caracter hallstattian, în Italia o alta. Celții ajung în Stîria (p. 335), foarte larg în Spania.

Volumul al II-lea se ocupă de „marea invazie celtică în Italia“. Pentru înaintarea până la Marea Neagră, pp. 40-5. Antariații ilirici sînt arătați pe râul Tara (p. 41, nota 3). Dar această pătrundere e reluată pe larg în capitolul II (p. 46 și urm.). Scordiscii ar fi rămas de pe urma acestui val, în jurul Singidunului-Belgrad (p. 51). Până la 193 în Balcani Statul celt al regelui Kavaros (p. 52). La p. 52 Ratiaria, nu „Ratraria“. Linia nu e oprită de autor la Isaccea, al cărei predecesor, Noviodunum, îi pare dubios (p. 52). El vorbește de „Britolagii“ lui Ptolemeu, de Aliobrix și de Camodunum pe „locul“ actualului Zalesczyk, de Kabarii gali ai lui Pausanias. Celții atacă și Olbia. Ar fi mers până la Marea de Azov (p. 54). De cei din Asia Mică e vorba pe urmă (p. 54 și urm.). Se semnaleză și mercenarii gali în Egipt, dar cu nume

grecești (pp. 61, 63). Comparația repetată cu ienicerii e falsă: aceștia nu erau o bandă militară liberă. „Celticei danubiene“ i se dă un întreg paragraf (p. 69 și urm.). Tauriscii sînt cei de la Tauern, cum Scordiscii au a face cu muntele Scar (Șardag) (p. 69). Pe Drava, de ambele părți, *Ambidravii* lui Pliniu, pe Isonzo, *Ambisontes* (*ibid.*). În Panonia, *Osii*, *Araviscii* (v. *Boerevista*). Și Noricul, de la orașul Noreia, are nume celtic (p. 70). Se dă liste de nume celte, între care Capedunum, Viminacium (pp. 70-1). Și nume de persoane (p. 71). Și Iapozii ar fi fost amestecați cu Celți (*ibid.*). Influența asupra Dacilor, pp. 72-3 (de două ori: Apatriđa pentru Apahida). Celții ar fi făcut pe valea Dunării ce au făcut Grecii pe Mare (pp. 75-6). Imitarea monedei macedonene pp. 77-8.

Apoi întoarcere la Vest, în Italia și Spania — aici sîntem în plină istorie romană —, în Germania și Galia: Cimbrii și Teutonii își au, firește, locul. Despre rolul Dacilor puțin, și nu totdeauna cu totul exact (pp. 137-8).

Capitolul V dă „tabloul Galiei Celtice“.

Partea a doua din vol. II arată căderea ansamblului celtic. Două pagini și despre aceia a coloniei dunărene (pp. 186-8). Se trece apoi la cucerirea romană în Britania. De ce „Carausien“ în loc de Carausius, la pagina 195? Invasiile germane și normande acolo, p. 198 și urm.; pe larg situația contemporană în Irlanda.

Partea din urmă dă „sociologia“ celtică.

* * *

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, III, *Junimea*, București 1932.

Acest al treilea volum nu are bogăția și varietatea celorlalte.

Întăiu corespondența lui Czihak filologul, care se vede că se interesa mult și de mișcarea literară de la noi și scria destul de bine românește (v. no. XIV, în care se ocupă de chestia evreiască la noi).

N. Xenopol, trimes ca bursier al „Junimii“ la Paris, arată ocupațiile colegilor săi, Lambrior, Panu, Volenti, Mincu (care a făcut și versuri; p. 51). Interesante asprele critici (și ale lui Volenti) asupra poeziei de războiu a lui Alecsandri, p. 52. Xenopol e pentru Germani și contra Francesilor (p. 54, no. II).

Scrisorile lui Ion Ghica sînt banale. O scrisoare de la Guber-

natis, fost coleg la Berlin, în 1863, al lui D. A. Sturdza (p. 64), de la care scrisori fără conținut cultural. Scurte răvașe de colaborator la „Convorbiri“ ale lui Iosif; două ale lui Delavrancea, cu același rost, Eminescu se supără (pp. 144-5) de amestecul lui N. Basarabescu la *Timpul*. Știri despre el într'o scrisoare a lui I. G. Sbiera, pp. 116-7. Două scrisori ale lui Creangă adresate lui Slavici (pp. 119-21) și una lui N. Gane (p. 123). Două ale lui Vlahuță despre Eminescu în 1884 (pp. 124-5). Eminescu către Slavici (1877), pp. 126-7.

Scrisorile lui Maiorescu către Slavici nu răspund de loc înălțimii și nobleței de cugetare ce s'ar putea atribui unui om de reputația și de situația lui. Se fac glume pe socoteala titlului Doamnei României. Se tratează bietul Lugoșianu de „netrebnic“, D. Ollănescu de „secătură de caracter“. În ce privește lupta Ardelenilor, „știi că nu sînt partisan al martiriului de prisos“ (p. 172). Se arată mîndru că a vorbit cu regele de „500 de ori“. Cu privire la meritosul Brote: „am vorbit cu Brote de cinci ori în viață și prin urmare nu-l cunosc“. Și ce siguranță în ce privește viitorul junimist! Critica de cuvinte față de Gane (pp. 177-81) e meschină. E contra publicării în „Convorbiri“ a lui „Moș Nichifor Hara-bagiul“ (și cu ce glume!) (p. 180). Dar recunoaște „sufierea măreață“ la Eminescu (*ibid.*). Traducerea din Hurmuzaki de care se vorbește la pagina 180 nu privește „Documentele“, ci volumul I din povestire (*Fragmente*): aflăm deci cui îi e datorită acea frumoasă formă românească. O dragoste a lui Eminescu pentru „cam corpulenta“ d-nă Poenaru-Lecea, p. 183. Se vede că așa de sigur era în 1876 Carp că Turcii vor veni la București, că i-a propus lui Maiorescu să-l ascundă la Țibănești; acesta a judecat lucrurile mai calm (p. 181).

Scrisori ale lui Iacob Negruzzi către Slavici despre literatura acestuia (și despre o poveste „Ioan a Maicăi“, care nu s'a publicat; p. 199). Eminescu făgăduise, la 1877 „poemul călugărului“; p. 201. O corespondență a lui Coșbuc cu Slavici, p. 214 și urm.: „d-ta mi-ai dat primul impuls de a păși în lume“, 1886; student bursier al fondurilor grănicerești, el se gîndia a trece la Seminarul din Gherla, pp. 214, 216: „mama, și în deosebi tata, vrea cu orice preț numai popă să fiu“; „după trei ani de facultate, îmi cată să mă călugăresc“; „m'aș duce și pandur' de temniță, numai să scap de necazurile toate ce le poartă ei (părinții) pentru mine

și eu pentru ei"; e și bolnav în tot timpul; dar gătise 480 de bucăți ale unei „Antologii grecești“; se adauge hazlia poveste „Dric de teleguță“, p. 218 și urm. Scrisori de la Vlahuță, din războiul și de după războiul. Una, neînsemnată, a lui M. Kogălniceanu. Pentru formarea „Junimii“ o scrisoare a lui Iacob Negruzzi din 1865, p. 347 și urm. Pentru „Convorbiri“, p. 351 și urm. Scrisoare a lui Negruzzi către A. D. Xenopol, cu propunerea de lucrări, pp. 364-5 (Mart 1868). Atac contra lui Alecsandri, p. 376. De la Jarník scrisori cu privire la editarea unei cărți (stilul românesc e curios). Scrisori ale lui Slavici către dînsul. Scrisoarea „d-nei Maiorescu“ e a celei d'intăiu, de origine germană.

* * *

În *Mem. Ac. Rom.* d. Sextil Pușcariu publică pagini judicioase despre „B. P. Hásdeu ca lingvist“.

* * *

D. Lucian Predescu tipărește pentru doctorat un studiu asupra lui Coresi (*Diaconul Coresi*, București 1933).

Coresi nu mai e socotit de mine ca un nume de familie și un nume grec: Koressios (cf. p. 7): de aceia nu se pot lega toți cei cari se chiamă așa într'o singură genealogie. N'am confundat pe Coresi diaconul cu un altul, fiul Logofătului Bunea (*ibid.*, p. 7, nota 2). A schimba o părere veche cu una nouă nu e „a se contrazice“. Am putut avea o părere în *Sate și preoți din Ardeal* la 1902, dar în *Istoria literaturii romîne*, I, p. 176, am spus atîta că *numele* e grec, iar nu diaconul („Coresi era aiurea un nume de familie... Dar acest nume grecesc se prefăcu la noi în nume de botez“). Coresii străini sînt urmăriți cu atenție. La p. 9, nota 26 nu rectific 1595 pentru 1596: data de 1595 e pentru prima parte: volumul e XXIII, nu XXII. Încercarea de a aduce pe Coresi din Chios prin cucerirea insulei Chios de Venețieni la 1494 e imposibilă. Chios a fost genovesă fără întrerupere și nu se poate vorbi de cucerirea venețiană și prigonirea „groaznică“ a Grecilor. Cantemir, citat de d. Predescu, inventează pe de-a 'ntregul, și nimeni nu se adresează la dînsul pentru informații despre Istoria Imperiului otoman. Nu înțeleg iarăși de ce, devenind catolici Grecii, ar trebui să „lepede pe os“. Toată argumentarea de la pagina 11 se sprijină pe necunoașterea împrejurărilor în provinciile tur-

cești pline de catolici. Despoierea documentelor pentru a găsi pe diaconul Coresi și omonimi merită toată lauda: nu se poate mai multă răbdare și precisiune. Trimeterea la p. 30 a *Bibliografiei* Bianu-Hodoș în nota 72 nu corespunde. Mențiunea călătoriei lui Coresi la Brașov se dă din nou în vol. XI din Hurmuzaki, tipărit de mine, la pp. 809-10. Foarte amănunțit se descriu cărțile tipărite de diacon. Judicioase observațiile asupra Evangheliei lui Radu Mănicescu, care nu a copiat după tipar. La p. 25 cred că trebuie cetit Anderco în loc de Ardenco.

D. Predescu crede că „istorici“ pun moartea lui Petrașcu-Vodă și (nu „Ion Petrașcu“) în 1557. Dar socotelile Brașovului (Hurmuzaki, XI, p. 797) spun limpede că la 3 Ianuar 1558 a venit vestea la Sibiiu. Semnalarea, după revista *Slavia* din 1926, p. 190, a unei noi ediții a Evangheliei slavone a lui Coresi, cu mențiunea ca tipograf a lui Călin diacul (pp. 51-2). Tipăritura din 1493 la păr. Ursăcescu nu se poate admite (v. p. 55, nota 3). N'aș crede nici în calitatea de traducător a lui Coresi (p. 65).

Curios e prezentat începutul Reformei, cu „reformații“ ei, începînd cu „Giovanni de Medici, un nobil ambițios și doritor de lux“, care vrea să termine Sf. Petru din Roma, „în acord cu Papa Leon X“, și cu Luther „proscris“ și „ieșind din tagma clericală“, pp. 71-2. Calvinismul n'a ieșit din „desbinarea luteranismului“, ca o „ramură“, pe „chestia pîinei și apei cari ar ieși din trupul și sîngele lui Hristos“ (p. 72). Păcat că o lucrare așa de muncită¹ să cuprindă asemenea rînduri! Nota despre catehismul românesc din Sibiiu nu e o „adresă“, p. 73. La p. 79, nu trebuie îndreptarea „confecisset“ pentru „defecisset“: „deficere“ e „a muri“. Toate documentele citate la p. 83 sînt reluate în Hurmuzaki, XV.

Urmează o bogată bibliografie.

* * *

Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș, Tîrgul-Murășului* 1932.

Această lucrare asupra Tîrgului-Murășului e redactată și după documente inedite. O parte cuprinde geografia și statistica. Istoria

¹ V. totuși amănunțita critică, foarte sinceră, a d-lui Dan Simonescu, *Diaconul Coresi* (București 1933). Răspunsul d-lui Predescu e neîndreptățit și injurios.

e presintată și în capitole răzlețe înainte de acela care se ocupă de „istoria politică“. Partea privitoare la Secui se pierde prea mult în analiza vechilor păveri: nu se poate pleca decât numai de la documentele autentice, iar acestea, cum o recunoaște și autorul (p. 52), sînt numai din veacul al XIII-lea, Știri nouă din Archivele locale se dau mai ales pentru epoca lui Mihai Viteazul. Nouă e și partea despre împrejurările de la 1848. Pagini prețioase despre evenimentele din timpul marelui războiu. Un capitol special cuprinde situația culturală. Pentru protopopol Nicolae Panovici știri și în Documentele Companiei Orientale din Brașov, publicate de mine. Și cite ceva nou despre Șincai (p. 272 și urm.). Se arată că Petru Maior nu s'a putut naște la Căpușul-de-Cîmpie, unde tatăl său a trecut mai târziu numai, ci la Tîrgul-Murășului chiar (p. 277). Era dintr'o familie de „zileri“ (p. 278). La 1795, inspector școlar (p. 279). Cîteva pagini și despre viața economică.

* * *

Mihail Gr. Romașcanu, *Banca Națională a Moldovei*, București 1932.

Eleganta broșură a d-lui Mihail Gr. Romașcanu, autorul unor cercetări economice cu privire la monedele românești, nu cuprinde numai încercarea de a întemeia în Moldova d'înaintea Unirii, supt Grigore-Vodă Ghica, o Bancă Națională, dar și o introducere de un larg orizont în care se cercetează condițiile sociale ale principatului, și chiar ale Munteniei în prima jumătate a veacului al XIX-lea, după tratatul de la Adrianopol (la partea privitoare la Evrei era de întrebuițat și studiul meu despre breasla blănarilor din Botoșani, în „Memoriile Academiei Romîne“; la p. 25: Lefèvre, *Hauterive*; în general studiul nostru în aceleași Memorii, și separat, despre Evrei în țerile noastre — autorul se informează de la N. A. Bogdan). Poate că trebuiau utilizate direct publicațiile mele privitoare la Domnia lui Vodă-Știrbei. Intre datornicii întreprinderii, care a dat faliment, și V. Alecsandri (p. 93) și M. Kogălniceanu (p. 144), și chiar Victor Place (p. 115). Se întrebuițează pe alocuri și inedite. Se recunoaște ca autor al unui plan de „Bancă Românească“ Place însuși (p. 129, nota 1). Cîteva planșe necunoscute.

Tot d. Romașcanu dă, în broșura *Însemnări* (București 1932), biletul de împrumut al guvernului revoluționar din București, cu

lupoaica și vulturul, iar în medalion „Rumânia una singură și nedespărțită“; ca scop „independența și libertatea Romîniei“. Iscălesc D. Brătianu, Ștefan Golescu și Rosetti. Tot acolo despre o încercare de „Bank-Port-bills“ la 1865.

* * *

I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contimporană a Romîniei, 1881-1916, vol. I, Mișcarea socialistă, 1881-1900*, București [1933].

D. I. C. Atanasiu își propune să dea la lumină în mai multe volume, nu „memoriile“, căci răspinge acest termen, ci amintirile sale și, fost socialist, începe cu acelea care privesc o mișcare odată condusă de intelectuali cu milă de cei mici și săraci, iar pe urmă căzută în minile unor vulgari profesioniști, oameni de clasă, cari au dus-o unde e astăzi. Promite a da pretutindeni o basă documentară afirmațiilor sale.

Răzimat și pe informația dată de d-na Sofia Nădejde, d. Atanasiu presintă întâiu acțiunea din Iași, „științifică“ până la pedantism și indigenă până la grosolanie. Nici acum figura inițiatorului, dr. Russell, nu iese din umbra legendei. Aflăm că apărarea fraților Nădejde, dați în judecată și pedepsiți ca profesori pentru încercarea unei demonstrații supt acoperemînt, a fost luată, în „Timpul“, de Eminescu el însuși (p. 20). Foarte omenească scrisoarea din 1880 a lui Ion Nădejde, totuși așa de fioros la înfățișare și rebarbativ la orice tentativă de a intra în legătură cu dînsul. Vorbia de cutare plătit ca „să facă scandal pentru Roși“ — și el însuși era să moară în partidul liberal. În cronologia propagandei și în a „Contemporanului“, la care prin 1890 se putea colabora și fără a fi socialist (era epoca lui V. G. Morțun și a lui D. A. Teodoru) sînt multe nesigurante. Lipsește partea fraților Mayer, din Păcurari, blondul și bunul Carol, mai iutele Eduard, mai târziu doctor în medicină, cari aveau legături cu liceele și în casa cărora se făceau conferinți (eu, elev în clasa a VI-a, am căutat să deslușesc „Capitalul“ lui Karl Marx).

Dar d. Atanasiu, Gălățean format la București, știe mai bine ce s'a făcut aici, la „Drepturile Omului“ (aflăm că și G. D. Palade a făcut parte din acest cerc). Aici nu se face cultură, știință și literatură, ci militantism socialist de sistem belgian (cel frances a venit *pe urmă* cu Gh. Diamandy). Admirația pentru vechiul revoluționar C. A. Rosetti dădea o înfățișare de radicalism burghes

curentului. Fiul lui Rosetti, Mircea, era un vecin de ideal. Radicalismul lui Panu, descălecat din Iași, a și prins pe d. C. C. Bacalbașa. Ziarul era foarte bine redactat, dar destul de puțin citit.

Impresii personale se dau asupra congresului studentesc de la Botoșani, cu ceartă și bătaie în jurul chestiei evreiești (G. Costin Vellea, profesor de geografie la liceu, nu era socialist și poate nici poet; p. 43). Ele continuă cu presintarea lui Anton Bacalbașa și a lui Gherea. Partea aceasta e mișcată și deosebit de vioaie. Frumos portretul prietenesc al lui Ion Nădejde. E vremea ziarului „Lumea Nouă“, cu un caracter ruso-romînesc. Pe această linie se urmărește de acum întinderea socialismului în România. Firește se face un larg loc organizației din Galați.

Presintată în capitole care cuprind fiecare una din chestiunile agitate, istoria partidului socialist unificat cuprinde multe lucruri care fac parte în adevăr din istoria țării.

Partea cea mai interesantă din carte e poate seria, ilustrată, a „figurilor socialiste“. Aici pagini foarte frumoase ale d-nei Isabela Sadoveanu despre d-na Sofia Nădejde.

N. Iorga.

C R O N I C A

În bogatul nr. pe April-Septembre din *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, Sibiu 1933, se cuprinde un studiu al d-lui Andreas Scheiner despre Țipseri, un articol întins al d-lui Richard Husz despre forma germană, găsită de d. Górká, a Croniceii slavone moldovenești. Aserțiunea editorului polon că e o legătură între Cronică și solia lui Ștefan la Nürnberg pentru a i se aduce de acolo un medic (actul în ale mele *Acte și fragmente*, III, pp. 73-4) nu se poate susține. Tot așa de puțin că unul dintre trimeși, Anton, ar fi fost șoltuz la Vasluiu, oraș fără colonie germană. Curioasă și afirmarea unor legături între cronicarul Hermann Schedel și Ștefan-cel-Mare, care de aceia s'ar fi adresat tocmai la Nürnberg. Ștefan suferia de podagră, nu de paralizie (p. 122). Nu e nicio dovadă că ar fi o lucrare a boierului „Hermann“; Hrăman, Hărman sau Hirman e un nume de țară; toate legăturile lui sînt cu Romîni. Toate relațiile cu cronicile slavone sînt fals interpretate. Lucrurile acestea le-am arătat, de altfel, în

„Buletinul Comisiei Istorice“. Cercetarea d-lui Husz arată că limba e corespunzătoare dialectului actual din Bistrița. Dar de aici nu urmează că autorul ar fi Hărman, localizat la Bistrița. — D. Karl Kurt Klein, conducătorul de fapt al revistei, revine asupra chestiei originilor săsești, contra d-lui Kisch. E o lucrare foarte erudită.—D. D. Găzdaru prezintă „Școala de filologie românească din Iași“, decretînd pe greoiul și confusul șef al ei, d. Al. Philippide, ca „întăiul“ în domeniul lui, un *Altmeister*, „cel mai învățat“, avînd „imparțialitate“ (se cunoaște brutalitatea manifestărilor sale), bogăție de informație, împărțire metodică precisă și chiar „adîncime filosofică“, apoi, în altă serie: „neobișnuită putere de lucru, puternică inteligență, bogăție de cunoștinți pe terenul filologic și adîncime de gîndire, însușiri care-l fac un cugetător *von Rang*“ (p. 236). Ce scrie e „ironic și plin de humor“ (mai ales!). Voluminoasele sale volume sînt „o operă gigantică“, „cea mai mare operă a științei românești“ (urmează zece rînduri de epitete). D. G. Pascu, așa cum îl știm, e „cel mai rodnic din filologii romîni“, „un spirit inventiv, îndrăzneț în prezentare și sugestii“, „unul dintre cei mai pricepuți cercetători pe terenul etimologic“; are „metodă, străduință și cunoștințele filologice necesare pentru oricine cercetează primele timpuri ale unei literaturi“. Și d. Pascu are o lucrare monumentală, consacrată istoriei literaturii romîne. E păcat că după d. Pascu ia loc un cercetător așa de serios, oricît i-ar fi rămas din formele „maestrului“, ca d. Iorgu Iordan, care însă n'ar admite singur că e „cel mai bun cunoscător al filologiei romanice în România“. Modest, d. Găzdaru termină așa: „Autorul acestor rînduri aparține și el prin studii și activitate școlii filologice din Iași“ și-și adaugă o bibliografie în care nu lipsesc lucrări de merit și de folos.—Dînd o largă bibliografie, de la Jerney încoace, pâr. Hans Petri reproduce pietrele de mormînt săsești de la Baia pe care le-am dat în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, Ianuar-Mart 1931. O pecete mai veche a Băii pare să aibă data de 12... Pentru rosturile Sașilor de acolo v. ale mele *Studii și documente*, V, p. 69, no. 1. Se pare în adevăr că unele pietre sînt din Cotnari. „Carnifex“ de pe cea publicată de d. Drăghiceanu înseamnă: măcelar.

Darea de samă, foarte întinsă, a d-lui Karl Kurt Klein despre *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII a*

d-lui Iosif Şchiopul, care ni-a fost trimeasă şi nouă, dar a cărei factură ne-a împiedecat de a vorbi de dînsa, e dispusă a admite neautenticităţi şi interpolaţii, care ni se par imposibile. Pentru partea a doua, chestia cu Tatarii i se pare autorului recenziei prea simplă; la grosolăniile ca acelea ale „recenziei“ pe care d. Klein o pomeneşte nu mă pot coborî să răspund. — Interesantă darea de samă despre lucrarea nouă a d-lui Carol Müller, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der deutschen Siedlungen bei Sathmar in Rumänien*, Stuttgart 1932 (daş se ieau în serios închipuirile d-lui Diclescu: „jedenfalls haben die gepidischen Germanen in Dazien eine mehr hundertjährige Staatsbildung gezeitigt und sind daselbst durch 6 Jahrhunderte hindurch erwiesen (!)“). (Şi Voevozii din Anonim sint tot Gepizi...) Pentru Sătmar s'a propus „flamandul Zoutmarkt“. Autorul recenziei e d. Albin Fr. Scherhauser. Şi d. Arnold Pancratz aduce omagiile sale d-lui Philippide.

*

În *Arhivele Otteniei*, XII, 65-6 se reproduce un articol de N. Iorga despre „Craiova şi Unirea“. Un studiu mai întins al d-lui Al. Bărcăcilă despre trecutul, şi medieval, al Severinului. Pentru prima oară se dau teracotele smălţuite cu chipuri de păsări ciudate care s'au aflat pe locul vechii Drubete (pp. 30-1). Cîteva texte de superstiţie populară. Ceva, de d. Ioan Iósza, despre ordinul călugărilor profesori piarişti la Craiova. Despre Manolachi şi Nicolae Brîncoveanu note precise de d. Ilie Chiriţă. „Sarcofagii de piatră de la Romula“ de d. D. Tudor. Alte note arheologice de d. D. Berciu. Documente mai nouă. D. Ioan C. Filitti dă o erată, acceptabilă în parte, la lucrările mele şi ale altora. Reproduc din documente ce mă interesează; că le-a publicat şi altcineva nu mă poate hotărî totdeauna. Întărirea lui Mihai-Vodă Suţu avea în fotografia d-lui Romanescu foarte neted 1822: am verificat-o de mai multe ori; de aici ipoteza mea. A mă trimete la propriile mele liste cronologice aparţine unei metode noi, care e regretabil că se întinde. Cine ar putea crede că după tot ce am scris puteam să confund pe cei doi Domni cu acest nume şi că trebuie să mi se arăte că unul e Mihail *Grigore*? Argumentul că a treia Domnie e din 1801-2, acela însă hotărăşte contra ipotezei mele, presintată şi în această revistă.

*

În *Boabe de grâu* pe Martie se descrie, de d. Ludovic Kelemen, frumoasa biserică Sf. Mihail din Cluj, gotică, dar cu o splendidă uşă în stilul Renaşterii la sacristie, adăugându-se şi un portal baroc. Inceputurile sînt de pe vremea Angevinilor. Nu cred să fi fost aşa de greu să se „deslege“ o indulgenţă papală din 1349. De d. Iuliu Teutsch o presintare a Museului Săsesc din Braşov. Era preferabil să se înfăţişeze separat obiectele mai importante, şi ele nu lipsesc, în loc de a se da vederi de ansamblu. D. Henri H. Stahl descrie satul făgărăşean Drăguş (interesantă biserică de lemn) într'o foarte frumoasă bucată literară (pentru o solidă biserică „brîncovenească“ nu e nicio dovadă; v. cartea mea *Studii şi documente*, XIII, pp. 92-3). Note asupra sculptorului Carol Storck (alături, ciudate dihanii moderne).

În *Analele Brăilei*, IV, 2-3, o preţioasă catagrafie a Ținutului brăilean, scoasă de d. Mihail Popescu din Archivele Statului. Se vede buna stare a locuitorilor supț Turci. Sînt sămănate și știri culturale. Caracterul pur românesc al regiunii se învederează. — D. Gh. Mihăilescu urmează studiile sale de geografie istorică, în două articole de o potrivă de folositoare (la pagina 116: la 1540, nu 1550 Brăila a fost ocupată de Turci). 21 de familii evreiești la 1828. D. I. R. Bounegru adaugă notițe de pe cărți bisericești. D. S. Senilian analizează broșura lui Ion C. Lerescu și a lui Gr. H. Grandea, poetul, pe atunci, la 1866, studenți la Liège, pentru viitorul României, pentru dinastia străină și o confederație a Sud-Estului european. Foarte important documentul din 1664 al „mazililor din județul Râmnicului Sărat și a Brăilii“, pe care-l publică d. I. C. Filitti. Acești mazili, cu funcțiuni ostășești, își află originea în Banatul, întemeiat de Mihai Viteazul, al „Buzăului și Brăilei“. La 11 Iulie 1598, acesta vorbește în adevăr de „Banus noster Bozavariensis et Brailensis“ (Iorga, în Hurmuzaki, XII, p. 373, no. DLXVIII). „Scăniani“ trebuie să fie Scăuieni. „Bardușani“ pare curios. „Varnicul“ e firește „Vornicul“. „Mazilschioi“ e cu totul imposibil. „Neamuri“ nu înseamnă totdeauna urmași de boieri mari. (Așa de ușor se poate face o listă de „greșeli“ și la o singură pagină de tipar...)

În *Țara Bîrsei*, V, 3, d. G. Maxim-Burdujanu termină duiosa amintire a lui St. O. Iosif. D. Cândid Mușlea continuă studiul său despre protopopul Eustatie Grid, tatăl gramaticului Dimitrie Eustatievici. D. Iosif Șchiopul revine cu polemica sa contra autenticității diplomelor și actelor de basă pentru prezența Sașilor în Țara Bîrsei. *Ne quid nimis...* Dar optimismul autorului e de nezguduit. Darea de samă a d-lui A. A. Mureșianu despre publicația mea asupra Companiei din Brașov aduce și multe lucruri nouă, din ineditele strînze de d-sa cu ațita rivnă. Aflăm astfel (p. 269) că între „Grecii“ de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea erau Romîni din Cîmpina, din Săliște, din Vlașca, din Craiova, din Banat (*ibid.*). D. Axente Berciu tipărește ceva din scrisori adresate lui Avram Iancu.

*

În *„Neamul Romănesc pentru popor*, de la 1-iu Maiu, o foarte frumoasă variantă din Ghiță Cătănuță, „cu doisprezece catirași încărcăți de gălbinași“ și lupta lui cu „lotrețul“ (înseamnă micul hoț; nu e nume propriu).

*

În cartea de schițe a d-lui Ioan M. Paltea, *Din trecutul românesc: ce scriau străinii despre noi* (București 1933), la pagina 35 se dă o curioasă scrisoare pe care „prințul Grigore Ghica“ o trimetea din Brașov, la 26 Iulie „1828“, croitorului său parisian Schwartz, din Paris:

„Am primit scrisoarea dv. din 20 Iunie, la care aș fi răspuns imediat dacă nu mi-ar fi fost trimeasă întâiu la București și apoi de acolo în Ardeal.

Din nenorocire pentru mine și pentru dv. nu vă pot achita datoriile din cauza condițiilor care bîntuie toată lumea. După cum cred că ați citit din ziare, în țară la noi am avut holeră, ceia ce ne-a făcut să fugim. După holeră am avut revoluție, care ne-a trimes în exil. În momentul de față vă scriu dintr'o țară străină. Vedeți dar bine că nu mă pot gîndi să vă plătesc.

Fiți însă fără nicio grijă și vă rog să nu acușați cînstea mea.“

Originalul frances mi l-a dat d. Pantea.

Fiind vorba de holeră și revoluție am constatat că nu poate fi decît 1848 și deci Grigore Ghica nu poate fi Domnul de la 1828, care nici nu scria franțuzește.

*

În *Cercetări istorice*, VIII-IX (1932-3), no. 1, d. N. Corivan prezintă misiunea lui Ioan Bălăceanu la Napoleon al III-lea după alegerea lui Cuza-Vodă: se învederează pentru întâia oară antagonismul dintre conservatori, cari cereau cit mai iute, din invidie, prințul străin, și radicalii, cărora li trebuia înainte de toate Unirea înfăptuită; era și chestia legăturii cu Ungurii, în fața căreia I. C. Brătianu ridică problema Ardealului. Studiul, sprijinit pe documente din Arhivele Ministeriului de Externe din Paris, pare a face parte dintr'o lucrare mai întinsă. În anexă se dă scrisoarea din 17/29 Maiu 1859 a Domnului român către Împăratul Francesilor: el cere asentimentul acestuia ca „să facă Unirea“ „direct și personal“, fără „puterile constituite“ și fără „mulțime“. — De d. Mihail Galan un lung studiu despre „dificultățile aplicării Regulamentului Organic în Moldova (după inedite în Arhivele din Iași; astfel de lucrări ar trebui încurajate cit mai mult în loc de a reveni asupra unui trecut care e une ori definitiv fixat). În ce privește partea judecătorească, am un vast material care așteaptă numai posibilitatea de tipar. — D. Ilie Minea mîntuie publicarea pomelnicului de la Bistrița, căruia-i adaugă un larg comentariu. Interesantă rubrica de la pagina 51: „Cești boiari în războiul de Turci au perit“. Se relevează creșterea interesului lui Ștefan-cel-Mare pentru Bistrița, după ce, la 1484, arsesse Putna (de aceea și îngroparea aici a fiului Alexandru) (v. pp. 65-6). Plausibilă și explicația că actualul caracter al mormintului ctitorului e datorit refacerii de Alexandru Lăpușneanu (p. 65, nota 6). Tot așa și observația că Alexandru-cel-Bun înțelegea să se lege direct cu Roman (p. 67). Costea apare și aici: deci el ar fi în adevăr soțul Mușatei; e, după nume, un Grec. D. Minea ar vedea încă o problemă, de și mi se pare că azi avem rezultate cîștigate (p. 68). E imposibil a schimba (în și mai imposibila formă Mearea) numele, adevărit și aiurea, al Doamnei Marina și a confunda pe o Ana, fata ei, cu Chiajna (v. pp. 68-9 și notele). Stana-Stanca nu pare a fi fost soție a lui Alexandru (v. p. 68, nota 4). Nici în Margareta Doamna nu putem crede, cu toată legenda în legătură cu descoperirea, de d. Minea, a bisericii lui Alexandru din 1401 pe moșia ei din Secuime; *Cercetări*, IV¹, p. 126, nota 2) (v. VIII-IX, p. 69, nota 2). Rudele din Chiev ale Doamnei Evdochia, p. 71. Tot acolo cele, verificabile în parte prin documente, ale Mariei din Mangup. Pentru cele nedomnești ale lui Ștefan însuși, p. 72.

Pentru fiii lui Bogdan Orbul: Ioan, Ștefan, Pătrașcu, Petru, p. 73 (nu i-aș reuni în două singure persoane). Nume nouă la Lăpușneni, p. 74. „Miloșa“ trebuie să fie Miloș, fratele lui Petru Șchio-pul“ (v. p. 75). Ștefan e fiul acestui din urmă (*ibid.*). Vlad „fecior Mihnii-Vodă“ e de îndreptat în „frate“ (*ibid.*). Rudele moschicești ale lui Ștefan-cel-Mare, pp. 75-6. D. Minea încearcă a introduce lumină și în genealogiile boierești, cu privire la care se va mai discuta încă multă vreme. — Am vorbit aiurea de studiul d-lui Vasile Lungu despre Mihăilaș-Vodă Movilă. — Întinsa lucrare a d-lui Minea despre Aron-Vodă dovedește până în ce amănunțimi se poate scrie, pe baza materialului cu atîta trudă strîns împreună, și istoria unui Domn de a treia mîină. La pagina 115, nota 3, răspund că Azarie e un nume prea rar ca să-l poarte doi călugări, cărturari și în legătură cu istoria, în același moment. Cred că Evreul Manuil ca pretendent la tronul Moldovei (v. p. 144) n'ar mai trebui păstrat. Nouă, ar fi mențiunea căsătoriei lui Alexandru-cel-Rău cu văduva lui Petru Cercel, după *Auraria* lui Kőleseri, cap. 2, § 4 (v. p. 147, nota 4), dar citația nu corespunde. — D. Paul Mihailovici dă cele opt documente moldovenești pe care d. Marcel Romanescu le semnala ca fiind în Biblioteca Mitocului Sf. Mormînt din Constantinopol. Trei sînt de la Alexandru-cel-Bun (cel din 11 Iulie 1428 e scris în mănăstirea Bistrița). Celelalte merg până la Petru Aron. La 1415 un Vlad de la Valea Albă, p. 198.

D. Minea și colaboratorii săi dau o sumă de adausuri și rectificări cu privire la evenimente din istoria Moldovei. O scrisoare a lui Mircea Ciobanul (1548) la pagina 229. Una a lui Radu Mihnea, pp. 230-1. Planul cu privire la căsătoria lui Sigismund Báthory cu fata lui Mihai Viteazul nu e serios (v. pp. 231-2). Multe recenzii.

*

În revista „Raze de lumină“, V, 1, un studiu al d-lui Gh. I. Moisescu despre „cei d'întăiu bursieri ai lui Eufrosin Poteca la Colegiul Național din București“. El se razimă pe șaisprezece scrisori ale meritosului cleric, descoperite la Arhivele Statului (altele publicate de d. Nicolaiasa în „Convorbiri literare“, XLVIII). Cu acest prilej se reiea biografia lui Poteca (n. 1785 la Nucșoara pe Teleajen; botezat Radu; destinat negoțului; călugăr la Neamț

pe la 1886; elev al lui Neofit Duca, apoi profesor la școala grecească, trecînd la a lui Lazăr; † 10 Dec. 1858), întrebuintîndu-se și notele secretarului lui, Radu Popescu, tatăl d-lui C. Rădulescu-Motru. În scrisorile acum întăiu utilizate se vede cum Poteca-și amintia spre bătrînețā de studiile de la Pisa și de Marele Duce de Toscana, Leopold, „unul dintre cei mai rîvnitori“ (la învățatură dintre Suverani).

Istoria Egiptului din cele mai vechi timpuri pănă azi, care se incepe din inițiativa și supt patronagiul regelui Fuad I-ii, cuprinde pănă acum două splendide volume ilustrate, ieșite la Paris (Gabriel Hanotaux, *Histoire de la nation égyptienne*, Paris, f. an).

Cel d'întăiu are o luminoasă introducere de d. Gabriel Hanotaux (dar războinicul de la pagina LXII nu e „califul“, ci un simplu lenicer; zugrăvit, cum spune, de altfel, explicația, de Bellini). D. de la Roncière a dat geografia istorică a țerii.

Al doilea e o frumoasă istorie a Vechiului Egipt de d. Alexandre Moret. Pentru întăia oară perioadele preistorice sînt presintate în detaliu, cu o foarte bună ilustrație desemnată. În materie de artă înfățișarea „paletelor“ cu scene animalice sau și umane. Mîneca de ivoariu a cușitului de sîdef de la Gebel-el-Araq (p. 50) samănă perfect cu o stelă haldeo-asiriană, deci e evedența priorității civilizației mesopotamiene. Și în această lucrare se face un mare loc totemismului. Se dă o deosebită importanță stărilor culturale. Hicsoșii sînt considerați ca o populație amestecată, în care numele și sistemul de luptă vădesc și un amestec arian. Pe figuri din Creta se vede catrința caracteristică (p. 368).

Despre trecerea lui Cipariu în Muntenia la 1849 d. Lupeanu-Melin, în *Unirea* de la Blaj, 11 Mart 1933.

În *Entretiens sur Goethe à l'occasion du centenaire de sa mort*, Paris 1932, cîteva observații sînt datorite d-rei Elena Văcărescu și d-lui G. Oprescu. „Conversațiile“ au avut loc la Frankfurt, în cadrul comitetului Comisiunii de cooperație intelectuală.

În *La Rassegna italo-romena*, XII, 11, d. M. Ruffini termină studiul său despre Constantin Brincoveanu.

*

În *Mem. Ac. Rom.*, d. Carlo Tagliavini cercetează un Dicționar latino-român de la Kalocsa, datorit unui Român care-l închină lui F. X. Rier, fost canonic la Orade. Și aici modelul e opera lui Páriz Pápai. Textul românesc e în litere chirilice.

În aceleași „Memorii“ se dă și nota d-lui Marcu Beza cu privire la primele sale descoperiri la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. V. articolul meu din „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice“. D. Beza mai semnalează câteva notițe.

Una dă data de 26 Iunie 1606 a morții lui Ieremia Movilă, alta pomenește pe călugărul Evloghie de la Putna, care scrie o Psaltire la 1558, o a treia notează la 22 Iunie 1801 (nu 1802) mazi-lirea lui Constantin Ipsilanti Domnul Moldovei înlocuit cu Alexandru Suțu, o a patra arată că mănăstirea Sf. Sava s'a deschis la 1533, cu „ajutorul Domnilor români“. Un „Vlah“ era atunci egumen la Sinai.

*

Semnalăm, de și târziu, excelenta lucrare a d-lui Simion Hîrnea, *Tara Vrancii, câteva note și observațiuni cu privire la trecutul istoric al regiunii*, București 1930.

*

În *Giornale di politica e di letteratura*, septembrie 1932, d. Alex. Marcu presintă figura lui Dinicu. Golescu în călătoriile lui.

*

Din „Anuarul Liceului și Școalei Comerciale superioare „Mihail Kogălniceanu“, pe pp. 22-32, d. Gh. Ungureanu scoate un studiu, sprijinit pe inedite, cu privire la „înființarea și organizarea judecătoriilor în Moldova [la] anul 1832“ (cu un portret al lui Conachi, cu instrucțiile acestuia către noii judecători: la 12 Ianuar 1832 se oprește „șlicul, șapca sau cușma“ și „tragerea de ciubuc“ în instanță).

*

În frumosul volum recent al d-lui G. Balș, *Bisericile moldo-venești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea* (București 1933) sînt citeva inscripții reproduse, dar necetite, pe care le presintăm aici:

La Lețcani, p. 281: 'Ο ναός ούτος ἱερά πιστῶν σκέπη, ἐπωνυμίαν ἰσαποστόλων φέρων Κωνσταντίνου τε, φημί, καὶ τῆς Ἑλένης, ἡγυσται (sic) καλῶς ἀβροτάτη δαπάνη Κωνσταντίνου Λουπιδου Λογοθέτου Μεγάλου καὶ τῆς συζύγου, εὐλαβεστάτης Ἄννης, τοῦ μὲν ἄγοντος ἀπὸ Μπάλας τὸ γένος, τῆς δ' ἐκ Καταρτζῆ, εὐγενῶν ἀμφω πάνυ, ὅπως πρεσβείαις ἱεραῖς τῶν ἀγίων ὁφτῶς πιστῶς δεξιῶι παραστάται (sic). (= Această biserică purtînd hramul supt sînta pază al credincioșilor asemenea cu apostolii Constantin și Elena s'a zidit frumos cu foarte bogata cheltuială a lui Constantin fiul lui Lupu Marele Logofăt și a soției, prea-evlavioasa Ana, unul trăgîndu-și neamul de la Balș, alta de la Catargiu, amîndoi foarte nobili, pentru ca prin sfintele mijlociri ale sfinților să primească o credincioasă ocrotire.)

Pe casele de la Rîșca:

† Aceste case din temelie sânt zidite și făcute cu toată cheltuiala smeritului igumen al sîntei mănăstiri Rășca, Calistru Ene, în zilele prea-înnălțatului Domnă Io Grigorie Alexandru Ghica Voevod la anul 1766, Mai 1.

La schitul Hangu, întregind (v. p. 355): † **ИЗВОДЕНІЕМ** **УТЦА** **И** **ПОСПѢШЕННІЕМ** **СНА** **И** **СЪВРЪШЕНІЕМ** **СТГО** **ДХА**. Acesta zid preîmpregurul mănăstiri l-au zidit Io Alexandru Voevod i gospojda ego Anița snă Io Antonie Ruset Voevod, ginere lui Gheorghie Hatmanu, v leat 7184, mșta Iunie 15 dni. (E vorba de vre-un fiu de Domn ținînd pe fata lui Antonie Ruset. El nu poate fi decît al lui Alexandru Iliăș. Foarte interesantă legătura de familie a lui Antonie Ruset cu fratele lui Vasile Lupu. Piatra de mormînt a Mariei, mama Aniței, p. 544.)

La Bozieni (p. 563): **СЪИ** **КАМЕН** **СЪТРОИ** **И** **СКРАСИ** **ПАН** **ГЕОРГИЕ** **ВЕЛ** **ЧАШНИК** **СВОЕЯ** **КНѢГННА** **МАРИА** (?) **И** **ИЖЕ** **ПРѢСТАВИСЕ** **И** **ПОГРЕБЕН** **ВЪ** **ДНѢ** **ІУ** **ВАСИЛЕ** **КВЕРУД** **В** **ЛѢТ** **ІЗРНЗ**, **УК.** **И**. (Această piatră a făcut-o și a împodobit-o Gheorghie Vel Ceășnic jupănesei sale Maria, care s'a prestăvit și a fost îngropată în zilele lui Io Vasilie Voevod, în anul 7157.)

La Dulcești, p. 569: **ЗДЕ** **ПРѢСТАВИСА** **РАБЪ** **КЖІА** **САДА** **ВОР-**

ничася шолдѣнѣасѣ въ дни юу Стефан Петру Воеводѣ въ лѣтъ
 „зрѣна, мѣца мартѣ ка. (Aici s'a prăstăvit roaba lui Dumnezeu
 Safta Vorničasî Șoldăneasî, în zilele lui Io Stefan Petru Voevod,
 7181, luna lui Mart 21).

*

În al patrulea volum al Operelor lui Stephan Ludwig Roth publicate de d. Otto Folberth (*Gesammelte Schriften und Briefe*, Sibiu 1933) se întâlnește opusculul din 1841 despre bresle (apărare pătrunzătoare a celor săsești din Ardeal), studiul despre „lupta pentru limbă în Ardeal“ (1842) (contra legii ungare de desnaționalizare). Interesant e pentru noi capitolul VI, „Panslavismus oder Walachen und Adel“ (p. 132 și urm.). Aici e formula, cunoscută, că o „limbă a țerii“ este, și e cea românească. E limba de „intercurs“, limba târgului. „Românește știe oricine.“ Cu această limbă începe. „Se învață pe stradă, în legăturile zilnice.“ „Acest popor formează aproape jumătate din populația totală. Azi rămîne un cuvînt, mine altul și după cităva vreme observi că știi românește fără să fi învățat în adevăr.“ A ști românește e „de o mie de ori de nevoie“. Pentru a cîștiga pe Român, pentru a-l îndepărta de „panslavism“ se cere: „satisfacerea nevoilor lui, stima demnității lui personale, respectul pentru creștinătatea lui, gospodăria lui independentă, mijloacele de educație“. Urmează studii economice.

*

În *Convegno di scienze morali e storiche, 14-20 novembre 1932-XI* (Tema: *l'Europa*; 2 vol., Roma, 1933), observații istorico-geografice asupra sensului Europei de dd. Dainelli, Charles Petrie (nu e civilizație adevărată decît cea europeană, romană, de tradiție latină: acum barbarii sînt în mijlocul nostru, în anarhia morală), Christopher Dawson (evul mediu e o sintesă, pe care în epoca modernă a rupt-o romantismul naționalist și cosmopolitismul liberal; o acțiune comună trebuie să restabilească bazele culturii europene), Brandenburg (noțiunea Europei vine numai din colaborarea istorică), Carcopino (trebuie să refacem starea de spirit din Imperiul roman), Zielinski (formația morală a Europei prin geniul latin), Grzybowski (considerații asupra „cugetării politice polone de la 500 înainte“: și un proiect de ligă creștină din 1595), Coppolla (privire asupra tuturor curentelor vechi și noi din Europa: vrea o nouă „înțelepciune“ în locul desordinii de idei), Stephan Zweig (ar voi o înțelegere prin Universități,

care ar ținea samă fiecare de semestrele făcute aiurea, p. 405), Nallino (rolul islamului în civilizație), Turci (raporturile între Orient și Occident, primul în continuă înaintare), Danailov (ce au fost ca rasă, în Bulgaria de azi, Bulgarii și Turcii), Hanotaux („omul și societățile umane vor fi ce va fi conștiința umană“), P. Sessa (despre Rusia bolșevică: „s'au creat lucruri moarte, s'au distrus lucruri vii“; „Rusia trăiește în afară de vremea noastră și în afară de realitatea umană“), Arnold Svekke (același subiect), Vitelli (civilizația americană).

*

Cea mai bună istorie a Egiptului, din cele mai vechi timpuri până la cucerirea turcească e de sigur în volumele datorite mai multor scriitori care au apărut la 1932 în Cairo sub titlul *Précis de l'histoire d'Égypte par divers historiens et archéologues*. Preistoria e tratată, și după Scharff, Bovier-Lapierre (de fapt s'a găsit prea puțin până acuma). Epoca Faraonilor e datorită d-lui Henri Gauthier (și aici originea din Sud a civilizației, cu obiecția că de acolo sînt primele monumente, în Nord nefăcîndu-se cercetări; partea culturală e foarte largă și atrăgătoare: roata, inventată de Sumerieni, o aduc Hicsoșii—p. 123—, animalele nu se înjugă în ham). D. Pierre Jouguet dă istoria perioadei greco-romane. E în special nou capitoul VIII, despre „Egiptul subț Cesarii“. Lista vechilor regi e dată de d. Henri Gauthier, a prefecților și patriarhilor de dd. Jouguet și Henri Munier. În volumul II (va fi și un al treilea, un al patrulea poate), d. Munier insistă, pentru Egiptul bizantin, mai mult asupra fenomenelor religioase. Egiptul arab e înfățișat, cu multă originalitate, de d. Gaston Wiet (între mameluci, foști robi de toate națiile, e și un Genoves, Domenico Doria, și un Balt, fost Cavaler Teuton, care devine Sultanul egiptean Lagin; p. 241). Încă o listă de stăpînitori a d-lui Munier. Bibliografia e de cel mai mare folos; tabla perfectă.

*

În *Contribuții privitoare la istoria literaturii romîne* (București 1928), d. Dan Simonescu tratează despre „Sibilele în literatura românească“. E un studiu perfect lucrat, care face onoare autorului. Povestea „Savilei“, publicată de Tudor Pamfile în revista *Ion Creangă*, IX (1916), și de d-ra Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi, Codicele de la Cohalm 1592*, Iași 1925, ar fi fost tradusă de două ori, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul celui al XVII-lea. Într'una se vorbește de „Împă-

răția sârbiască“, în alta de „rodul Bilgarilor“ (p. 10). Dar versiunea de la Cohalm, pomenind pe „Muscali“, se așează prin aceasta în a doua jumătate a aceluși secol, cum o arată și aceeași pomenire a Bulgarilor, cari, în vechea literatură, sînt numiți Sirbi. Aceasta pentru originalul chiar. — Despre studiul d-lui D. Mazilu, care intră în aceeași broșură, am vorbit aiurea.

*

D. N. Gr. H. Dragomir expune cu claritate ideile mai multor cugetători italieni din evul mediu și epoca modernă, în *Concepția italiană în istoria doctrinelor economice-politice*, București [1933].

*

Idei sănătoase asupra spiritului care, cu voie sau fără voie, trebuie să însuflețească orice operă de istorie, restul nefiind decît exerciții de simplă și inferioară erudiție, le exprimă d. Ilie Minea, în lecția sa de deschidere, *Adevăr și neadevăr relativ la istoria Romînilor* (din „Cercetări Istorice“, VIII²). Aceste cîteva pagini cuprind și o privire generală asupra istoriografiei la noi, în legătură cu fireasca nevoie de apărare, căreia concursul istoriei nu i se poate răpi numai pentru că spirite mărgenite și pedante, inteligențe mediocre, lipsite de temperament ca și de orizont, cred în „obiectivități“ imposibile, chiar cînd ele sînt cu mai multă hotărîre voite.

*

Într'un studiu adîncit în „Memoriile Academiei Romîne“ (sec. III, tom. VI, mem. 8) d. D. R. Mazilu lămurește originile și caracterul vieții Sf. Filofteia din Argeș. Sfînta e din Pamîlia și a fost adusă de la Tirnova la Vidin, iar de acolo în capitala Domnilor munteni.

Strămutarea e pusă cu dreptate în raport cu schimbările de stăpînire din Balcani (pp. 12-3). Lucrarea e îmbrăcată într'o formă literară frumoasă (v. pp. 15-6). Viața în românește, tipărită la 1811 încă, în culegerea de la Neamț (v. p. 37 și urm.), operă a lui Isac de la mănăstirea Neamțului (p. 54 și urm.), ar părea o traducere din grecește: dovadă acea *apichie* (p. 39; nu trebuia litera mare), deci: colonie (*ἀποικία*), care ar fi Romîniei (cf. și p. 47, nota 4: nu „colonisare“) dar autorul arată că „apichia“ este și într'o prefață a Mineelor lui Chesarie (p. 50). În același timp pomenirea originii italiene ar trimete la un autor român sau la un Grec deosebit de înțelegător și de prielnic nouă. Dar mențiunea

Bulgarilor în loc de „Sîrbi“ arată aceeași epocă recentă. O viață a sfintei exista încă la 1746, cînd din ea își scoate, prin rostul călugărilor de la Argeș, căci manuscrisul îl luase un boier, „cu mulți ani înainte“, care „fugise în Moldova“ (v. p. 33), Mitropolitul Nifon, în descrierea călătoriei sale, notele despre Sfință.

Textul evanghelic citat la pagina 50 ar trebui comparat cu al Bibliei din 1688. Îndoiala asupra identificării lui Radu-Vodă cu Negru-Vodă din Viața tipărită se potrivește cu o epocă de critică istorică. Dar și Pavel de Alep vorbește (v. p. 16) de un sixaxariu și o primă formă care s'a corectat și adăugit după epoca lui Matei Basarab.

N. Iorga.

NOTIȚE

Despre Paristrion.

La anul 6651, adică la 1143, Roger, regele Siciliei, întrebă pe arhimandritul Nil Doxopatrios cu privire la cele cinci Patriarcate și, vorbind de al Constantinopolei, se spune ce urmează: Ἄλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ παρίστριοι πόλεις αὐτῶ ὑπόκεινται, ἦτοι αἱ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ (Migne, *Patrologia graeca*, CXXXII, c. 1105). Și apoi: Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν μεγάλην Ῥωσίαν ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως στέλλεται Μητροπολίτης (*ibid.*).

*

Sat-fossatum.

Pentru etimologia *sat*, întâiu *fsat*, ca la Albanesi, din *fossatum*, pledează și un cas egiptean corespondent.

Precum, acolo, *castrum* a dat *kasr*, tot așa din *fossaton*, forma greco-bizantină a lui *fossatum*, derivă *Fostat* sau *Fustat* (al *Fustat*) localitatea modestă din care s'a dezvoltat Cairo (v. Gaston Wiet, în *Précis de l'histoire d'Égypte par divers historiens et archéologues*, II, Cairo 1932, p. 85).

Evanghelia Țarului bulgar Alexandru și Alexandru Moldoveanul.

Vestita Evanghelică slavonă ilustrată din colecția Curzon la British Museum are două însemnări pe care și Șolvin, în *Archiv für slavische Philologie*, VII¹ (1883), p. 15, dîndu-le în facsimile, le declară în de ajuns de ilegibile. P. Sîrcu a încercat însă o lectură în care măcar un cuvînt nu e sigur.

Revenind asupra rîndurilor, pot să li fixez aproape cu siguranță această lectură:

Τὸ παρὸν εὐαγγέλιον ἀγιοπαυλίτικο διὰ χιλιάδας εἰκόσια.

„† Scris-am eu Gavril erodeacon Sădova în Țara Rumânască, fiindu aița la Agheiepavel, și cine va să zică: Dumnezeuu să-lu iartă.
Gavriil erodiacon.“

E evident că nu e o legătură între îngrijița linie grecească și grosolanele rînduri în românește.

Insemnarea de pe fol. 5 este rău interpretată. Ea are acest cuprins: *ИВАНЪ АЛЕΞΑΝΔΡЪ СЪНЪ СТЕΦΑΝΑ ΒΟΕΒΟΔΕ ВЪ ХСА БА ВЪРНИ БΟΕΒΟΔΑ И ГСНЪ ВКСЕН ЗЕМАН ΜΛΑΔΟΥΣΚΟΝ (= ΜΛΑΔΕΣΚΟΝ) ΠΤΚΟΥΠΗ ΣΥ ΤΕΤΡΟΕΥΑΓΓΕΛΙΟ ΠΟ Ε[ΣΤ] ΒΥΛΙΑ & ΖΑΛΟΓΕ.* Deci: „Io Alexandru Voevod, cu mila lui Hristos Voevod și Domn a toată țara Moldovei, am cumpărat acest Tetravanghel, care a fost în zălog.“

Nu poate fi vorba, cum cred toți, de Alexandru-cel-Bun, ci de Alexandru Lăpușneanu, singurul fiu al lui Bogdan. Deci cartea s'a luat de sigur la Constantinopol între cele două Domnii ale lui Alexandru, cînd era acolo pribeag.

*

În cartea bine informată a lui Tadeu Gasztowtt, *La Pologne et l'Islam (notes historiques)*, Paris 1907, p. 75, se vorbește de agenții Domnilor noștri de pe la 1760-80 în Polonia. Pierre de la Roche luă în căsătorie o Polonă, cu care avea, la 1769, un fiu Casimir, căruia, traducîndu-i-se numele, i se zicea Skalski: a fost secretar frances în Polonia și a intrat apoi în legiunea polonă a lui Dombrowski; a murit la Paris. Boskamp, trimes de regele Stanislav în Turcia la 1764 (p. 82 și urm.), a fost însurat în Moldova, unde a avut o fată, Bălășica, măritată cu un Arlaud (v. Hurmuzaki, X, tabla). Se citează (p. 92, nota 1) un articol al lui Bronislav Zaleski, în revista parisiană „Rocznik towarzystwa historyczno-literackiego“ din 1869. O scrisoare de mulțămită a Caimacamului Constantin Cantacuzino către generalul polon Sadic-Pașa și răspunsul acestuia (August 1854), pp. 271-3. Îl găsim pe Sadic la Măxineni, Vădeni, Șerbănești, etc. (p. 270). Primește daruri de la Grigore-Vodă Ghica, de la Vogoridi, de la Teodor Balș, Gheorghe Ghica, Gherghel, Dimitrie Vlastò, Costachi Negri, Vasile Sturdza, Kogălniceanu (p. 277). Lupta de la Costangalia cu colonelul Milkowski, p. 301 și urm.